

Міністерство освіти і науки України
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Україна – Канада: сучасні наукові студії

Ukraine – Canada: Modern Scientific Studies

Книга 2

Монографія

Луцьк
Вежа-Друк
2018

УДК 908(71:477)(08)

У 45

Рекомендовано до друку вченою радою
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
(протокол № 3 від 29 березня 2018 року)

Рецензенти:

Бялик В. Д. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри комунікативної лінгвістики та перекладу Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича;

Гринчуцький В. І. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки підприємств і корпорацій Тернопільського національного економічного університету;

Гусак Л. Є. – доктор педагогічних наук, професор кафедри іноземних мов гуманітарних спеціальностей Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки;

Худолій А. О. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри англійської філології Національного університету “Острозька академія”.

Україна – Канада: сучасні наукові студії [Текст]: кол. моногр.: у
У 45 3-х кн. Кн. 2 = **Ukraine – Canada: Modern Scientific Studios: Collective**
Monograph [Text]: in three books. Book 2. – Луцьк : Вежа-Друк, 2018. –
132 с.

ISBN 978-966-940-164-9

ISBN 978-966-940-165-6 (Кн. I)

ISBN 978-966-940-166-3 (Кн. II)

У міжнародній колективній монографії вміщено найновіші українсько-канадські суспільно-політичні, історичні, соціально-економічні, філологічні, культурно-освітні та педагогічні дослідження в галузі сучасного канадознавства. Видання складається з трьох книг: перші дві – українською мовою, третя – англійською. Подібне видання виходить в Україні вперше.

Для науковців, аспірантів і докторантів, студентів, магістрів і викладачів факультетів міжнародних відносин, іноземної філології, історії, політології та національної безпеки, філології й журналістики, економіки та управління, педагогічної освіти й соціальної роботи, для осередків канадознавства в Україні, українських студій у Канаді, а також усіх, хто цікавиться дослідженнями україно-канадської співпраці в різних сферах.

УДК 908(71:477)(08)

ISBN 978-966-940-164-9

ISBN 978-966-940-165-6 (Кн. I)

ISBN 978-966-940-166-3 (Кн. II)

© Маліневська І. П. (обкладинка), 2018

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. МОВНА СИТУАЦІЯ Й КОМУНІКАЦІЯ В КАНАДІ	7
1.1. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ІНТЕРФЕРЕНЦІЯ ЯК ЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ БІЛІНГВІЗМУ В КАНАДІ	7
1.2. АГЛЮТИНАТИВНІСТЬ І ПОЛІСИНТЕТИЗМ ІНУКТИТУТУ, МОВИ КАНАДСЬКИХ ІНУїТІВ	16
1.3. МЕТАФОРА ЯК ЗАСІБ ВИРАЖЕННЯ ОЦІНКИ В МОЛОДІЖНІЙ ІНТЕРНЕТ-КОМУНІКАЦІЇ КАНАДИ	24
1.4. ФУНКЦІЇ ТЕРМІНІВ ЕКОМАРКЕТИНГУ В КАНАДСЬКІЙ ПУБЛІЦИСТИЦІ	31
РОЗДІЛ 2. ХУДОЖНІ ЗАСОБИ АНГЛОМОВНОЇ ЛІТЕРАТУРИ КАНАДИ	38
2.1. СЕНСОРНА ЛЕКСИКА ЯК ЗАСІБ ОБРАЗОТВОРЕННЯ В ПОЕЗІЇ МАРГОТ ОЗБОРН	40
2.2. КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПРОСТІР РОМАНУ МАРГАРЕТ ЛОРЕНС “КАМ’ЯНИЙ АНГЕЛ”	48
РОЗДІЛ 3. ВНЕСОК КАНАДСЬКИХ УЧЕНИХ І ПИСЬМЕННИКІВ У РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ	57
3.1. ОБРАЗ КАНАДИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ	57
3.2. ВНЕСОК ЯРОСЛАВА-БОГДАНА РУДНИЦЬКОГО В РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА (за матеріалами наукових розвідок канадського періоду життя й творчості вченого)	74
3.3. РОЛЬ ІВАНА ОГІЄНКА В СТАНОВЛЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	86
3.4. ХРИСТІЯНСЬКИЙ <i>SACRUM</i> — ІНТЕГРАЛЬНИЙ АСПЕКТ МОЛИТВИ В ХУДОЖНЬОМУ МИСЛЕННІ УЛАСА САМЧУКА	96
3.5. МІФОЛОГЕМИ В ПОЕЗІЇ ВІРИ ВОРСКЛО	103
РОЗДІЛ 4. ДОСЯГНЕННЯ УКРАЇНСЬКО-КАНАДСЬКОЇ ЛЕКСИКОГРАФІЇ	111
4.1. “УКРАЇНСЬКО-АНГЛІЙСЬКИЙ СЛОВНИК” К. АНДРУСИШИНА І Я. КРЕТА: КАНАДСЬКИЙ ВНЕСОК В УКРАЇНСЬКУ ЛЕКСИКОГРАФІЮ	111
4.2. ФУНКЦІЇ ФОРМАНТІВ -АК/-’АК, -ЧАК В УКРАЇНСЬКИХ ПРИЗВИЩАХ КАНАДИ (на матеріалі словника Ф. Богдана “Словник українських прізвищ у Канаді”)	119
ВИСНОВКИ	130

У колективній монографії відображено найновіші наукові дослідження із сучасного канадознавства, перспективного напрямку, який постійно розвивається в Україні¹. Видання такої праці вже *на часі*.

На сьогодні спостерігаємо зацікавленість науковців різними аспектами канадознавства, зокрема суспільними, політичними, історичними, економічними, філологічними, культурними, освітніми, педагогічними тощо. Коло питань, які вони розглядають, є “багатоманітним, проте здебільшого – фрагментарним за ступенем вивченості окремих аспектів”². Варто додати, що “сучасні дослідження Канади в Україні є “розпорошеними” як географічно, так і тематично – наявні праці стосуються різноманітних вузьких аспектів, проте відсутні системні дослідження цієї країни”³.

Ураховуючи це, ставимо основну *мету* колективної монографії – систематизувати найбільш пріоритетні канадознавчі дослідження в Україні на сьогодні, заповнити прогалини в малодосліджених сферах. Одне з наших *завдань* – привернення уваги до важливості наукової співпраці між Україною та Канадою, адже розвиток українсько-канадських зв’язків відображає 125-літню історію відносин двох країн, а також розширення об’єкта дослідження канадознавства, який на

¹ Активний розвиток канадських студій в Україні відбувається в період незалежності нашої держави, коли українські центри канадознавства поклали початок своєї діяльності. Так, у 2005 р. засновано Центр канадських студій імені Рамона Гнатишина при Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича. У 2010 р. створено Центр канадознавства Національного університету “Острозька академія”. У 2015 р. відкрито Центр канадознавства Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки в Луцьку. Ці центри є осередками більшості наукових досліджень із канадознавства, у них постійно організовують конференції, симпозиуми, наукові читання з канадознавства, що сприяє згуртуванню й співпраці канадознавців України.

² Бурцева, Марія. 2016. “Основні напрямки канадознавчих досліджень: огляд української та російської пострадянської історіографії”. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія Історія. Вип. 24: 336–342.

³ Бессонова, Марина. 2014. “Канадознавство у незалежній Україні: проблеми та перспективи”. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції “Формування основних напрямів розвитку соціогуманітарних наук”* (Дніпро-дзержинськ, 11–12 квіт. 2014 р.): 57–59.

сьогодні повинен включати наукові дослідження українсько-канадських зв'язків у різних сферах.

Міжнародна українсько-канадська колективна монографія виходить в Україні вперше, що свідчить про *наукову новизну* й перспективність цього видання. Матеріал монографії розподілено за трьома книгами: перші дві – українською мовою, третя – англійською, що збільшує коло її читачів, а також підкреслює *теоретичне значення й практичне застосування*.

Це друга книга колективної монографії українською мовою. До неї ввійшли філологічні дослідження з канадознавства кількох науковців із Канади та України (із Сейнт-Альберти, Луцька, Києва, Дніпра, Рівного, Острога, Кам'янця-Подільського, Тернополя). Вона складається зі вступу, чотирьох розділів і висновків.

Перший розділ “Мовна ситуація і комунікація в Канаді” стосується власне аналізу лінгвістичних аспектів білінгвізму (підр. 1.1. Лесик Ірина, Міщук Інна, м. Луцьк), особливостей мови канадських інуїтів (підр. 1.2. Мірончук Тетяна, м. Київ, Одарчук Наталія, м. Луцьк). У розділі також йдеться про основні аспекти молодіжної Інтернет-комунікації в Канаді (підр. 1.3. Василенко Ольга, Гончарук Світлана, Малімон Леся, м. Луцьк) та функції термінів екомаркетингу в канадській публіцистиці (підр. 1.4. Кушнерук Світлана, м. Луцьк).

Другий розділ “Художні засоби англomовної літератури Канади” складається з підрозділів, у яких увагу зосереджено зокрема на аналізі сенсорної лексики в поезії Маргот Озборн (підр. 2.1. Ботвінко-Ботюк Олена, м. Рівне, Коляда Еліна м. Луцьк, Мусійчук Тетяна, м. Острог) та концептуального простору роману Маргарет Лоренс (підр. 2.2. Бойчук Валентина, Єфремова Наталія, м. Луцьк).

До третього розділу “Внесок канадських учених і письменників у розвиток української мови та літератури” входять матеріали про образ Канади в сучасній українській літературі (підр. 3.1. Полковський Валерій, м. Сейнт-Альберт). У розділі також акцентовано увагу на аналізі канадського впливу на розвиток сучасної української мови й літератури, зокрема таких видатних канадців українського походження, як Ярослав-Богдан Рудницький (підр. 3.2. Гапон Леся, м. Тернопіль), Івана Огієнка (підр. 3.3. Марчук Людмила, м. Кам'янець-Подільський), Уласа Самчука (підр. 3.4. Комінярська Ірина, м. Кременець), Віри Ворскло (підр. 3.5. Накашидзе Ірина, м. Дніпро).

До четвертого розділу “Досягнення українсько-канадської лексикографії” входять підрозділи, у яких йдеться про канадський внесок в

українську лексикографію на прикладі українсько-англійського словника К. Андрусишина та І. Крета (підр. 4.1. Старко Василь, м. Луцьк) та словника українських прізвищ у Канаді Ф. Богдана (підр. 4.2. Бачинська Галина, Вербовецька Оксана, м. Тернопіль).

Міжнародна колективна монографія стане в нагоді науковцям, аспірантам і докторантам, студентам, магістрантам і викладачам факультетів міжнародних відносин, іноземної філології, історії, політології та національної безпеки, філології та журналістики, економіки й управління, педагогічної освіти та соціальної роботи. Вона розрахована для осередків канадознавства в Україні та центрів дослідженнями українсько-канадських зв'язків у різних галузях, українських студій у Канаді, а також буде корисна всім, хто цікавиться дослідженнями україно-канадських зв'язків у різних сферах.

МОВНА СИТУАЦІЯ Й КОМУНІКАЦІЯ В КАНАДІ

1.1. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ІНТЕРФЕРЕНЦІЯ ЯК ЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ БІЛІНГВІЗМУ В КАНАДІ

У ХХІ ст. поряд з інформаційною революцією людство зіткнулося з потужними процесами лінгвореволюції, в основу якої покладено соціально-комунікативні процеси білінгвізму [11, с. 469]. Сьогодні білінгвізм як комунікативний феномен отримав небувале поширення у світовій спільноті, що викликало нову хвилю інтересу вчених – лінгвістів, психологів, психолінгвістів, соціологів, політиків, культурологів – до цього явища. Взаємодія мов у сучасному світі має тенденцію до розширення, ускладнення й поглиблення, білінгвізм як результат контакту мов і культур оцінюють зараз здебільшого як прогресивне явище [9].

Явище білінгвізму перебуває в центрі проблематики мовних контактів, оскільки саме за допомогою двомовних індивідів здійснюється та чи інша форма впливу однієї мови на іншу. Щодо цього, видатний український мовознавець Ю. О. Жлуктенко зазначає: “Стан...більш-менш масової двомовності (білінгвізму) особливо сприяє взаємодії мов, оскільки в таких умовах контакт між обома системами є безпосереднім і систематичним, не епізодичним, а постійним” [7, с. 10]. Одже білінгвізм виступає в якості найважливішої умови здійснення мовного контакту.

У сучасному мовознавстві існує значна кількість визначень поняття білінгвізму. Американський лінгвіст У. Вайнрайх двомовністю називає практику поперемінного використання двох мов, а тих, хто нею користується, визначає як двомовних осіб [3]. Ю. Дешерієв визначає білінгвізм як вільне володіння двома мовами [5, с. 21–28], В. Аврорін зауважує, що двомовність починається тоді, коли рівень володіння другою мовою наближається до рівня володіння першою [1, с. 51]. Ґрунтовний аналіз мовних явищ в умовах білінгвізму дає змогу

встановити межі його поширення, прослідкувати характер мовних змін на різних рівнях у сфері мовної взаємодії.

На території сучасної Канади склалась особлива ситуація білінгвізму, що викликає пильну увагу дослідників у контексті мовної глобалізації [18]. Англійська та французька мови отримали офіційний статус державних, що зумовлено історичними, політичними й соціальними причинами. Формування офіційного білінгвізму в Канаді має довгу та суперечливу історію й пов'язане з колонізацією земель, які сьогодні є територією Канади, двома державами – Францією й Великобританією. Зіткнення їхніх політичних та економічних інтересів, безпосереднє сусідство англо- й франкомовних жителів спричинили гостру необхідність володіння двома мовами.

Сучасну ситуацію співіснування двох державних мов в одній країні характеризують дві основні тенденції: з одного боку, значний вплив англійської мови як глобальної, мажоритарної й більш престижної в соціальному плані, а з другого – прагнення франкомовного населення Канади (найбільше у Квебеку) до збереження національної ідентичності за допомогою зміцнення позицій міноритарної французької мови, яка є надбанням їхньої національної культури [20]. У провінції Квебек виокремлюють особливий регіональний діалект Quebec English (QE), який зазнає найсильнішого тиску з боку французької мови.

Незважаючи на те, що контактуючі мови мають різний соціальний престиж і поширеність на території Канади, вони активно взаємодіють. Під час мовного контакту неминуче відбувається інтерференція (англ. *interference*) мовних систем. Уперше термін “мовна інтерференція” уведений вченими Празької школи, які визначали інтерференцію як процес відхилення від норм контактуючих мов. Проблема мовної інтерференції є достатньо розробленою в працях багатьох лінгвістів (Г. Шухардг, У. Вайнрайх, Е. Хауген, В. Щерба, Ю. Жлуктенко, В. Розенцвейг і інші). Однак у визначенні поняття мовної інтерференції серед лінгвістів немає повної єдності, що пов'язано з комплексністю й багатоаспектністю проблеми, різноманітністю ситуацій прояву мовних контактів.

Визначення інтерференції, запропоноване У. Вайнрайх у монографії “Мовні контакти”, залишається загальноприйнятим: відхилення від норм кожної мови, що відбуваються в мовленні білінгвів у результаті їх знайомства з більш ніж однією мовою [3]. Е. Хауген визначає інтерференцію як лінгвістичний частковий збіг, за якого мовна одиниця стає елементом двох систем одночасно, або як

накладання двох мовних систем [16, с. 69–70]. Українська дослідниця О. Селіванова трактує інтерференцію як “взаємне проникнення в мовлення білінгвів елементів різних рівнів двох мов, якими він володіє” [14, с. 192].

У більшості наявних визначень під інтерференцією розуміють і процес, і результат взаємодії мовних систем у мові білінгвів. Результат такої взаємодії контактуючих систем може виражатись у вигляді відхилень, порушень: у всіх змінах структурних елементів мови в мовленні – у значеннях, властивостях, сполучуваності та “поведінці” мовних одиниць.

Водночас інтерференція не завжди є відхиленням від норми, оскільки явище може бути ненормативним уже в первинній мові. Тому, на думку Е. Хауген, щоби точно визначити інтерференцію потрібно приймати за вихідну базисну лінію той стан мови, який безпосередньо передував установленню двомовності [19, с. 12].

Отже, зважаючи на теоретичні положення й практичні досягнення в галузі вивчення інтерференції та розглядаючи це явище в широкому контексті, під лінгвістичною інтерференцією розуміємо втручання елементів однієї мовної системи в іншу внаслідок мовного контакту.

Явища інтерференції можуть виникати на будь-якому мовному рівні: фонетичному, лексико-семантичному, морфологічному, синтаксичному. Однак лексичний рівень найбільш схильний до інтерференції, оскільки лексика – найбільш відкрита підсистема мови, у сфері лексики динамічні процеси особливо виразні. У процесі лексичної інтерференції мови, що контактують, виступають у різних функціях. Та мова, яка постачає лексичний матеріал, називається мовою-джерелом, а та, що бере лексичний матеріал – мовою-одержувачем або мовою-реципієнтом.

До лексичної інтерференції відносять “усі зміни в складі лексичного інвентарю, а також у функціях і вживанні лексичних одиниць, у їхній смисловій структурі, що викликані міжмовними зв’язками” [8, с. 129]. На думку С. В. Семчинського, лексична інтерференція здійснюється в трьох напрямках: 1) у безпосередньому запозиченні лексичних одиниць; 2) у структурі іншомовних лексичних одиниць; 3) у запозиченні їхніх значень, їхніх зв’язків з одиницями плану вираження [15, с. 34]. Ю. О. Жлуктенко, зі свого боку, також розрізняє три найголовніші типи лексичних інтерференцій: 1) запозичення, 2) калькування, 3) семантичну інтерференцію [8, с. 158].

У ситуації білінгвізму в Канаді в результаті тісного контакту англійської, а саме Canadian English (CnE), та французької мов, а саме

Canadian French (CnF), англійська мова зазнає значного впливу французької. Найбільшою мірою це позначилося на лексичному рівні. Проникаючи в найвіддаленіші куточки великої території Канади аж до кордону зі США, французькі поселенці несли із собою французьку мову; як результат, англійська мова Канади під час взаємодії з мовою французькою асимілювала досить велику кількість французької лексики. Водночас характер цих запозичень мав не випадковий, епізодичний характер – він вносив помітні системні зміни в англо-канадську лексико-семантичну парадигматику. Протягом майже чотирьохсотрічного існування англійської мови в Канаді французька мова була й залишається одним з основних джерел лексичних запозичень для неї. Водночас у кожному хронологічному періоді характер цих запозичень мав свої особливості. У монографії “Лексичні особливості англійської мови Канади” Н. Н. Биховець [2] ґрунтовно досліджує й аналізує шляхи поповнення дивергентного лексичного фонду англійської мови Канади з кінця XV ст. аж до кінця XX ст.

Аналіз запозичень із французької мови (галліцизмів), які наявні в канадській англійській, дає підстави виокремити такі типи: незмінні галліцизми; адаптовані галліцизми; гібридні галліцизми; усічені галліцизми; кальки й семантичні галліцизми [4, с. 65].

Незмінні галліцизми – украплення окремих галліцизмів (французьких слівформ і французьких значень), що запозичені англійською мовою й асимільовані нею без змін. Запозичене слово може виражати культурну реалію, яка не має еквівалента в СнЕ. Це стосується, зокрема, запозичень, що пов’язані з історією Квебеку (*seigneur, intendant*) та політикою (*etapisme; le beau risque; caribou*). Так, численні незмінні галліцизми вживаються в СнЕ у контекстах, пов’язаних за тематикою з назвами різних політичних партій, установ, міністерств, ЗМІ Квебека, наприклад: *Péquistе* – “a supporter or member of *Parti Québécois*”; *Régie* – “government office”; *Créditiste* – “a member or supporter of the Quebec wing of the Social Credit Party”; *communiqués* – “press releases” й ін. Причиною такого поширення галліцизмів у цій сфері є той факт, що урядові, інституційні, соціальні та політичні організації у Квебеку здебільшого мають лише французькі назви.

Незмінні галліцизми в СнЕ переважно позначають поняття, що пов’язані з життям, побутом і діяльністю людини та відповідають референтам, котрі належать до провінції Квебек [12, с. 19], наприклад: *Québécois, Canadien, Francophone* – “French Canadian”; *Anglais, Anglophone* – “English Speaking Canadian”; *fête* – “holiday, celebration”;

arrêt – “stop”; *depanneur / dépanneur* – “corner store”; *autoroute* – “highway”; *métro* – “subway, underground”; *terrasse* – “sidewalk café”; *garderie* – “daycare centre”; *patro* – “youth club”; *permanence* – “job security”; *guichet* – “bank machine”; *chalet* – “cottage”; *cabanon* – “garden shed”; *alongé* – “diluted espresso coffee”; *biologic* – “organic of agricultural produce”; *tisane* – “herbal tea” й ін.

Варто звернути увагу на перехід з англійської мови на французьку у вигляді іншомовних укралень (окремих слів і фраз), які є соціально й культурно детермінованими устроєм життя квебекців. Такий перехід здебільшого здійснюється під час рольових відносин „англоканадець – англоканадська аудиторія“ та визначається як квебекська унікальність [12, с. 7–8]. Незважаючи на те, що англійська аудиторія (одержувач) переважно одномовна, перехід на французьку не порушує правил мовної поведінки, оскільки: 1) багато укралень добре знайомі англійськомовним англоканадцам Квебеку, тому що є французькими назвами повсякденних реалій, які їх оточують, наприклад: *quartier*; *centre-ville*; *submerge*; *sale de dance*; *chanteuse*; 2) подекуди укралень тлумачаться англійською або у фразі міститься їх точний переклад, наприклад: *à chaud* (in a hurry); *la grande noirceur* (the great darkness); *ca fait mal* (it hurts); 3) украленням може бути одне з найчастотніших, наприклад: *par exemple*; *très*; *naturellement*; *minuit*; *bon voyage*; *à la minute*; *adieux*; *vitesse*.

Англоканадці цілком толерантні до французьких укралень у мовленні на відміну від франкоканадців, які проповідують чистоту своєї мови. Англійськості сприймаються франкоканадцами як загроза їхній національній гідності: вони всіляко намагаються відгородити свою мову від англійськості і тим самим зберегти її автентичність [10, с. 6].

Зовсім інша ситуація з англоканадцами, які не мають необхідності захищати рідну мову у двомовній державі, тому в їхній мові, особливо в мові англофонів Квебеку, трапляється значна кількість французьких укралень, які слугують “етнічними ідентифікаторами” [13, с. 68] і не мають будь-яких специфічних експресивно-стилістичних відтінків.

Адаптовані галліцизми – лексеми, які запозичені англійською мовою та асимільовані її лінгвістичною системою. Вони зазнали різних графічних і морфологічних адаптацій відповідно до правил англійської мови. Адаптовані галліцизми виникають переважно в процесі афіксальної деривації, коли нове слово утворюється додаванням до вже наявного галліцизму суфікса або префікса. Багато запозичень із СпН надалі виявили в СпЕ здатність до словотворення й були основою для

створення нових дериватів. Наприклад, слово французького походження *Canada* продемонструвало велику словотворчу здатність. Спочатку за суффіксальною моделлю утворено прикметник *Canadian*, від нього за моделлю “прикметник + -ize” – дієслово *Canadianize*, а від останнього за моделлю “дієслово + -tion” – іменник *Canadianization*. Водночас слово *Canadian* стало словотворчою базою для утворення нових дериватів. Так, за моделлю “прикметник + -ism” утворився іменник *canadianism*.

Розповсюджене явище – приєднання англійського суфікса *-er* до основи французького лексичного запозичення для позначення “назви діяча”, наприклад: *portager* – “one who portages, or skilled in portaging”; *musher* – “a traveler on foot or on snowshoes” й ін.

За даними О. Р. Оксентюк [12, с. 23], прикладами запозичених СнЕ галліцизмів із можливістю нових словотворчих зв’язків за допомогою конверсії слугують дієслова *to portage* – “to convey (a boat or goods) between navigable waters”; *to cache* – “put food, supplies, etc. in a place, structure for storing”; *to car(r)iole* – “to ride in a light, open sleigh having a single seat for the driver”. Вони утворені за конверсією від відповідних іменних основ.

Гібридні галліцизми – випадки схрещування лексики, елементи якої походять із різних мов, у нашому випадку англійської та французької. Галліцизми, що з’явилися в СнЕ в умовах двомовності, мають здатність утворювати в поєднанні із загальноанглійськими лексичними одиницями стійкі словосполучення, наприклад: *voyageur route*; *portage strap*; *portage bay*; *mushing the trails*; *back concession* й інші. Гібридизація лексики, крім гібридних словосполучень, найбільш повно може бути представлена різноманітними дієслівними виразами. Для позначення дії СнЕ використовує аналітичні гібриди, побудовані за моделлю “англ. дієслово + фр. Іменник”. Наприклад: *to cover manif (demonstartions)*; *to cover a vernissage (the opening of an art exhibition)*; *to cover an atelier (a studio)*; *to apply for a post (a position)*; *to contact a liaison agent (liaison officer)*; *to go on a stage (a workshop)*; *to give a conference (a lecture)* тощо [4, с. 68].

Усічені галліцизми, які є в СнЕ, становлять французькі лексеми, складовий десигнат яких зазнає в момент проникнення в англійську мову або після нього втрати одного зі своїх елементів, що негативно впливає на семантику галліцизму. Усічені галліцизми – один зі способів економії мовних засобів у процесі комунікації. Вони утворюються безафіксальним способом у результаті скорочення.

За спостереженнями Г. М. Вишневської [4, с. 67], апокопа є найчисленнішою групою усічених галліцизмів у СнЕ. Усіченню піддається в цьому випадку кінець слова, оскільки більшу інформативність має початок слова, наприклад: *dep* < *depanneur* – “cornerstore”; *caissepop* < *caissepopulaire* – “creditunion”; *the Habs* < *les Habitants* – “the NHL hockey team, the Montreal Canadiens nickname” тощо. Афери́зи трапляються значно рідше, наприклад: *bogan* < *toboggan* – “along, light, narrow sleigh with flat bottom”; *parlour/parlor* < *beer parlour*; *tempo* < *abri-tempo* – “snow shelter for driveway” й інші.

В англійській мові Канади (насамперед Квебеку) також трапляються усічені галліцизми, які представлені ініціальними аббревіатурами, наприклад: SQ (Sûreté de Québec) – “provincial police”; SAQ (Société des alcools du Québec) – “the liquor store”; QAM (the Université du Québec à Montreal) й інші. Як видно з прикладів, такі скорочення пов’язані з реаліями провінції Квебек та є зрозумілішими її англомовному населенню, ніж їх повні еквіваленти, про що свідчать новоутворені акроніми SAQ і QAM.

Одним із найбільш динамічних шляхів проникнення галліцизмів у канадський варіант англійської мови на сучасному етапі є калькування, тобто побудова лексичних одиниць за зразком відповідних лексичних одиниць мови-донора, за допомогою точного перекладу їхніх значущих частин. Більшість із зазначених галліцизмів проникає в СнЕ через QE.

Як зазначає Ч. Боберг [17, с. 23], кальки-галліцизми найчастіше трапляються в тематичних групах, пов’язаних зі сферами сучасних технологій, шкільної освіти, швидкого харчування, тобто з життям, побутом і діяльністю людини, наприклад: *all dressed pizza* – “pizza with all the toppings”; *cinq-à-sept* – “literally ‘five-to-seven’ o’clock, the time when bars offer special prices on drinks (else where called ‘happy hour’)”; *pure laine* – “literally ‘pure wool’, Quebecker of pure French-Canadian origin”; *one-and-a half/two-and-a-half apartment* – “studio or bachelor apartment” й ін.

Цікаво зазначити також, що в QE є три кальки-назви французького походження провінції Квебек: *old Province, la vielle, province* [6, с. 24].

Поряд із калькуванням чималу роль у процесі взаємовпливу французької та англійської мов у Канаді відіграє семантичне запозичення. Семантичні галліцизми, тобто мовні одиниці, що запозичують значення в еквівалентній французької лексеми, досить широко представлені в СнЕ. За своєю семантикою такі запозичення здебільшого належать до тематики, пов’язаної з життям і діяльністю людини.

Наслідком семантичного запозичення є зміни семантичної структури слова чи значення слова. Зміни семантичної структури слова в результаті включення додаткового значення ілюструють семантичні дублети, тобо лексичні одиниці, що мають одне загальноанглійське (General English – GE) значення й відмінне від нього значення в QE. Наприклад: *bourgeois* – GE “conventionally middle class”, QE “wintering partner”; *conference* – GE “a means of a group of people to discuss common interests”, QE “a lecture”; *delay* – GE “check, dawdle”, QE “deadline”; *global* – GE “worldwide, international”, QE “comprehensive, overall”; *population* – GE “all the people who live in a country or area”, QE “public”; *primordial* – GE “originating in the distant past”, QE “essential, fundamental”; *professor* – GE “a university teacher”, QE “a secondary school or community college teacher” й інші [4, с. 71].

Зміни значення слова у вигляді розширення або звуження одного або декількох значень ілюструють приклади: *exposition* замість “exhibition”; *accept* замість “agree”; *to mush* замість “to march” тощо.

Отже, основною рисою лексико-семантичною інтерференції англійської й французької мов Канади на сучасному етапі їх контактування є підвищення частотності вживання запозичень-галліцизмів в англійськомовних контекстах, що стосується насамперед провінції Квебек, яка є ареалом найбільшого взаємовпливу й зіткнення двох мов, об'єднаних в одну лінгвістичну ситуацію. Англійська, маючи статус мови меншини в межах Квебеку, є більш сприйнятливою до запозичень із французької, тобто мови вищого соціально-економічного та політичного престижу в регіоні.

Причому цікаво зазначити, що через місцевий різновид англійської мови QE лексико-семантичні запозичення-галліцизми проникають через мову білінгвів і, навіть англофонів Квебеку, у національний стандарт СпЕ. Свідчення цього – присутність зазначених лексичних одиниць в авторитетних словниках СпЕ, у мовленні засобів масової інформації.

Англійська мова виступає в Канаді не лише мовою-лексичним донором, а й мовою-реципієнтом, відкритою для нових слів і понять лінгвокультури франкомовного населення Канади. Галліцизми – маркерами міжкультурної комунікації, які реалізують соціальні функції в контексті міжкультурної взаємодії. Галліцизми привчають до перебування іншомовних слів в англійській мові та лібералізують її норми,

сприяють толерантності щодо культурних експансій і дещо пом'якшують відмінності між англоканадцями та франкоканадцями.

Англійська мова Канади, активно контактуючи з французькою, стає своєрідною точкою перетину, у якій стикаються та взаємодіють дві різні лінгвокультури. Перенесення з французької мови до англійської лексичних елементів, що складають національно-культурний код мови, збагачують словниковий запас мови-реципієнта, сприяє кращому міжкультурному розумінню.

Література / References

1. Аврорин, В. А. 1972. “Двуязычие и школа”. *Проблемы двуязычия и многоязычия*. Москва: Наука: 49–62.
2. Быховец, Н. Н. 1988. *Лексические особенности английского языка Канады*. Киев: Наукова думка: 1–150.
3. Вайнрайх, У. 1979. *Языковые контакты*. Перевод с англ. Ю. А. Жлуктенко. Киев: Высшая школа.
4. Вишневская, Г. М. и А. А. Абызов. 2016. *Канадский языковой разлом (англо-французский билингвизм)*. Иваново.
5. Дешериев, Ю. Д. 1976. “Проблема создания системы билингвистических понятий и вопросы методики ее применения в исследовании”. *Методы билингвистических исследований*. Москва: 20–33.
6. Дудник, Л. М. 1988. “Новейшие тенденции в интерференции английского и французского языков Канады”. *Грамматические и лексические аспекты регионального варьирования полинациональных языков*. Киев: 23–26.
7. Жлуктенко, Ю. А. 1964. *Українсько-англійські міжмовні відносини. Українська мова в США і Канаді*. Київ: КДУ: 10.
8. Жлуктенко, Ю. А. 1974. *Лингвистические аспекты двуязычия*. Киев: Высшая школа: 158.
9. Забелина, Н. А. 2010. “Двуязычие: язык как достояние социума”. *Ученые записки Курского государственного университета*. 1 (13). <http://eurlex.euroa.eu>
10. Кругляк, Е. Е. 2006. *Семантические изменения в условиях языкового контакта (на материале общественно-политической лексики французского языка Канады)*. Саратов: 6.
11. Мацнева, Є. А. 2014. “Білінгвізм глобалізованого світу як соціальний процес”. *Вісник Донецького національного університету. Гуманітарні науки*. (1–2): 469–475.
12. Оксентюк, О. Р. 1981. *Становление лексико-семантических особенностей варианта английского языка в условиях двуязычия*. Москва: 14–23.
13. Оксентюк, О. Р. 1986. “Языковая ситуация в двуязычном государстве и её проявление на речевом уровне”. *Сборник научных трудов*. 273: 64–75.
14. Селіванова, Олена. 2006. *Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія*. Полтава: Довкілля-К: 192.

15. Семчинский, С. В. 1973. *Семантическая интерференция языков (на материале славяно-восточнороманских языковых контактов)*. Киев: 34.
16. Хауген, Э. 1972. “Языковой контакт”. *Новое в лингвистике* 6: 61–80.
17. Boberg, Charles. 2005. “The North American Regional Vocabulary Survey: New Variables and Methods in the Study of North American English” in *American Speech* 80 (1): 22–60.
18. Chilton, P. 2014. *Language, Space and Mind: The Conceptual Geometry of Linguistic Meaning*. Cambridge: CUP.
19. Haugen, Einar. 1953. *The Norwegian Language in America: A Study in Bilingual Behavior*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press: 12.
20. Kosel, J. 2013. *The Language Situation in Canada with Special Regard to Quebec*. GRIN Verlag: 1–60.

1.2. АГЛЮТИНАТИВНІСТЬ І ПОЛІСИНТЕТИЗМ ІНУКТИТУТУ, МОВИ КАНАДСЬКИХ ІНУЇТІВ

Інуїти – етнічна група корінних народів Північної Америки, яка проживає на приблизно 1/3 північних територій Канади від півострова Лабрадор до гирла річки Маккензі та входить до найчисельнішої групи корінних народів півночі – ескімосів. Загальна кількість інуїтів, згідно з переписом населення 2009 р., – 59 000 осіб. Інуїти спілкуються інуїтськими мовами ескімосько-алеутської мовної сім’ї [2]. Згідно з переписом населення 2011 р., рідною мовою назвали інуїтську 34 670 осіб. Більшість інуїтів мешкає на території Нунавут, що відображено нижче на карті [8].

Мовою аборигенів Північної Америки, якою розмовляють у Канадській Арктиці, є інуктитут. Вона нараховує близько 34 000 носіїв, переважно в Нунавуті та Квебеку, і є частиною величезного континууму мов інуїтів (уключаючи різні діалекти) – від Аляски до Гренландії [6]. Для опису цієї мови не інуїти, зазвичай, використовують слово “Інуктитут”; однак її носії мають різні назви для цієї мови відповідно до їхніх діалектів. Так, у Нунавіку (північному Квебеку) це Інутітут, Інутут – у Нунаціавуті (Лабрадорі) та Інуктитут – на переважній території Нунавут [8].

Цей континуум проходить через арктичні райони Північної Америки й уключає Інупіак на Алясці, інуїтську мову Західної Канади на північно-західних територіях, інуїтську мову Східної Канади в Нунавуті, Квебеку та Нунаціавуті, а також деякі діалекти Гренландії. Ось чому фахівці називають цей величезний континуум просто “інуїтською мовою” або “інуїтом”, тоді як назва “інуктитут” досить конкретна для діалектної групи Східної Канади, що представлено на карті нижче [8].

Ще одна складність, пов’язана з позначенням інуктитуту, – це те, що вона є частиною сукупності різних діалектів, серед яких – низка таких, які змінюються поступово, у той час як інший проходить через географічну протяжність. Отже, якщо носії сусідніх діалектів можуть розуміти один одного, то зовсім інакше це відбувається для носіїв, які живуть далеко один від одного.

Подібно до більшості корінних мов Америки, в інуїтитуті не було писемної системи до перших контактів із європейцями; це не є незвичним, якщо врахувати, що письмо – це відносно недавній винахід людини, тоді як вік самої мови, яка існує без письма, становить кілька десятків тисяч років [7]. У Нунавіку та більшості Нунавуту інуїтитут використовує, зазвичай, силабічну письмову систему, створену для нації Крі в 1840-х рр. Джеймсом Евансом, місіонером із Манітоби. Цю систему пізніше адаптовано до інуїтитуту, а потім розповсюджено в Нунавут та Нунавік як місіонерами, так і самими інуїтами [3]. Силабічне письмо використовує символи, що являють собою поєднання приголосних та голосних, проте інуїтитут також може бути написаний латинським алфавітом.

Інуїтитут є полісинтетичною мовою, що означає, що такі слова, зазвичай, довші й складніші за структурою, ніж слова англійською або французькою. Інуїтитут має низку особливостей, які відрізняють його від інших мов, серед яких – звуки розмовної мови, складність слів й особливість граматики. Розглянемо кожен з них детальніше.

Інуїтитут має порівняно невелику фонетичну систему, що складається всього з трьох голосних і близько 14 приголосних, залежно від діалекту. Для порівняння: фонетичний репертуар канадської англійської мови включає 24 приголосні та 10 простих голосних.

Як і в алфавіті Крі, інуїтська силабічна письмова система застосовує різні символи для позначення комбінацій приголосних і голосних [4]. Наприклад, символ <, що використовується окремо, означає звук, який можна було б написати як “*ra*” у латинському алфавіті. Силабічна система працює так: форма кожного символу вказує на приголосний (або його відсутність), тоді як напрям символу вказує на наявність голосних: *a*, *i* або *u*. Обертання символу або зміна його напрямку змінює голосний. Наприклад, складний символ ∩ читається *ti*, тоді як ∟ – *tu* і ∪ – *ta* [4].

Точний символ використовують для позначення голосного, безпосередньо перед яким немає приголосного, як це відбувається на початку слова або відразу після іншого голосного. Менший розмір цього символу, написаний у верхньому індексі, застосовують для позначення одного приголосного, за яким немає голосного, як у кінці слова або перед іншим приголосним. Ця система письма відрізняє також довгі та короткі голосні. Наприклад, *inuk* означає “одна людина”, а *innuk* – “дві людини”. Над відповідним складом ставиться крапка, яка вказує на довгий голосний.

Унікальною особливістю версії цієї системи письма, що використовується в Нунавіку (Квебек), є додавання четвертого напрямку символів

для позначення комбінації голосних *ai*, яка представлена додаванням символу голосного в Нунавуті. Отже, алфавіт Нунавіка зазвичай включає додаткову колонку. У наведеній нижче таблиці представлено дві версії цієї письмової системи – Нунавут і Нунавік.

Таблиця 1.1

Силабічна письмова система Інукутитут [8]

Міжнародний фонетичний алфавіт	Латинська орфографія	Голосні			Закінчення	ai (лише в Нунавік)
		приголосні	i	u		
–	–	Δ	▷	◁		▽
p	p	∧	>	<	<	∨
t	t	∩	⊃	⊂	⊂	∪
k	k	ρ	ɔ	ɓ	ɓ	ɔ
ɣ	g	ʀ	ɟ	ɓ	ɓ	ɟ
n	m	Г	ɹ	ɹ	ɹ	ɹ
n	n	σ	ɔ	ɔ	ɔ	ɔ
s	s	ʀ	ɹ	ɓ	ɓ	ɓ
l	l	ɹ	ɔ	ɹ	ɹ	ɔ
j	j	ɹ	ɹ	ɓ	ɓ	ɹ
v	v	∂	ɹ	ɹ	ɹ	ɹ
R	r	ɹ	ɹ	ɹ	ɹ	ɹ
q	q	ɹρ	ɹɔ	ɹɓ	ɹɓ	ɹɔ
ŋ	ng	ɹʀ	ɹɟ	ɹɓ	ɹ	ɹɟ
ɬ	ɬ	ɹ	ɹ	ɹ	ɹ	

Для написання звуків, які існують лише в певних діалектах, використовують додаткові символи, такі як ɹ для z та ɸ для h , як це наведено в таблиці нижче. Символи h та b також іноді застосовують у певних запозичених термінах, таких як $\text{H} \text{ < } \text{ɹ}^{\text{sb}} /$ (“хокей”), але, на відміну від інших символів, вони ніколи не змінюють напрям. Крім того, наступний голосний завжди пишеться окремим символом.

Таблиця 1.2

Додаткові символи, що використовуються в деяких діалектах [4]

	i	u	a
z	ɹ	ɹ	ɹ
h	ɸ	ɸ	b

Інуктитут також має орфографічну систему (систему читання за складами) на основі латинського алфавіту, хоча існують певні варіації в правилах деяких діалектів. Знову ж таки відмінності між діалектами репрезентуються за допомогою додаткових символів. Варіанти латинської системи використовують у західному Нунавуті, Північно-Західних територіях і Лабрадори. Гренландські діалекти, які є частиною континууму інуктитутських діалектів, також застосовують латинський алфавіт. Нинішня латинська версія системи письма вже стандартизована, порівняно із застарілою версією; тенденція йде до того, щоб зробити її більш систематичною й ближчою до вимови [4].

Інуїт Тапіріт Канатамі (ІТК), національна організація, яка представляє інуїтів у Канаді, рекомендує прийняти латинську орфографію як стандартну систему письма в школах для полегшення вивчення мови та уникнення додаткових шкільних років для вивчення силабічного письма. У лютому 2016 р. перекладачі, які відвідали конференцію перекладачів “Апктаувугут” в Ікалуїті в Нунавуті, виступили за таку реформу. Проте ці рекомендації так і залишилися неприйнятими урядом і спільнотами [5].

Хоча урядові організації прийняли стандартну термінологію для перекладів та публічних документів, жоден із численних варіантів мови не був узаконений як стандартний; аналогічно орфографічний стандарт не застосовується однаково в різних діалектах. Орфографічні варіації багато в чому пов’язані з тим, що діалекти мають надто різні звуки й правила, щоб об’єднати їх. Наприклад, слово, яке написано та вимовля-

ється на інуктитуті в Нунавуті, має дещо відмінну форму цієї ж мови в місцевості Нунавік.

На відміну від англійської чи французької мови, де кожне слово має стандартний правопис, носії інуктитуту в основному керуються власною вимовою слів. Іншою причиною цих варіацій є те, що інуктитут – це полісинтетична мова зі словами високого рівня складності. Це означає, що для словника було б немисливо перерахувати всі можливі слова в інуктитуті, використовуючи тип стандартизації, який зазвичай існує для європейських мов.

Інуктитут, або інуктитут східної Канади, вважається діалектною групою інуїтської мови. Серед піддіалектів інуктитуту трапляються його варіанти з північного та південного Баффіну, Лабрадору, Нунавіку, Айвіліку, Ківаліку й Націлінгітуту. Інша діалектна група Канади, інуктут Західної Канади включає Інуінактур, Сіглітун та Умарміутун, якими розмовляють у західному Нунавуті й північно-західних територіях. Аляскінський Інупіак на заході та гренландський діалект на сході також належать до інуїтської мови [7].

Піддіалекти інуктитуту демонструють незначні відмінності у своєму наборі звуків. Наприклад, деякі мають тихий *l* (звук без вібрації голосових зв'язок), а інші поєднують його з *l*, *s* або *t*. Діалекти також варіюються в їх способах поєднання різних звуків. Загалом, західні діалекти, зазвичай, зберігають більше комбінацій різних звуків, такі як *gl* або *kt*, а східні – довгих подвоєних звуків, наприклад *ll* або *tt*.

Словниковий склад також варіюється від одного діалекту до іншого: вони використовують різні слова, що позначають одне й те саме поняття, також відрізняється значення морфем, тобто різних елементів, які утворюють слова. Наприклад, слово “зараз” перекладається як *taanna* на більшості території Нунавуту і як *taga-taga* – у Нунавіку [7].

Ці невідповідності між набором звуків та словниковим складом є головною перешкодою для спілкування між носіями різних діалектів. Хоча існують також і синтаксичні відмінності (пов'язані зі структурою речень) між діалектами, проте вони не настільки виражені.

Інуктитут, як зазначено, – це полісинтетична мова, (від гр. *polys* – “багато” і *synthesis* – “поєднання”), мова, у якій різні частини висловлення у вигляді аморфних слів-основ (коренів) об'єднані в єдині складні комплекси, сукупність яких оформляється службовими елементами. Речення в цих мовах нагадують складні слова, через що їх можна було б назвати словами-реченнями [2]. Ці слова мають вищий ступінь складності, порівняно з європейськими мовами, і ця складність має різні

форми. Так, деякі дієслова поєднуються з додатками, щоб сформувати єдине слово. Цей процес називається номінальним уключенням та ілюструється наступним прикладом, де дієслово *-liuq-*, “робити”, поєднується з додатком *iglu*, тобто “будинок”. Отже, слово *iglu-liuq-tunga* є реченням, яке означає дослівно “дім – будувати – позначення першої особи однини”, тобто перекладається як “Я будую дім”.

Інша категорія дієслів, які можуть формувати речення, повинна бути прикріплена до іншого дієслова, щоб утворити слово. Крім того, довші слова можуть мати більш ніж один елемент із функціями прикметника або прислівника. У цьому полягає аглютинативність інукутиту, адже аглютинативні мови (від лат. *gluten* – “клей”, *agglutino* – “приклеюю”) – мови, у яких граматичні значення виражаються особливими афіксами-приклеювачами. Афікси-приклеювачки позначають час, особу, число, спосіб, відмінок та інші граматичні значення. Кожен з афіксів-приклеювачок має лише одне суворо визначене значення. Приклеювачки суто механічно приєднуються (приклеюються) до слова-основи. Отже, слово стає багатоморфемним, але межі між окремими морфемами зберігаються чіткими, що не допускає фонетичних змін на стику морфем [2].

Наприклад, якщо англійська мова має низку граматичних маркерів (таких як детермінатори, допоміжні дієслова та прийменники), весь цей граматичний апарат в інукутиті, так би мовити, “вмонтований” у ці складні слова. Отже, ми отримуємо доволі довгі слова, що в інших мовах складають ціле речення. Ось один із прикладів такого “слова-речення”, які досліджував лінгвіст Луї-Жак Доре *Illujjuaraalumuilaursimannginamalittauq*. Воно означає: “Але також тому що я ніколи не заходив у цей дуже великий будинок” [7].

Ще одна особливість інукутиту – це спосіб позначення суб’єктів й об’єктів певних речень. В англійській мові така відмінність властива лише займенникам, наприклад *they* – *them* або *who* – *whom*. В англійській мові суб’єкт поставлено в називному відмінку, незалежно від того, є в реченні об’єкт чи ні, а об’єкт – у знахідному. Наприклад,

They saw them. (Транзитивне речення, суб’єкт – *they*).

They left. (Нетранзитивне речення, суб’єкт – *they*).

Така система називається номінативно-акузативною. На противагу їй, інукутитут має ергативно-абсолютивну систему. Це означає, що, замість того, щоб систематично використовувати одну й ту саму форму для суб’єкта, незалежно від того, є в реченні об’єкт чи ні, певна форма зарезервована для суб’єкта транзитивного речення. Ось у наступному

прикладі, *anguti* (“людина”) має закінчення “*up*” лише тоді, коли речення транзитивне, тобто має об’єкт. Наприклад:

Anguti-up taku-jaa naniq. – “Людина (ергативний відмінок) – бачити (3 особа однини) – полярний ведмідь” – дослівно. “Людина побачила полярного ведмедя” – переклад.

Anguti ani-juq. – “Людина – йти (3 особа однини)” – дослівно. “Людина пішла” – переклад [4].

Отже, це явище, у якому суб’єкти транзитивних або нетранзитивних речень мають відмінну форму, називається ергативністю.

Інуктитут має статус офіційної мови в Нунавуті поруч з англійською та французькою. На північно-західних територіях інуктитут й інуінактун (окрема діалектна група) визнаються “офіційними мовами корінних народів”. У Нунавіку інуктитут має визнаний статус у системі освіти, що підтверджено Конвенцією Північного Квебеку та затоки Джеймс і Хартією французької мови. Це також офіційна мова уряду Нунаціавут у Лабрадорі.

Згідно з переписом населення 2011 р., 34 110 осіб повідомили про те, що інуктитут є їхньою рідною мовою; 63,1 % із них проживають у Нунавуті та 32,3 % – у Квебеку. У більшості населених пунктів, де зібрано ці дані, як у Квебеку, так і в східному Нунавуті, понад 90 % населення повідомили, що інуктитут – це їхня рідна мова. Місцевість ікалуїт є винятком, оскільки там це стосується лише 46,6 % населення. Ці відсотки значно нижчі в Лабрадорі. Наприклад, інуктитут є рідною мовою для 36 % населення в Нейні й лише для 5 % – у Ріголеті [1].

Для боротьби з негативними наслідками урядової та інституційної політики, які протягом десятиліть асимілювали інуїтів й перешкоджали поширенню їхньої мови, на сьогодні реалізовується багато програм й ініціатив для підтримки та відновлення інуктитуту серед інуїтського населення. У Нунавуті більшість громад пропонують під час перших шкільних років навчати дітей мовою інуктитут, а до 2019 р. уряд прагне перейти на абсолютне двомовне навчання для школярів і студентів по всій Канаді. Шкільна комісія Катівік у Нунавіку також ставить інуктитут на передній план: це мова навчання для дітей у садочку та початковій школі до третього класу.

Що стосується вищої освіти, Арктичний коледж Нунавут також опублікував кілька словників, навчальних мовних матеріалів і багато інших документів із термінології, перекладу й граматики інуктитуту. Інші ініціативи також впроваджуються Інститутом культури Аватак у

Нунавіку та Культурним центром Торнгасок у Нунаціавуті. Крім того, приватний центр Пірурвік створив навчальний сайт мови інуктитут, що доповнює додаток для смартфонів, розмовник для мови інуктитут і колекцію навчального мовного матеріалу. Видавництво “Inhabit Media”, яке розміщене в Ікалуїті, публікує низку книг для дітей та дорослих мовою інуктитут [1].

Література

1. Коротаева, Елена. 2014. *Канада. Индекс лучшей жизни*. Эксмо: 320.
2. “Кочегран, Микола. Вступ до мовознавства”. Навчальні матеріали он-лайн. 2018. http://pidruchniki.com/1329101748123/dokumentoznavstvo/aglyutinativni_movi
3. Damas, David. 1984. *Handbook of North American Indians*. Vol. 5. Arctic. Smithsonian Institution.
4. Dorais, Louis-Jacques. 2010. *La parole inuit: langue, culture et société dans l'Arctique nord-américain*. Peeters France: 331.
5. “Inuit”. Inuit Tapiriit Kanatami. 2018. <https://itk.ca/>
6. “Inuktitut”. Wikipedia. 2018. <https://en.wikipedia.org/wiki/Inuktitut>
7. “People of Arctic”. 1983. National Geographic. Vol. 163: 2.
8. Stern, Pamela R. 2013. *Historical Dictionary of Inuit*. Scarecrow Press Inc.

1.3. МЕТАФОРА ЯК ЗАСІБ ВИРАЖЕННЯ ОЦІНКИ В МОЛОДІЖНІЙ ІНТЕРНЕТ-КОМУНІКАЦІЇ КАНАДИ

У процесі пізнання навколишнього середовища людина визначає своє ставлення до світу, оцінюючи події, явища, факти. У зв'язку з цим проблема оцінки привертає увагу дослідників у галузі філософії, логіки, психології та лінгвістики.

Однією з важливих складових частин сучасної загальнонаціональної англійської мови є молодіжна мова. Вона досить неординарне явище, що являє собою окрему мовну підсистему, яка, проте, взаємозалежна з іншими мовними підсистемами [1, с. 22].

Головним мотивом у використанні молодіжної мови є потреба молоді в самоствердженні й самоідентифікації. Саме гострі соціальні проблеми знаходять відгук у молодіжній мові з багатим стилістично забарвленим словником [3, с. 65].

Як особливий вид соціального спілкування молоді масова комунікація через мережу Інтернет здійснюється в масштабах усього су-

спільства і є найважливішою умовою суспільного розвитку. Специфіка мережевої комунікації молоді – це, передусім, її соціальна зумовленість, що дає підстави розглядати її в системі соціальних відносин як їх визначений вид. Інтернет – це унікальний соціальний феномен, що утворює нову пізнавальну систему, систему ціннісно орієнтованих установок [4].

Молода людина, перебуваючи в процесі пізнання світу, висловлює оцінку стосовно людей, явищ і предметів реальності, які її оточують. У рамках нашої роботи розглядаємо оцінку як інтралінгвістичне поняття, як мовне вираження цінності, а оцінність як компонент лексичного значення слова.

Ми розрізняємо такі види оцінок: 1) позитивна/негативна/нейтральна; 2) загальна/приватна; 3) об'єктивна/суб'єктивна; 4) емоційна/раціональна/емоційно-раціональна; 5) абсолютна/порівняльна.

Оцінний компонент виділяється у словах за певними ознаками, а саме за:

1) зовнішністю: *beautiful, handsome, nice, ugly, pretty, good-looking, fine, comely, cute;*

2) манерою говорити: *inarticulate, lisping;*

3) ментальною здібністю: *clever, capable, dull, stupid, silly, intelligent, sensible, cunning, witty, slow-witted, foolish, dense, obtuse, thick;*

4) характером: *hot-tempered, active, quiet, placid; busy, lively, energetic, displaying activity, passive, quiescent, dormant;*

5) уміннями й навичками: *skilful, expert, experienced, gifted, talented, ingenious, unskilful, awkward, clumsy.*

Вираз оцінки характеризується можливістю її інтенсифікації (посилення ознаки) і деінтенсифікації (ослаблення ознаки), що відображає рух за оцінною шкалою. Інтенсифікація оцінки недискретна, її не можна виміряти як відстань між хорошим і дуже хорошим. Вона необмежена певним числом опозицій, подібно до ступенів порівняння [6, с. 87].

Мова має різні способи вираження оцінки. Одна з них – метафора. Метафора – елемент оцінної діяльності людини, оскільки будь-яка метафора має оцінний зміст. Це універсальний спосіб переосмислення значення слів і перенесення найменування з одного денотата на інший на основі подібності (реальних чи вигаданих) двох об'єктів або явищ навколишнього середовища.

Оцінне значення метафори може проявлятися в трьох видах: негативна оцінка, нейтральна оцінка або позитивна оцінка. Метафору

можна вважати оцінною, якщо вона здатна виражати негативну або позитивну оцінку. Якщо ж вона не виражає оцінку, то її можна вважати неоцінною метафорою.

Семантика метафори оцінки виявляється в аналізі прямого лексичного значення слова, з одного боку, і аналізі контекстуального значення слова – з іншого. Семантика метафори схильна до модифікації, що має певні закономірності. Слова з метафоричним значенням здатні змінювати свою оцінку з мінуса на плюс і навпаки, що тісно пов'язано з явищем енантіосемії (від грец. *en* – “в”, *anti* – “проти”, *sema* – “знак”) [9, с. 11].

У таких випадках зміни в семантиці оцінної метафори часто залежать від контексту, де метафора піддається подвійній семантичній зміні: по-перше, актуалізується оцінна сема метафори, заміщенням архісеми периферійної оцінної семою, по-друге, оцінність метафори змінюється з позитивної на негативну або нейтральну й навпаки.

У сучасній вітчизняній лінгвістиці існує велика кількість робіт, що містять аналіз метафори як багатоаспектного явища мови та мовлення (Н. Д. Арутюнова, В. Г. Гак, В. П. Григор'єв, В. М. Телія, С. М. Мезенін й ін.) [8, с. 178]. Проте на сьогодні відсутні дослідження метафори оцінки на матеріалі канадського варіанта англійської мови.

Що стосується дефініції поняття “метафора”, то різні джерела трактують його по-своєму. Словник лінгвістичних термінів визначає метафору як “спосіб вираження, що розглядається як перенесення абстрактного поняття в конкретний план шляхом свого роду скороченого порівняння або, скоріше, підстановки” [2, с. 78].

У новітньому енциклопедичному словнику метафора виступає як “вид тропу, який відрізняється особливою експресивністю, як перенесення властивостей одного предмета (явища) на інший на підставі загальної ознаки або за контрастом” [2, с. 74].

Під метафорою оцінки ми розумітимемо метафору, яка містить у структурі лексичного значення оцінну сему. Метафора оцінки є живою метафорою, у якій проявляються динамічні процеси оцінювання, що піддаються вимірюванню за допомогою засобів лінгвістичного аналізу.

Метафора оцінки може бути узуальна й оказіональна. Вона протиставляється неоцінній метафорі – мертвій. Оцінна метафора містить інформацію про ціннісне ставлення молодіжного прошарку суспільства до позначеного предмета, явища, суб'єкта. Вона функціонує в комунікативному соціальному просторі та спрямована на вираження оцінки об'єкта метафоризації суб'єктом метафоризації [5]. Логічним буде

аналіз метафори оцінки на прикладах коментарів канадського молодіжного інтернет-форуму *Youth Space*.

Можливість виникнення оцінного сенсу при метафоризації пов'язана із самою природою метафори. Як відомо, в процесі створення метафори задіяно два об'єкти та властивості кожного з них [7, с.118].

Метафори оцінки, що виникають у тексті, і їх комбінації, можуть бути дуже різноманітними й обмежуються лише найзагальнішими законами метафоризації. При цьому оцінка виникає в будь-яких випадках, якщо денотат метафоричного позначення включається в ціннісну картину світу людини в ситуації спілкування навіть у тих випадках, де оціненість спочатку була відсутня.

Поряд із функцією оцінки метафори в молодіжній мові виконують функцію соціального відокремлення. Вона полягає в здатності метафори кодувати цінності, що стоять за нею. Певна частина метафор молодіжної мови має оказіональний характер, тобто є незрозумілою для навколишніх, особливо для дорослих і батьків. За допомогою метафори молодь відокремлюється від світу дорослих, створює свою, зрозумілу лише для свого близького середовища мову [10, с. 99].

Аналіз матеріалу канадського молодіжного інтернет-форуму "Youth Space" показав, що метафорика англійської молодіжної мови включає такі семантичні сфери, як ЛЮДИНА, СОЦІУМ, ПОТРЕБИ. Приклади демонструють особливості метафоричної творчості підлітків Канади, що відзначаються їхнім прагненням самостійно винаходити нові найменування для навколишніх предметів і явищ, давати характеристику людині, її зовнішності, діяльності оточення, об'єктам і предметів навколишньої дійсності.

На нашу думку, цілком закономірне виділення метафоричної сфери СОЦІУМ, оскільки людина, перебуваючи в соціальному середовищі, постійно змушена вступати в різноманітні соціальні відносини з іншими представниками соціуму. Для підлітків ці стосунки в більшості випадків обмежуються спілкуванням із членами сім'ї, однолітками й учителями [7, с. 76].

Семантична сфера СОЦІУМ є другою за кількістю метафоричних одиниць, що вживаються для її позначення, що свідчить про значимість соціального середовища для підлітків. На наше переконання, це зумовлено соціальним становищем молодих людей, які перебувають у процесі соціалізації, знайомляться з нормами поведінки в суспільстві [1, с. 44].

Спілкування з однолітками, дорослими та представниками різних соціальних класів є важливим аспектом у становленні особистості, розвитку його мовної компетентності.

Перебуваючи в перехідному періоді від дитинства до дорослості, молоді люди розглядають батьків не як захисників своїх інтересів, помічників або друзів, а як строгих наглядців, які прагнуть керувати, контролювати, нездатних зрозуміти їхні проблеми, бажання, потреби.

Батьки є першими й найважливішими обмежувачами свободи підлітків. Цим пояснюється наявність метафоричних моделей із негативною або нейтральною конотацією для позначення батьків. Підлітки часто не сприймають батьків серйозно, що часто й можна простежити в молодіжних метафорах, які використовуються для позначення батьків:

- мама: *baby mamma, stage mum, tiger mum*;
- тато: *dad bod, old man, old dear, stage dad*;
- старша людина: *blue-hair, over the hill, old timer, old bag* [11].

Школа являє собою другий після сім'ї найважливіший інститут соціалізації підлітків, що знаходить своє відображення в метафориці молодіжної мови [7, с. 65].

У якості найбільш важливих об'єктів метафоризації цієї семантичної сфери виступають:

- процес навчання: *hoser, arena, composite high school, separate school, continuation school, collegiate and vocational institute*;
- братства: *trustee, fracket, frat, frat boy, fratty*;
- студенти: *collegiate, fish, fresh* [11].

Найбільш значимим у житті молоді Канади є стосунки між собою, які теж стають об'єктами метафоризації. Виявлено приклади як позитивної (*babydoll, babygirl, better half, boyfriend, love bird, sweetie*), так і нейтральної метафоризації (*chick, gal, thing, bun*) [11].

Професія вчителя має для молоді особливу соціальну значимість: саме він є певним зразком, нормою моральної поведінки. Ця соціальна категорія сприймається молодими людьми як соціально значуща, тому для вчителів у молодіжній мові існують особливі номінації: *Monotone Jim, Cough-cough, Stapleneck*. Це пов'язано, насамперед, із рефлексією на тему соціальної гідності та індивідуальної свободи як ціннісних орієнтирів підлітків.

Крім батьків і вчителів, підліткам доводиться спілкуватися з представниками різних професій, яким вони придумують певні метафоричні позначення. Здебільшого вони не мають конкретного адресата, а позначають представника певної професії, тобто мають узагальнювальний характер: *mountie, coroner, longlinerman, aseniorofficer, airhead, law dog* [11].

Семантичний аналіз наведених метафор дає підставу зробити висновок про те, що більшість позначень професій висловлюють іронію

або сарказм. Цілком можливо, що деякі професії виглядають в очах молоді смішними, а їхні представники не заслуговують на схвалення або повагу.

Яскравим прикладом цього служать метафоричні одиниці, що позначають поліцейських. Метафора *law dog* має явний пейоративний відтінок, метафоричний перенос здійснюється на основі асоціативності подібності представників цієї професії й собаки, що “служить” своєму хазяїну [1, с. 33].

Семантичний аналіз компонентів метафор *jarhead*, *chicken hawk*, *airhead* засвідчив, що їх реальний денотат семантично не поєднаний, що створює в мові певний гумористичний ефект, викликаючи у співрозмовника емоційний резонанс [7, с. 46].

Метафора *airhead*, що служить для позначення професії митця, утворена складанням іменників *air* і *head*. Метафоричний перенос здійснюється на основі асоціативної подібності створення творів мистецтва з “літанням у хмарах”. Тут відбувається перенос за асоціативною подібністю функцій позначених явищ. При вживанні ця метафора здійснює на співрозмовника гумористичний ефект.

На нашу думку, варто виокремити ще одну сферу метафоричної творчості англійської мови Канади, а саме ПОТРЕБИ, яка трактується як “потреба чи нестача в чому-небудь необхідному для підтримки життєдіяльності організму, людської особистості, соціальної групи, суспільства в цілому”.

Першу сходинку утворюють фізіологічні (органічні) або, як інакше їх називають, “вітальні” потреби [2, с. 89]. До них відносять голод, спрагу, статевий потяг і т. ін. Другу сходинку утворюють потреби в безпеці (відчувати себе захищеним), далі – потреби в приналежності й любові (потреба до спільності, бути прийнятим та улюбленим), повазі (компетентність, досягнення успіху), пізнавальні потреби (знати, уміти, пізнавати, досліджувати), естетичні (гармонія, порядок, краса); і на вершині піраміди перебуває потреба в самоактуалізації (реалізація власних цілей, здібностей, розвиток особистості).

Серед метафоричних одиниць англійської мови виявлено кілька груп метафор, котрі належать до матеріальних (ПРОДУКТИ, АВТОМОБІЛЬ, ОДЯГ, ГРОШІ) і духовних потреб (РОЗВАГИ), що, на наш погляд, співвідноситься, з одного боку, із потребою в приналежності (до соціальної групи, до соціуму), з іншого – із потребою в самореалізації (реалізація власних цілей) [7, с. 56]. Серед них – продукти харчування: *back bacon*, *brown bread*, *Burlington bun*, *patate*, *double double* [11].

Активному процесу метафоризації піддаються також предмети одягу, особливо ті, що становлять найбільший інтерес для підлітків: *batty rider, anorak, bunny hug* [11]. Гроші як засоби для досягнення матеріального благополуччя також знаходять своєрідне відображення в мові молоді, де присутні метафори із семантичними ознаками: швидкоплинність, велика кількість, цінність: *doubloonie, toonie, buck, cabbage, dead presidents, green* [11].

Окремою семантичною сферою є розваги підлітків:

1. листування в Інтернеті: *app, avatar, blogosphere, blog, click-bait, copy-paste*;

- алкоголь: *Rye, rye & ginger, alcool, training Beer, Bloody Caesar*;

- вечірки, ігри, спорт: *stagetter, barn, Battle of Alberta, bonspiel, have the biscuit, gym strip, kicks* [11].

Наявність великої кількості метафор, що виражають ті чи інші потреби людини, свідчить про їх значимість у житті сучасного англійського підлітка. Актуальність цієї тематики для молодих людей зумовлена фізіологічними й віковими особливостями періоду молодості, коли молодь переживає процес фізичного становлення.

Важливу ланку інтернет-спілкування канадської молоді складають вирази, які виконують фатичну функцію та слугують для підтримання комунікації. Матеріал дослідження засвідчив наявність виразів, які віддзеркалюють емоційний стан комунікантів. До них належать *chimo, Bob's your uncle, dog's breakfast, kerfuffle* [11].

Установлено, що метафори англійської молодіжної мови володіють значним оцінним потенціалом. Основні оцінні значення метафори зосереджено в семантичній сфері СОЦІУМ. Доведено, що в метафорах висвітлено цінності сучасної англійської молоді. Аналіз мовних засобів показав, що в оцінній метафорі відбивається креативність творчого мислення молодих людей, динаміка оцінки з певною часткою іронії, самоіронії, сарказму в ставленні до себе й інших. Приклади демонструють особливості метафоричної творчості підлітків, які характеризуються їхнім прагненням самостійно винаходити нові найменування для навколишніх предметів і явищ, давати характеристику людині, її зовнішності, діяльності навколишніх, об'єктів і предметів навколишньої дійсності.

Аналіз досліджуваного нами матеріалу засвідчив, що в канадській англійській молодіжній Інтернет-комунікації простежено зміну оцінності при метафоризації слів. Нами виявлено найбільш типові для мови канадської молоді семантичні особливості метафори. Так, найпоши-

ренішим явищем у метафориці канадської англомовної молодіжної Інтернет-комунікації є трансформація нейтральної оцінки в негативну.

Метафори молодіжної мови спроможні виконувати функцію соціального виокремлення, при якій відбувається кодування цінностей соціально-демографічного шару суспільства. Функція соціального відокремлення висловлює протест проти норм і правил, що встановлюються дорослими, дає змогу висловлювати юнацький максималізм у ставленні до дорослих, їхнього віку, до самих себе.

Література

1. Арнольд, Арнольд. 1993. *Введенные в культурологию*. Москва: Народная академия культуры и общечеловеческих ценностей: 352.
2. Арутюнова, Нина. 2000. *Логический анализ языка. Языки пространств*. Москва: Языки русской культуры: 448.
3. Аюшеева, Саяна. 2012. *Оценочная метафора немецкого молодежного языка*. Якутск: 153.
4. Баранов, Анатолий. 1989. “Аксиологические стратегии в структуре языка (паремиология и лексика)”. *Вопросы языкознания*. Том 3: 74–79.
5. Дэвидсон, Дональд. 1990. “Что означают метафоры”. *Теория метафоры*. Москва: Прогресс: 126.
6. Кассирер, Эдвард. 1990. “Сила метафоры”. *Теория метафоры*. Москва: Прогресс: 78.
7. Королева, Татьяна. 1986. *Оценочность в звучащей речи*. Москва: Просвещение: 210.
8. Миронова, Надежда. 1997. “Оценочный дискурс: проблемы семантического анализа”. *Известия РАН. Серия литературы и языка*. Том 4: 52–59.
9. Николаева, Татьяна. 1978. “Краткий словарь терминов лингвистики текста”. *Новое в зарубежной лингвистике: лингвистика текста*. Том 8. Москва: Прогресс: 467–472.
10. Толочин, Игорь. 1988. *Метафора: универсальное и специфическое*. Москва: Наука: 26.
11. “Youthspace.ca”. Youthspace.ca Online and Text Chat. 2018. <http://www.youthspace.ca/>

1.4. ФУНКЦІЇ ТЕРМІНІВ ЕКОМАРКЕТИНГУ В КАНАДСЬКІЙ ПУБЛІЦИСТИЦІ

Друга половина ХХ ст. характеризується своєю рідною “екологізацією” сучасної науки. Екологічними проблемами починають цікавитися різні науки, політика, засоби масової інформації, виникають нові суспільні рухи з охорони довкілля, що пов’язано з усвідомленням того,

що діяльність людини не просто завдає шкоди навколишньому середовищу, але й загрожує існуванню людства. Екологічна проблематика поширилася й на низку лінгвокультурних тем. Так, на межі соціального, психологічного, філософського напрямів у лінгвістиці зародився новий науковий напрям мовознавства, який називають еколінгвістикою. Він послуговується законами, принципами й правилами, загальними як для екології, так і для розвитку мови, і досліджує роль мови в можливому розв'язанні проблем навколишнього середовища.

Терміни екомаркетингу почали з'являтися лише в кінці ХХ ст. для позначення понять професійної й науково-теоретичної діяльності фахівців у сфері екомаркетингу. Сама наука "екомаркетинг", як зазначає О. В. Садченко, є системою планування та управління підприємницькою діяльністю, що ефективніше пристосовує виробництво, розподіл, обмін і споживання до екологічних вимог ринку для більш вигідного продажу екологічних товарів, послуг й умов. Одне з основних завдань екомаркетингу – забезпечення максимального росту якості навколишнього природного середовища, підтримка сталого, еколого-збалансованого розвитку територій, раціональне використання, збереження й відновлення природно-ресурсного потенціалу країни [14, с. 74]. Отже, власне терміни екомаркетингу можуть сприяти розв'язанню певних екологічних проблем.

Незважаючи на велику кількість робіт стосовно проблем терміносистем різних галузей знань, терміносистема екомаркетингу англійської мови досі лишається недослідженою, що й зумовлює актуальність нашої роботи.

Проаналізуємо функції термінів екомаркетингу в англійській канадській публіцистиці. Нами поставлено завдання – виявити та проаналізувати специфіку функцій термінів екомаркетингу.

В. П. Даниленко вважає, що терміносистема існує у двох сферах: сфері фіксації, де терміни представлені в ідеальних умовах замкнутої системи, наприклад у спеціальних словниках, і функціонування, де терміносистема реалізується в оточенні інших слів [4, с. 15]. Науковець також слушно зауважує, що як не можна вивчати загальнолітературну мову лише за словниками, так не можна вивчати й терміносистему лише в одному лексикографічному жанрі [5, с. 43]. Погоджуючись із цією думкою, ми вважаємо, що функціональний напрям термінознавства є більш значимим, адже всі властивості та ознаки терміна проявляються лише під час його реального вживання в спеціальних текстах чи усних формах професійного спілкування.

Функціональний підхід до вивчення термінів бере свій початок з робіт Г. О. Винокура, який називав термінами слово в особливій функції [3]. Із того часу вчені вказують на велику кількість різноманітних функцій, які, на їхню думку, може виконувати термін.

Варто зауважити, що оскільки більшість термінів утворюються на основі загальноживаних слів, то можна стверджувати, що термін у тексті виконує ті самі функції, що й загальноживана лексика, однак їм усе ж притаманна певна специфіка їх реалізації.

В. М. Лейчик виокремлює три головні функції терміна:

1) номінативну (репрезентативну): термін називає спеціальні об'єкти, їхні ознаки, або дії;

2) сигніфікативну: термін позначає загальне поняття, яке є елементом системи спеціальних понять певної галузі науки чи техніки;

3) комунікативну: термін передає фахові знання в часі та просторі [11, с. 63–68].

Комунікативну функцію інколи ще називають інформаційною [11, с. 67–68], хоча це не є цілком правильно. Адже комунікативна функція як одна з базових функцій мови має декілька підфункцій чи вторинних функцій [9, с. 253]:

1) інформативну, тобто використання мови для об'єктивного повідомлення про подію, факт тощо;

2) емотивну (емоційно-експресивну), або використання мови для висловлення власного (суб'єктивного) ставлення до змісту повідомлення чи до співрозмовника;

3) прагматичну (підфункція впливу), тобто використання мови для інтелектуального, емоційного чи вольового впливу на адресата мовлення;

4) фактичну чи контактовстановлювальну, зокрема використання мови задля встановлення психологічного контакту співрозмовників [9, с. 253].

Цікавим тут є те, що лінгвісти вважають прагматичну функцію вторинною, порівняно з комунікативною функцією. Це стосується особливо термінів, адже, як зауважує А. В. Лемов, у термінах прагматична функція проглядається досить обмежено та є притаманною лише наукам, які дозволяють, використовуючи терміни, декларувати власні вподобання та висловлювати певні почуття [12, с. 74]. Так, В. М. Лейчик указує, що прагматична функція найбільш притаманна політичним термінам [11, с. 68]. Це стосується й емотивної чи емоційно-експресивної функції.

В. В. Виноградов вважає, що варто виділяти ще так звану дефінітивну функцію, яка полягає в тому, що термін є засобом логічного визначення спеціального поняття. Іншими словами, окрім того, що він може брати участь у формуванні дефініції, термін також може замінювати собою дефініцію й навпаки [2, с. 20]. Однак доведено, що дефінієндум (термін) та дефінієнс (дефініція) не можуть замінювати один одного, оскільки сам дефінієндум позначає лише основні диференційні ознаки поняття, а дефінієнс – усі [20]. До того ж, у створенні дефініцій беруть участь як терміни, так і загальноживані слова. Тому, ми вважаємо, що не потрібно окремо виділяти дефінітивну функцію терміна.

Окрім цих функцій, Р. І Дудок вважає, що термін виконує також когнітивну (гносеологічну) функцію, “яка визнає термін у результаті тривалого процесу пізнання сутності предметів та явищ об’єктивної дійсності. У цьому процесі термін виявляється результатом тривалого наближення до адекватності спеціального значення” [7, с. 179]. Ця функція визначається як властивість лексичних одиниць установлювати зв’язок мислення з процесами пізнання дійсності, обміну думками та передавання знань [17, с. 337; 10, с. 254]. Тобто можна стверджувати, що когнітивна функція тісно пов’язана з комунікативною, що є цілком природним, оскільки обмін думками може відбуватися лише в процесі спілкування. Саме тому в межах когнітивної функції виокремлюють декілька підфункцій:

- 1) когнітивну підфункцію відкриття нового знання (евристична);
- 2) когнітивну підфункцію формування нового знання (формувальна);
- 3) когнітивна підфункція фіксування нового знання (фіксувальна);
- 4) когнітивна підфункція накопичення та зберігання знання (акмуляційна);
- 5) когнітивна підфункція концентрації знань (компресійна);
- 6) когнітивна підфункція відтворення знань (репродуктивна);
- 7) когнітивна підфункція передавання знань (комунікативно-орієнтовна) [10, с. 254].

Окремо виділяють ще класифікаційну чи систематизуючу функцію [4, с. 14; 10, с. 96]. Дійсно, людина в процесі наукового пізнання навколишнього світу класифікує ті чи інші предмети та явища, згруповуючи їх за певними спільними ознаками. Особливо ця функція проявляється в термінів. Бо, як уже зазначено нами при визначенні дефініції терміна [18, с. 237–239], термін є невід’ємним елементом певної системи та

займає в ній своє чітке місце. З іншого боку, і будь-яка терміносистема утворюється впорядкуванням термінології (сукупності термінів). Тому цю функцію потрібно відзначити окремо, як властиву насамперед термінам.

Оскільки публіцистичний стиль загалом виконує інформативну функцію й функцію впливу на читача [1], то автор повинен чітко розраховувати ефект впливу на читача, який має задаватися самою структурою тексту та підтримуватися всіма його компонентами [8, с. 44]. Це означає, що автор статті не лише повідомляє факти, а й дає їм оцінку, переконуючи читача в правильності своєї думки. Саме він обирає найбільш доцільні мовні одиниці, у тому числі й терміни, для досягнення поставленого завдання.

Акцентуємо увагу на основній функції терміна – здатності виражати наукові поняття екомаркетингу. Типологію термінів екомаркетингу в публіцистичному тексті здійснюємо на основі напрацювань Е. Ф. Скороходька [16], який розрізняє типи термінів відповідно до: 1) системо- та 2) текстозумовлених характеристик, які визначаються роллю терміна в системі мови й у конкретному тексті.

До системозумовлених характеристик належать дві градуальні ознаки – когнітивна вартість та інформаційна насиченість. Когнітивна вартість вимірюється кількістю безпосередніх та опосередкованих семантичних дериватів, інформаційна насиченість – кількістю безпосередніх та опосередкованих семантичних складників [20, с. 12]. Між когнітивною вартістю й інформаційною насиченістю існує обернена залежність.

Терміни з великою когнітивною вартістю, а саме: *pollution, environment, waste*, – за допомогою яких утворюється значна кількість інших термінологічних словосполучень – семантичних дериватів, відзначаються малою інформаційною насиченістю. Це загальні терміни, які мають незначне смислове навантаження. І, навпаки, терміни із невеликою когнітивною вартістю (невеликою кількістю семантичних дериватів – переважно терміни-словосполучення), які складаються з багатьох компонентів, мають велику інформаційну насиченість і передають нову інформацію.

Для підтвердження вищевикладеного наведемо фрагмент статті: “*The soap is collected and tested by SGS North America, a Florida state-certified testing facility. SGS purposely infects the soap, which is then run through the standard Clean the World recycling process.*

All pathogens are removed from the soap in the process.

The recycled soap is also sent to areas around the world where there is a high risk of hygiene-related illness.

The program provides partners with recycling containers to collect the soap and bottled amenities like shampoo, conditioner, and body wash. When the containers are full, the hotels send them back to Clean the World for processing.

Since 2009, Clean the World has distributed nearly 70,000 hygiene kits. The goal of the program is to help fight the spread of preventable diseases.

It also aims to help the environment by reducing hotel waste [8]”.

Запропонований фрагмент тексту має на меті ознайомити адресанта з програмою, яка запроваджена в деяких канадських готелях і прагне зробити світ чистішим. Для досягнення цієї мети автор оперує термінами з когнітивною вартістю й інформаційною насиченістю.

Терміни *soap, pathogens, program, process, environment* є прикладами лексем із великою когнітивною вартістю. Однак у фрагменті переважають терміни із великою інформаційною насиченістю, тобто термінологічні словосполучення, які уточнюють простіші поняття. Прикладами термінів із інформаційною насиченістю в цьому фрагменті є *SGS North America, Florida state-certified testing facility. Clean the World recycling process, recycled soap, hygiene-related illness, recycling containers, preventable diseases, hotel waste* тощо.

Терміни з інформаційною насиченістю виконують у тексті роль інформативних маркерів і їхня функція – інформативна. Зауважимо, що на термінологічні словосполучення в текстах екомаркетингу припадає найбільше семантичне навантаження: вони забезпечують високу інформативність спеціального тексту. Отже, максимальна кількість інтелектуальної інформації про явища, ознаки, характеристики тощо передається за допомогою термінологічних словосполучень.

Щодо термінів із когнітивною вартістю, то в тексті вони виконують роль категоріальних або індикативних маркерів. Такі терміни прив'язують нову інформацію до певних базових категорій відповідної галузі науки. Їхня основна функція – індикативна: вони є показниками тих поняттєвих категорій, до яких належить текст [16, с. 14].

Отже, у процесі розгляду терміна в науковому тексті кількість його семантичних дериватів номінуємо індикативною вартістю терміна, а кількість семантичних компонентів – його інформаційною вартістю.

Залежно від абстрактності тексту розрізняємо такі текстозумовлені типи термінів: 1) інтрагалузеві (вузькогалузеві, вузькоспеціальні); 2) екстрагалузеві; 3) загальнонаукові й загальнотехнічні [16, с. 15].

Процес розрізнення цих груп термінів досить складний, оскільки чіткого розмежування між ними немає. Часто залежно від тексту екстрагалузеві чи загальнонаукові терміни можуть стати інтрагалузевими. Групування термінів за таким принципом ми здійснювали й у процесі їх аналізу в терміносистемі. Отож, проаналізуємо текстозумовлені характеристики термінів у нижченаведеному фрагменті тексту: *“Another favourite of Stewart’s is a **cleaning product** that claims to be “**chemical free**”. Stewart bought it just to have an example of the audacity of such **greenwashing** – a **term** describing **claims** that mislead consumers about the **environmental benefits** of a **product** or **service**.*

*It’s no surprise that a **consumer society** would try to shop its way out of the **environmental mess**, but many would say it’s a step in the right direction. Says Stewart: “I don’t want to be too Pollyanna-ish and say that with a little bit of **green consumerism**, we’ll be okay.”*

***Public interest in reducing one’s carbon footprint** is at a high, with more **products** than ever making **green claims**. An **Ispos-Descarie survey** of 1,055 people in February, sponsored by **paper-recycling** giant **Cascades**, found that close to 50 per cent of Canadians claimed to have changed their **consumption habit** to **reduce the environmental impact** of their **purchases**, a **proportion** that’s risen five per cent since a similar **survey** was taken last year.*

*Not surprisingly, perhaps, **manufacturers** have increased their **green claims**” [21].*

У зазначеному фрагменті наявні терміни всіх текстозумовлених типів. Так, до загальнонаукових лексем тут відносять такі термінологічні одиниці, як *term, claims, public interest, proportion, survey*. До екстрагалузевих (міжгалузевих) термінів належать *consumers, product, service, Ispos-Descarie survey, consumption habit, purchases, manufacturers*. Інтрагалузеві (вузькогалузеві) терміни представлені такими лексемами, як *cleaning product, “chemical free”, greenwashing, environmental benefits, environmental mess, green consumerism, reducing carbon footprint, green claims, paper-recycling reduce the environmental impact*.

Отже, можна стверджувати, що засоби масової інформації сприяють функціонуванню терміна. Використання їх у публіцистиці зумовлене прагненням достовірності, об’єктивного відображення реальності [10]. Ми також можемо зробити висновок, що термінам притаманні всі функції, що їх виконують загальнонавчовані лексичні одиниці. Однак відмінною рисою цих функцій у терміна, на нашу

думку, є специфіка сфери його функціонування. Не всі терміни в тексті виконують однакову функцію. Так, існують терміни з когнітивною вартістю та з інформаційною насиченістю.

Література

1. Вернигора, Володимир. 2007. “Терміни радіоелектроніки сучасних засобів масової інформації”. *Вісник Дніпропетровського університету. Мовознавство* 2: 78–85.
2. Виноградов, Владимир. 1986. *Русский язык. Грамматическое учение о слове*. Москва: Высшая школа.
3. Винокур, Григорий. 1939. *О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии*. Москва: Учпедгиз.
4. Головин, Борис и Рафаил Кобрин. 1987. *Лингвистические основы учения о терминах*. Москва.
5. Даниленко, Владимир. 1977. *Русская терминология (опыт лингвистического описания)*. Москва: Наука.
6. Даниленко, Владимир. 1971. “Лексико-семантические и грамматические особенности слов-терминов”. *Исследования по русской терминологии*. Москва: Наука.
7. Дудок, Роман. 2009. *Проблема значення та смислу терміна в гуманітарних науках*. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка.
8. Кайда, Людмила. 1989. *Эффективность публицистического текста*. Москва: МГУ.
9. Куликова, Ирина и Диана Салмина. 2002. “Системный лексикографический и коммуникативно-прагматический аспекты лингвистической терминологии”. *Введение в металингвистику*. СПб: Сага.
10. Лейчик, Владимир. 1990. “Особенности функционирования терминов в тексте”. *Филологические науки* 3: 80–87.
11. Лейчик, Владимир. 2009. *Терминоведение: предмет, методы, структура*. Москва: Либроком.
12. Лемов, Аркадий. 1990. *Система, структура и функционирование научного термина (на материале русской лингвистической терминологии)*. Саранск.
13. Ляшук, Анна. 2007. “Семантична структура юридичних термінів української та англійської мов”. Автореф. дис. кан. філол. наук, Київ.
14. Садченко, Олена. 2009. “Концепції екологічного маркетингу”. *Економічний вісник Національного гірничого університету* 3: 71–79.
15. Саламаха, Мар’яна. 2016. “Англомовна терміносистема охорони довкілля: структура, семантика, прагматика”. Дис. канд. філол. наук, Львів.
16. Скороходько, Едуард. 2006. *Термін у науковій тематиці (до створення терміноцентричної теорії наукового дискурсу)*. Київ: Логос.
17. Татаринов, Виктор. 2006. *Общее терминоведение: Энциклопедический словарь*. Москва: Московский лицей.

-
18. Щерба, Дмитро. 2006. “Термін та його дефініція як головні онтологічні поняття термінознавства”. *Вісник Житомиського державного університету імені І. Я. Франка* 28: 237–239.
 19. “Great George Hotel, Hotel on Pownal Join Guest Soap Recycling Program.” 2016. *CBC News, February, 25*. <http://www.cbc.ca/news/canada/prince-edward-island/charlottetown-hotels-recycle-soap-1.3464381>
 20. Layman, Charles S. 1999. *The Power of Logic*. Mayfield Publishing Company.
 21. Sadler, Charlene. 2010. “Greenwashing Meets the Disposable Society” in *CBC News, April, 21*. <http://www.cbc.ca/news/greenwashing-meets-the-disposable-society-1.872948>

ХУДОЖНІ ЗАСОБИ АНГЛОМОВНОЇ ЛІТЕРАТУРИ КАНАДИ

2.1. СЕНСОРНА ЛЕКСИКА ЯК ЗАСІБ ОБРАЗОТВОРЕННЯ В ПОЕЗІЇ МАРГОТ ОЗБОРН

Навколишній світ представлений людині в безпосередньо-чуттєвій формі різнобарв'ям кольорів, звуків, запахів, дотиків тощо. Органи чуття – єдині “двері”, які відчинені для інформації про навколишній світ, що потрапляє до свідомості. Сприйняття як складний процес прийому й перетворення інформації про навколишній світ є формою чуттєвого відображення дійсності у свідомості, спроможністю виявляти, сприймати, розрізняти та засвоювати явища довкілля, формуючи їхній образ [11, с. 106]. За іншим визначенням, сприйняття – цілісний образ предмета, безпосередньо даний у живому спогляданні в сукупності всіх його сторін, синтез певних окремих відчуттів [8, с. 314]. Уявлення – узагальнений чуттєво-наочний образ предмета, який впливав на органи чуття в минулому, але вже не сприймається зараз. До уявлень відносять образи пам'яті, образи уяви.

Порівняно зі сприйняттям, в уявленні немає безпосереднього зв'язку з реальним об'єктом. Це аморфний, нечіткий образ предмета, але в ньому наявне елементарне узагальнення з виділенням певних загальних ознак та відкиданням неістотних [8, с. 314–315]. Враження, отримані за допомогою відчуттів і сприймань, дають інформацію про зовнішні ознаки та властивості предметів, утворюючи чуттєвий досвід людини [12, с. 50].

Сприйняття об'єктів дотиком, смаком і нюхом спрямовані переважно на виявлення статичних властивостей об'єктів дійсності. Слухове сприйняття відповідає лише динамічному аспекту картини світу. Зорове сприйняття світу може охоплювати як статику, так і динаміку. Статичні предикати мають переважно одну ознаку: вони фіксують або колір, форму, розмір предмета, або його відношення до світла. Динамічні предикати, навпаки, означають механічні дії, описують предмет і синтезують цілий комплекс ознак [14, с. 184].

Усе, що людина бачить, чує, сприймає тактильно або на смак, можна вербалізувати, ословити [5, с. 203]. Лексику, яка вербалізує знання, здобуті індивідом через органи чуття, традиційно називають сенсорною (лат. *sensus* – відчуття) [3, с. 33]. У семантиці сенсорної лексики розрізняють два компоненти: 1) власне перцептивний, що є реакцією відповідного органа сприйняття на дійсність; 2) ментальний, який являє собою усвідомлення сприйнятого, ідентифікацію об'єкта, виявлення його властивостей та ознак, які безпосередньо спостережені й перцептуально помітні. Сенсорні лексеми являють собою сплав двох сигнальних систем (сприйняття та обробки даних); вони відіграють роль регістратора результатів сприйняття. За кожною сенсорною лексемою стоїть чуттєвий образ – здатність передавати в конкретно-чуттєвій формі складний зміст [11, с. 117–118].

У сенсорній лексиці закодовано всю інформацію про навколишній світ. П'ять видів чуттєвого сприймання – зір, слух, смак, запах, дотик – лінгвалізовано в кольоро-/світло-, звуко-, смакопозначеннях, одоративній і тактильній лексиці. При цьому кожна мова має свій набір засобів для назв реалій чуттєвого світу [6, с. 182]. У межах кожної культури мовними засобами своєрідно виокремлюється, модифікується та виражається певний фрагмент дійсності [1, с. 35]. Однак сприйняття й повідомлення чуттєвого досвіду, завдяки єдиній системі органів чуття, ідентичне для всього людства. Отже, це дає підстави говорити про наявність певних перцептивних універсалій: зору, слуху, смаку, дотику, нюху [11, с. 149].

Вербалізатори чуттєвого сприйняття в мовній системі морфологічно представлені різними частинами мови: іменником, прикметником, дієсловом, прислівником. Іменник характеризується загальнограматичним значенням предметності [10, с. 194], прикметник – загальнограматичним значенням ознаки та типовою функцією позначення атрибута певного предмета [10, с. 599]. У царині прикметника очевидніша абстрагуюча чи аналізуюча розумова діяльність людини, завдяки якій ознака, властивість, якість, будь-які атрибути, які складають невід'ємну сутність предмета, явища, речі, мисляться абстрактно від неї [17, с. 3].

Дієслово – частина мови, ядро якої характеризується загальнограматичним значенням процесуальності [10, с. 142]. Дієслово є виразником змінних, динамічних ознак. Здатність передавати ознаки властива й прислівникові, однак він, на відміну від прикметника й дієслова, виражає ознаку вторинну: уточнює значення прикметника, дієслова, іншого прислівника [9, с. 6–7].

В усіх вищезазначених частинах мови, крім прикметника, сенсорна ознака нашаровується на основне їх категорійне значення – предметності, процесуальності або ознаки дії чи стану. Так, в іменнику сенсорна ознака є опредметненою, у прислівнику це ознака іншої ознаки – процесуальної чи статичної. Дієслово передає ознаку, обов'язково пов'язану з діячем або як природний процес [7, с. 97]. Носіями власне сенсорної ознаки є слова, які належать до класу прикметникових [11, с. 121].

Різним письменникам так само, як і художникам, композиторам, властиве різне конкретно-чуттєве бачення світу: в одних превалює зорове сприйняття, в інших – звукове, смакове тощо. Хтось знаходить спільне між різними відчуттями, створюючи синестезичний образ [3, с. 34]. Сенсорна лексика відіграє важливу роль у формуванні художньої образності твору та є виразним показником світосприйняття та світобачення автора твору [15, с. 153].

Сенсорна лексика – один із мовно-виражальних засобів у поезії відомої канадської поетеси Маргот (Маргарет) Озборн (1902–2006 рр.), яка вводить читача у світ чуттєвого сприйняття – кольору, запаху, звуку та ін. Як зазначає О. Івасюк, творчість М. Озборн – це цілий усесвіт, що вихлюпується з кожного рядка її віршів й охоплює її особливе світобачення та мудрий життєвий досвід. Поетесу хвилювали проблеми буття й вічності, відповідальності людини перед Богом за свої вчинки. Вона прагнула привернути увагу читача до краси природи та людських стосунків [4, с. 8].

В узагальненні чуттєвого досвіду у вигляді відображення навколишньої дійсності, що реалізовується на основі специфіки дії п'яти перцептивних модусів, зоровим сенсорним відчуттям належить особливе місце, оскільки зір є основним орієнтиром людини у світі, основним джерелом інформації для неї й надійним способом її верифікації. Візуальний образ забезпечує сприйняття предметів, що охоплює надзвичайно велику сферу фізичних явищ, зокрема колір, світло, форму, розмір та їх локалізацію в просторі [11, с. 149–151].

Чільне місце серед лексичних одиниць зорового сприйняття належить позначенням кольору, оскільки колір є однією з фундаментальних диференційних ознак об'єкта. До того ж колірна характеристика володіє значним символічним потенціалом, що дає письменникам великий простір для творчості й експресії для повнішого відтворення художніх образів [16, с. 8].

М. Озборн широко використовує прикметники зі значенням кольору для створення яскравих, глибокозмістовних образів. Поетеса любила природу в різні пори року, а тому у своїх віршах описала її красу. Осінь, її кольори й чарівну красу розкрито у вірші *The green carpet of England*. Відчувається зв'язок М. Озборн із батьківщиною та водночас туга за нею, адже поетеса народилася в Англії. Осінь – образ-символ, завдяки якому письменниця по-особливому тонко помічає красу й світлу печаль цієї пори року. Осінь дає можливість відмежуватися від повсякденної метушні, увібрати в себе велич природи в стані зрілого спокою та циклічного переходу в нову якість. Картини природи вражають багатством барв і відтінків. Свої почуття до батьківщини поетеса надзвичайно майстерно змогла передати через описи природи. Авторка показує всю красу осінньої Англії й дає змогу читачу насолодитися неперевершеною пейзажною метафоричністю:

*The **green** carpet of England
is being rewoven by Autumn –
patches of **yellow** stubble and **brown** tilth
darned with narrow lanes and hedges
embossed with trees –
**amber, umber, crimson, gold,
scarlet and russet brown.**
Dark green of pines, **pale** winter wheat
this tapestry of the South Downs,
hummocked with haystacks
stitched with **red** haws
is rewoven every year
and each year
her skein of threads
grows lovelier.*

У художній літературі лексика на позначення кольору традиційно використовується як у прямому, первинному, так і в переносному, похідному значеннях. У поезії *After These Years* М. Озборн змальовує світанок у сірих тонах, послуговуючись епітетом *grey* (сірий). Сірий колір несе в собі глибоке психологічне значення й уживається як своєрідна характеристика психологічного стану ліричної героїні, яка переживає непоправність втрати. Героїня, із якою себе асоціює авторка, відчуває нудьгу, самотність та одноманітність. Вона знаходить альтернативу цій сірості за межами реальності – у сні, коли приходить кохана людина, яку, прокинувшись, вона благає повернутись:

*When shrill November makes the wild birds dumb,
I feel your lips on mine at close of day,
But when I waken you have stolen away.
Come once again! forlornly I entreat;
Only the dawn on **grey**, reluctant feet
Stands by my side, and still you do not come.*

Для поезій М. Озборн типовим є перенесення рис і властивостей істот на характеристики неживої природи. Так, осінь наділена здатністю ткати (*The green carpet of England is being rewoven by Autumn*). Для персоніфікації світанку залучено засоби портретної характеристики людини, а саме: портретизм *ноги* (*feet*) і дієслово *стояти* (*stands by my side*).

Канада – красивий край із мальовничою природою. М. Озборн уміє слухати природу й захоплюватися нею. У поезії *Saskatchewan* вона сприймає природу рідного краю як живий, діючий організм, що свідчить про тісний зв'язок письменниці з навколишньою дійсністю. Цей твір досягає високого ступеня експресивності, художньо-емоційного сприйняття завдяки цілій системі конкретно-чуттєвих образів, покликаних відтворити реальну картину світу навколишніх звуків: пшениця шепоче, шумить і співає; дерева зітхають, листя сміється, птах кричить, море реве, розбиваються об гальку хвилі й із шумом відкочуються назад, атлантичні хвилі б'ють об берег, прибій гуркоче.

*When I hear the wheat whispering
under light air
the heavy heads **rustling** together
and trees **sighing**
their leaves lifting and **laughing***

*here, inland
a thousand miles from the ocean
I hear the sea –
the lonely **roar**
of long waves **crashing** on shingle
lisping and running back
and the bird's **cry** borne on the wind.*

*Here the wheat **rustles** and **sings**
and the sycamore shakes its leaves
while on the Atlantic shore*

*waves are beating.
The tide inexorably pouring in
thunders with earth-shaking force
and calls me
Home.*

Поетеса вживає дієслово *hear* (чути) із семантикою прийому звуку (*When I hear the wheat whispering, I hear the sea*). Лексеми, що позначають звук, використано в зображенні пейзажу, явищ природи. Сюди належать дієслова *whisper, rustle, sigh, laugh, crash, lisp, sing, beat*; іменники *roar, cry* і *thunder*. Серед слів, що відтворюють звуки природи, можна виокремити звуконаслідувальні, як-от: *whisper, rustle* (шум пшеничного колосся), *crash* (шум морських хвиль, що розбиваються об гальку), *lisp* (тихий шум хвиль), *beat* (різкий звук удару хвилі), *roar, thunder* (гуркіт хвиль), *cry* (пташиний крик). Краса й незвичайність природи підсилюється метафорами.

Надзвичайно колоритним засобом передачі уявлення про навколишній світ є смакова лексика. У мові прози або поезії смакова лексика стає ознакою індивідуального стилю автора, адже в кожного митця є улюблені найменування смаку, які відображають його світогляд. Система слів на позначення смаку має чітко виражене ядро (солодкий, гіркий, солоний, кислий) [2, с. 12]. Перенесення ознак смаку на предмети та явища, які звичайно не сприймаються через назване сенсорне відчуття, свідчить про метафоризацію. Так, М. Озборн у поезії *Today* змальовує життя людини за допомогою прикметника на позначення смаку *bittersweet* (гіркувато-солодке), тобто гірке й солодке водночас. Солодкий смак, який викликає приємні відчуття, протиставляється гіркому. Солодким є смак приємних переживань, а гірким – смак страждань, розчарувань і випробувань, однак усе в житті надто складно переплетено.

*Today becomes yesterday
brushed with the mist of the
unrecapturable
and we grieve.*

*Draw out the nectar
from each moment
bittersweet.*

Іменник *nectar* (нектар), який позначає відчуття солодкого, у цьому контексті має переносне значення “радість, задоволення від життя”.

Поетеса закликає знаходити позитивні моменти в житті й цінувати кожную мить (“*Draw out the nectar from each moment*”). Це – тонкий філософський роздум про те, що людське життя складається як із позитивних, так і з негативних моментів. Він наводить на думку, що людина сама може обрати, бути їй щасливою чи нещасною.

Надзвичайно багатим засобом вираження художнього образу є запахова лексика, яка функціонує у творах М. Озборн. Запах кваліфікується як універсальний засіб пізнання дійсності; як метафізичне відчуття він сенсоризує весь навколишній світ і робить його доступним для чуттєвого та розумового осягнення [16, с. 12]. У поетиці запаху поетеса витримує принцип достовірності й простоти, що робить її образи природними та зрозумілими. Водночас вони позначені високою поетичністю. Поєднання слів, що мають у своїй семантичній структурі сему “здатний розповсюджувати запах”, й одоративних номінацій із назвами предметного світу, виступає композиційним прийомом, створюючи всеохопний складний образ дійсності.

У поезіях *The North Star and I*, *Heaven is So Big* та *Unfinished House* враження безпосереднього відчуття пахоців створюється своєрідними лаконічними описами, кожен із яких виділяє щось особливе, специфічне: “*the wild smell of the woods*”; “*the scent of wild cherry*”; “*the scent of stock and nicotines, pungent with bruised grass*”; “*pungent pine interior*”. Такий тип номінації запахів пов’язаний із реальними запахами описуваних об’єктів, які постають національно конотованими. Як зазначає Л. Ставицька, образ країни можна вважати константою кожної національної поезії, адже, про що б не писав поет, світ його образів і почувань прив’язаний до певного часопростору, географічного ареалу. Образ країни легко вгадується в метонімічних деталях ландшафту, природи, побуту, в особливостях метафоризації навколишнього світу [13, с. 22].

Одним із найважливіших джерел людських знань про простір і властивостей предметів у цьому просторі є дотикові відчуття як засіб контакту із зовнішнім середовищем. Тактильні одиниці прийнято класифікувати, виходячи з ознак (температура, поверхня, розмір, форма) і властивостей зовнішньої й внутрішньої будови об’єктів (твердість, пружність, непроникність, вологість, в’язкість, маслянистість, гладкість, шорсткість) [11, с. 409–410]. Для стилю М. Озборн також властиво використовувати тактильну лексику. Зокрема, у поезіях *Atlantic’s Edge* і *The North Star and I* письменниця використовує дієслова *feel* і

touch, тактильні прикметники *wet, soft, warm*, прислівник *coolingly* (“*Walking along the naked sand wet with the still receding tide*”; “*Feeling the quick sea touch our feet*”; “*I want the soft fingers of the evening wind to touch my eyelids coolingly*”), описуючи прогулянку вздовж пляжу; прохолоду, яку приносить лагідний вечірній вітерець.

Отже, сенсорні лексеми у творах Маргот Озборн стають засобом вираження художньої образності. Використання сенсорної лексики створює неповторну своєрідність її поезій. Поетеса володіє індивідуальним секретом створення метафор, які формуються на основі національних культурних традицій і збагачують систему виражально-зображальних засобів її стилю.

Література

1. Бульгіна, Татьяна и Шмелев Алексей. 1998. *Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики)*. Москва: Языки русской культуры: 35.
2. Волошина, Оксана. 2014. “Особливості вживання і функціонування тактильної лексики та густативної лексики у художньому мовленні”. *Наукові записки Вінницького національного аграрного університету*, 3: 6–16.
3. Гливінська, Леся. 2014. “Перцептивний фрагмент мовно-поетичної картини світу (на матеріалі творчості українських шістдесятників)”. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*, 9 (11): 33–38.
4. Івасюк, Ольга. 2006. *Теорія і практика віршованого перекладу (на матеріалі творів Маргот Озборн та їх українських перекладів)*. Чернівці: Рута.
5. Левчук, Тереза. 2015. “Синестетична інтенція словесного образу”. *Slavica Wratislaviensia CLXI. Wielkie tematy kultury w literaturach słowiańskich*, 11(2): 201–210.
6. Москович, Вольф. 1969. *Статистика и семантика (опыт статистического анализа семантического поля)*. Москва: Наука: 182.
7. Потєбня, Александр. 1985. *Из записок по русской грамматике*, 1–2. Москва: Учпедгиз: 97.
8. Причепій, Євген, Черній Анатолій і Чекаль Леонід. 2009. *Філософія*. Київ: Академвидав.
9. Русанівський, Віталій. 1977. *Дієслово – рух, дія, образ*. Київ: Радянська школа.
10. Селіванова, Олена. 2011. *Лінгвістична енциклопедія*. Полтава: Довкілля-К.
11. Семашко, Тетяна. 2016. *Мовні стереотипи із сенсорним компонентом в українській лінгвокультурі*. Київ: Арт Економі.
12. Сергеєнкова, Оксана та ін. 2012. *Загальна психологія*. Київ: Центр учбової літератури: 50.

13. Ставицька, Леся. 1997. “Образ України в поезії Євгена Маланюка”. *Культура слова*, 50: 22–26.
14. Тулюлюк, Катерина. 2013. “Гендерні особливості зорових сенсоризмів у жіночому та чоловічому наративах”. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*, 668: 181–188.
15. Тулюлюк, Катерина. 2014. “Функціонування сенсорної лексики в авторському мовленні чоловіків письменників”. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*, 708–709: 150–153.
16. Тулюлюк, Катерина. 2016. “Лінгвопрагматика сенсоризмів у гендерному вимірі (на матеріалі англійськомовної прози початку ХХ століття)”. Автореф. дис. канд. філол. наук, Чернівці.
17. Харитончик, Зинаида. 1986. *Имена прилагательные в лексико-грамматической системе современного английского языка*. Минск: Высшая школа.

2.2. КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПРОСТІР РОМАНУ

МАРГАРЕТ ЛОРЕНС “КАМ’ЯНИЙ АНГЕЛ”

Експансія принципів і методів когнітивної науки в царину лінгвістики тексту призвела до посилення інтересу науковців до розкриття механізмів організації ментального простору автора літературного твору та спрямувала вектор наукового пошуку в бік дослідження когнітивних параметрів художнього тексту, які передбачають складне співвідношення мовних і розумових структур.

Когнітивний аспект семантики художнього твору віддзеркалює різноаспектність відношень між автором тексту й оповідною чи реальною дійсністю, представленою в оповідному просторі художнього тексту. Відповідно, концептуальний простір оповіді є конструктором, утвореним упорядкованим поєднанням і системною взаємодією всіх концептів, які експлікуються та/чи імплікуються в певному художньому творі й слугують реалізації авторських цілей і задуму [1, с. 66]. Серед них виокремлюють культурні концепти (добро, зло, істина, краса тощо), ідеологічні (справедливість, патріотизм, перемога тощо), концепти-натурфакти (природні явища), концепти-артефакти (штучно створені об’єкти, фіксовані як художня деталь, символ), концепти-архетипи (его, світло, пільма) тощо [2, с. 247].

У цьому контексті художня проза Маргарет Лоренс як утілення авторських рефлексій становить значний інтерес для лінгвістичних досліджень. Зважаючи на специфіку мислення письменниці та способи осмислення нею буття людини, виявлення базових концептів, що формують концептосферу її художніх творів, є підґрунтям реконструкції когнітивної системи автора, яка ґрунтується на особливостях процесів індивідуально-авторського пізнання.

Хоча творчість Маргарет Лоренс неодноразово була об'єктом наукових розвідок за кордоном [4; 5; 6], в Україні це ім'я залишається невідомим широкому загалу. Маргарет Лоренс – всесвітньо відома канадська письменниця, якій удалося яскраво та художньо переконливо відобразити духовну самотність Канади, показати, що у цієї держави є своя історія, свої герої й легенди. На думку критиків і науковців, Маргарет Лоренс володіє даром створення цілісних сильних характерів. Неповторний стиль, метафоричність мовлення та біблійні алюзії є тими засобами, які дають право письменниці претендувати на звання майстра канадської художньої прози. Беззаперечною заслугою автора вважають уміння чесно та відверто писати про долю жінки в канадському суспільстві, її залежність від домінантно чоловічого соціуму та мужність у боротьбі за свої права [3, с. 224].

Найбільшу популярність Маргарет Лоренс приніс цикл романів й оповідань, у центрі яких – долі декількох поколінь канадських жінок: романи “Кам'яний ангел” (*The Stone Angel*, 1964), “Глузування Всевишнього” (*A Jest of God*, 1966), “Вогнепоклонники” (*The Fire-Dwellers*, 1969), “Чарівники” (*The Diviners*, 1974), збірка оповідань “Птах у будинку” (*A Bird in the House*, 1970). Надихаючись художніми досягненнями літератури модернізму, Маргарет Лоренс відтворила у своїй творчості широку панораму канадської дійсності, переломлену крізь свідомість героїнь, які болісно шукають своє місце в житті.

У центрі нашої уваги – перший “канадський” роман Маргарет Лоренс “Кам'яний ангел” (*The Stone Angel*, 1964), який уперше опубліковано одночасно в трьох країнах (Канаді, Великобританії та США) і нині залишається найбільш популярним твором письменниці в неї на батьківщині.

Роман охоплює майже століття. Життя дев'яносторічної Агар Шиплі / *Nagar Shipley* розгортається у двох часових вимірах. Теперішнє героїні – хвороба, раптова втеча з дому, лікарня й смерть – переплітається з її спогадами про минуле. За допомогою ретроспекцій письменниця розповідає про дитинство героїні, проведене в Манаваці,

невеликому містечку в преріях Манітоби; про життя в родині батька Агар, який хлопчиськом приїхав до Канади з Шотландії; про її невдалий шлюб із Бремом Шиплі, розрив із ним, складні стосунки із синами і про останні роки у Ванкувері. Нестримна гординя, нездатність показати свої справжні почуття, упередження, успадковані від батька, душевна сліпота, що втілюється фігурою сліпого ангела на могилі батьків, формують образ, який не залишає байдужими вже декілька поколінь читачів [3, с. 224].

Для ідентифікації концептуального простору роману “Кам’яний ангел” застосовано автоматизований контент-аналіз його тексту. Для цього використано програмне забезпечення Tropes, що його розробила компанія Semantic Knowledge в 1994–2010 рр. Ефективне використання цієї програми дає змогу науковцям проаналізувати великі обсяги даних за допомогою компресії тексту в декілька контент-категорій та виявити семантичні зв’язки між ними. Проведений аналіз засвідчує, що концептуальний простір роману категоризується 16 сценаріями / scenarios, які є формами існування відповідних концептів. Це 1. LIFE, 2. CHARACTERISTICS, 3. BEHAVIORS, 4. PEOPLE, 5. TIME, 6. THINGS, 7. NATURE, 8. LOCATIONS, 9. ENVIRONMENT, 10. CULTURE, 11. SOCIETY, 12. BUSINESS, 13. COMMUNICATION, 14. WORK, 15. CONFLICTS, 16. TECHNOLOGY. У тексті роману вищезазначені концепти номінуються певними мовними засобами у межах референційних полі/reference fields, які, зі свого боку, визначають два рівні представлення контексту. Референційне поле 1 (РП1) експлікує загальний контекст, референційне поле 2 (РП2) – детальний контекст.

Для детального аналізу оберемо концепт LIFE як такий, що характеризується найбільш репрезентативною номінативною зоною. На прикладі цього концепту прослідкуємо, які саме мовні засоби є номінативними ідентифікаторами аналізованого концепту та як реалізуються семантичні зв’язки між референційними полями в тексті роману “Кам’яний ангел”.

У межах досліджуваного тексту концепт LIFE вербалізується посередництвом 11 РП1: 1) BIRTH & REPRODUCTION; 2) DEATH & MORTALITY; 3) DESTINY; 4) BODY; 5) MEDICINE & HEALTH; 6) CLOTHING & FABRICS; 7) COSMETICS; 8) GOODS; 9) HOUSING; 10) TRANSPORT & TRAVEL; 11) WAY.

Буттєва парадигма життя реалізується в романі трьома РП1 – BIRTH & REPRODUCTION, DEATH & MORTALITY та DESTINY.

Номінативна реалізація концепту LIFE у межах РП1 BIRTH & REPRODUCTION відбувається через номінативну одиницю *birth* (загальна кількість слововживань – 3). Наприклад: “*She was a widow, and had been with us since my **birth***”; “*It was an easy **birth**, not more than six hours’ labor, and afterward no stitches needed, either.*” [7]. Результати автоматичного аналізу тексту вказують на той факт, що в межах досліджуваного тексту РП1 BIRTH & REPRODUCTION демонструє низький потенціал до взаємодії з іншими референційними полями.

РП1 DEATH & MORTALITY на другому рівні текстової реалізації експлікується 3 РП2: 1) CEMETERY; 2) DEATH; 3) FUNERAL HOME. Номінативний простір цього референційного поля представлено лексемами, які, будучи контекстуальними маркерами завершального етапу онтогенезу людини, вербалізують зазначені вище поняття (загальна кількість слововживань – 101). Наприклад: “*I guess they thought it odd, some of the Manawaka people did, that after the **funeral** service was over I wouldn’t go out to the **cemetery**.*”; “*That I believed I was going to **die**, and wished I would, and prayed I wouldn’t?*” [7].

Аналіз семантичних зв’язків між референційними полями двох рівнів засвідчив, що в досліджуваному тексті РП1 DEATH & MORTALITY перебуває в зоні абсолютної семантичної наближеності до референційних полів FAMILY, TIME, часткової семантичної наближеності – до референційних полів HOUSING, CHILD, PLANT, відносної семантичної наближеності – до референційних полів HEALTH, BODY, RELIGION.

У межах РП1 DESTINY концепт LIFE знаходить своє вербальне втілення в номінативних одиницях *life, to live* (загальна кількість слововживань – 64). Причиною цього явища вважаємо особливості семантики лексичної одиниці *destiny*, у структурі лексичного значення котрої зауважуємо наявність семантичного компонента *life*. Наприклад: “*How odd that we should have been friends, in a manner of speaking, all our **lives**, yet never once felt kindly disposed until this moment.*”; “*It seemed incredible that such a spate of unapologetic **life** should flourish in this mean and crabbed world*” [7].

Намір автора привернути увагу читача до проблем, пов’язаних зі старінням і станом здоров’я головної героїні, отримує своє втілення у межах РП1 BODY та РП1 MEDICINE & HEALTH.

РП1 BODY експлікується п’ятьма РП2: 1) BLOOD & VASCULAR SYSTEM; 2) BODY PARTS; 3) BODY SUBSTANCES; 4) BRAIN & NERVOUS SYSTEM; 5) DIGESTIVE SYSTEM. Вербальна актуалізація

досліджуваного РП1 характеризується значною кількістю слововживань (1072). Однак найбільш репрезентативним у плані вербального вираження є РП2 BODY PARTS (загальна кількість слововживань – 986), у межах якого концепт LIFE вербалізується лексемами, що позначають різні частини тіла. Номінації, що функціонують у межах інших РП2, підтримують загальну мінорну тональність оповідного простору роману.

На другому рівні представлення контексту РП1 MEDICINE & HEALTH експлікуються 9 РП2: 1) DISEASES; 2) DRUGS; 3) HEALTH PROFESSIONS; 4) MEDICAL INSTITUTIONS; 5) MEDICAL INSTRUMENTS; 6) MEDICINE; 7) MENTAL HEALTH; 8) SICK AND HANDICAPPED PERSONS; 9) TOXICITY AND POISONS. Вербальними актуалізаторами досліджуваного концепту в межах вищезазначених референційних полів є номінації, що позначають хвороби серця, інфекційні захворювання, хвороби нервової системи, ліки, медичні заклади та інструменти тощо (загальна кількість слововживань – 227).

Наприклад: “*The arthritis knots inside my legs as though I had pieces of binder-twine instead of muscles and veins.*”; “*My ankles and feet (thick as stumps they are now, and just about as easily moved – one has to uproot them) stumble a very little over the edge of my bedroom rug*”[7].

Результати автоматичного аналізу свідчать про те, що в межах досліджуваного тексту РП1 BODY співвідноситься з референційними полями TIME, FAMILY, HOUSING, FOOD, FEELING, HEALTH. Кожне з вищеназваних полів перебуває в зоні відносної семантичної наближеності до аналізованого референційного поля. РП1 MEDICINE & HEALTH демонструє абсолютну семантичну наближеність до референційних полів FAMILY, TIME, BODY, часткову семантичну наближеність – до референційних полів HOUSING, FOOD, PLANT, RELIGION, відносну семантичну наближеність – до референційних полів FEELING, DEATH, WAY, CHILD.

Об’єктивізацію світу речей у романі “Кам’яний ангел” втілено в РП1 CLOTHING & FABRICS, COSMETICS, GOODS та HOUSING.

РП1 CLOTHING & FABRICS та РП1 COSMETICS на другому рівні представлення контексту експлікуються, відповідно, 9 та 1 РП2: 1) CLOTHING; 2) FABRIC; 3) FASHION; 4) FOOTWEAR; 5) HEAD-DRESS; 6) NEEDLEWORKS; 7) PIECE OF CLOTH; 8) PROTECTIVE GARMENTS; 9) WOOL; 10) TOILETRY & PERFUME. У межах даних РП2 омовнення досліджуваного концепту відбувається за допомогою номінацій, які, позначаючи предмети одягу, тканини та косметичні

засоби, фокусують увагу на тих об'єктах світу речей, які акцентують гендерну складову частину авторської картини світу. Для РП1 CLOTHING & FABRICS це 269 слововживань, а для РП1 COSMETICS – 12 слововживань. Наприклад. *“Father looked me over, my **bottle-green costume and feathered hat.**”*; *“Nevertheless, for the minister’s call I have at least put on my **gray flowered dress. Silk jersey, Doris calls it.**”*; *“On my dressing-table is **a bottle of eau de Cologne, given me by Tina – their daughter and my granddaughter, grown up already – on my birthday or Christmas or sometime. It is Lily of the Valley.**”* [7].

Аналіз семантичних зв'язків свідчить, що в досліджуваному тексті РП1 CLOTHING & FABRICS є семантично близьким до референційних полів BODY, WOMAN, HOUSING, частково наближеним – до референційних полів TIME, FAMILY, GOODS, відносно наближеним – до референційних полів FEELING, SOCIAL GROUP, PERCEPTION, DECORATION. РП1 COSMETICS співвідноситься з референційними полями FEELING, CLOTHING, BODY, FAMILY, HEALTH, які перебувають у зоні відносної семантичної наближеності до аналізованого референційного поля.

РП1 GOODS представлено 6 РП2: 1) BEVERAGES; 2) COOKING; 3) FLAVORERS & SAUCES; 4) FOODS; 5) FURNISHINGS; 6) MERCHNDISES. Вербалізація досліджуваного концепту у межах таких референційних полів здійснюється за допомогою номінацій предметів повсякденного вжитку: їжі, напоїв, меблів, посуду тощо (загальна кількість слововживань – 687). Така деталізація номінативного простору концепту сприяє формуванню мікрорівня опису буття. Наприклад: *“Perhaps he’ll bring **oranges.** An **orange** would go down well right now. Or – no. I don’t believe I could eat, after all. A **glass of water** is really all I want.”*; *“It’s fine. I had **a piece of ham** tonight, and **a bit of chocolate cake.** Quite enough for me. I never was much of a one for eating.”*; *“The oaken **armchair,** legs fluted like a Grecian column, was one my father had made by Weldon Jonas, the local cabinetmaker, when the big house was built.”*; *“He refilled the **glass** from the **gallon jug** that stood on the floor, and put it into the old man’s hands, helping him to drink it so he wouldn’t slop too much over himself”* [7].

РП1 HOUSING експлікується 2 РП2, які вказують на життєвий простір: 1) AREA; 2) BUILDING. 370 слововживань номінацій приміщень, будівель, споруд створюють той фрагмент номінативного простору концепту LIFE, який відображає зв'язок між героїнею та місцем її проживання. Наприклад: *“The **big house** was new then, the second **brick***

house to be built in Manawaka, and she had the feeling always that she must live up to it, although she was hired help.”; “*Now I light one of my cigarettes and stump around my **room**, remembering furiously, for no reason except that I am caught up in it.*”; “*From the **bedroom** window I can look out to the darkening trees and beyond them to the sea. Who would have thought I’d have a **room with a view?***” [7].

У ході аналізу семантичних зв’язків виявлено, що в досліджуваному тексті РП1 GOODS перебуває в зоні абсолютної семантичної наближеності до референційних полів BODY, FOOD, DEVICE, SUBSTANCE, часткової семантичної наближеності – до референційних полів PLANT, CLOTHING, ANIMAL, відносної семантичної наближеності – до референційних полів FAMILY, TIME, TRANSPORT. РП1 HOUSING є семантично близьким до референційних полів TIME, FURNISHINGS, PLANT, DEVICE, частково наближеним – до референційних полів BODY, BUSINESS, LOCATION, FAMILY, відносно наближеним – до референційних полів CHILD, ENVIRONMENT, TRANSPORT.

Постулат “життя – це рух” об’єктивується в романі РП1 TRANSPORT & TRAVEL та РП1 WAY. Подорож від народження до смерті і є життям. Зміну життєвих парадигм героїні в оповідному просторі роману експліковано РП2 GROUND TRAVEL, RAIL TRAVEL, TRIP у межах РП1 TRANSPORT & TRAVEL, та РП2 BRIDGE, ENTRANCE, PASSAGE, PATH, ROAD, STREET у межах РП1 WAY. Омовнення концепту LIFE у цьому випадку відбувається за допомогою номінацій різних видів подорожі, засобів пересування, дорожніх конструкцій тощо. Наприклад: “*Deposited by the **roadside**, I stand and stare after the **bus**. I’m here, and astonished now that the place looks ordinary. And yet – I’m here, and made it under my own steam, and that’s the main thing.*”; “*Many a mile, many a mile, many a mile, said the iron clank of the **train wheels**, and we perched, as unaccustomed **travelers** do, on the edges of the dusty green plush seats and looked out the rattling windows at the winter.*”; “*I **make my way** down the **path** to the sea. The air is salted, sturdy with the scent of fish*” [7].

За результатом аналізу семантичних зв’язків установлюємо, що РП1 TRANSPORT & TRAVEL демонструє часткову наближеність до референційних полів TIME, WAY, PEOPLE, відносну наближеність – до референційних полів BODY, FOOD, FARMING, CLOTHING. РП1 WAY є семантично близьким до референційного поля TIME, частково наближеним – до референційних полів BODY, PARENT, CLOTHING,

відносно наближеним – до референційних полів MEDICINE, FOOD, WORK.

Отже, концепт LIFE, експлікований у романі Маргарет Лоренс “Кам’яний ангел” буттєвими (BIRTH & REPRODUCTION, DEATH & MORTALITY, DESTINY), фізіоцентричними (BODY, MEDICINE & HEALTH), предметними (CLOTHING & FABRICS, COSMETICS, GOODS, HOUSING) та динаміко-мобільними (TRANSPORT & TRAVEL, WAY) РП1, характеризується номінативною зоною, представленою 3168 слововживаннями відповідних номінативних одиниць. Така будова досліджуваного концепту дає підставу ідентифікувати його як індивідуально-авторський конструкт, що відтворює авторське сприйняття світу тими мовними засобами, які створюють особливий фон індивідуального відчуття тексту.

Отже, автоматизований контент-аналіз тексту роману Маргарет Лоренс “Кам’яний ангел” засвідчив, що взаємозв’язок змісту тексту з когнітивними структурами у свідомості письменника, сформованими через пізнання об’єктивного світу, ідентифікується концептами LIFE, CHARACTERISTICS, BEHAVIORS, PEOPLE, TIME, THINGS, NATURE, LOCATIONS, ENVIRONMENT, CULTURE, SOCIETY, BUSINESS, COMMUNICATION, WORK, CONFLICTS, TECHNOLOGY. Референційні поля, що експлікують загальний і детальний контекст, слугують моделлю для інтерпретації мовних даних та є основою для концептуалізації семантичного простору тексту. Семантичні зв’язки, котрі існують між референційними полями, характеризуються абсолютною, частковою та відносною стійкістю.

Вищезазначені концепти й особливості їх вербалізації вказують на взаємозв’язок між загальнолюдськими, культурними та соціальними чинниками, що створюють картину світу, яка є основою оповідного простору художньої прози Маргарет Лоренс.

Література

1. Савчук, Руслана. 2009. “Особливості побудови концептуального мегапростору художньої прози Ф. Саган.” *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича* 484: 66–69.
2. Селиванова, Елена. 2002. *Основы лингвистической теории текста и коммуникации*. Киев: Фитосоцицентр.
3. Федосюк, Ольга. 2013. “Лоренс Маргарет. Каменный ангел”. *Канадский ежегодник* 17: 223–228.
4. Bradbury, Agnes G. 1987. “The Canadian Fiction of Margaret Laurence”. *Durham theses*. Durham University. <http://etheses.dur.ac.uk/7109/>

5. Comeau, Paul. 1991. "Hagar in Hell: Margaret Laurence's Fallen Angel." *Canadian Literature* 128: 11–25.
6. DeFalco, Amelia. 2008. "And then –": Narrative Identity and Uncanny Aging in *The Stone Angel*." *Canadian Literature* 198: 75–91.
7. Laurence, Margaret. 1993. *The Stone Angel*. Chicago: University of Chicago Press.

РОЗДІЛ 3

ВНЕСОК КАНАДСЬКИХ УЧЕНИХ І ПИСЬМЕННИКІВ У РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ

3.1. ОБРАЗ КАНАДИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Тема Канади в сучасній українській літературі не є достатньо дослідженою, хоч усе більше й більше письменників звертається до образу Канади у своїй творчості. Наше завдання – прослідкувати та дослідити, як образ Канади (її різноманітних аспектів) уписується в контекст сучасної української літератури. Під сучасною українською літературою розуміємо літературу як України, так і діаспори (в основному української діаспори Канади) ХХ–ХХІ ст. Ми звертаємо увагу не лише на ті твори, де образ Канади є провідним/центральною, а й на твори, де Канада згадується в цілому творі тільки двічі-тричі, або взагалі один раз. Такі твори дають нам змогу краще пізнати цю країну, роль українців у її освоєнні та зв'язок Канади з сучасною Україною. Звісно, в одному підрозділі важко розглянути всі твори, де представлений образ Канади. Але наше головне завдання – системно репрезентувати складність канадської мозаїки в сучасній українській літературі. У своїй роботі послуговуємося дослідженнями стосовно українсько-канадської проблематики, тим більше, що власне ХХІ ст. надає нам більше дослідницького літературознавчого матеріалу. В Україні з'явився ряд дуже серйозних дослідників, які займаються українською літературою діаспори (і зокрема Канади). Не будемо тут всіх перераховувати, але згадаю деяких. Хотілося б виділити подвигницьку діяльність у цій царині Ірини Накашидзе (зокрема її статті [8; 9; 10]) та Ірини Комінярської [7]. Зростає зацікавлення українською літературою в Канаді на сучасному етапі, про що свідчать останні дослідження. Виокремимо тут статті Михайла Траф'яка [17; 18], а також злободенні й актуальні виступи деяких науковців на нещодавніх конференціях (наприклад Максима Тарнавського [16]).

Часто слово “Канада” (або його варіанти/димінутиви) присутнє в назвах поем, оповідань, мемуарів. Згадаємо лише деякі з них, як от

спогади Василя Гавриша [5], Ярослава Рудницького [13], розмірковування Я. Бирича [2], вірш Сави Чернецького “Русини в Канаді” [14], “Піснь про Канаду” Симона Паламарюка [14], твір Михайла Петрівського [11] тощо.

В основному бідність і злидні змушували перші дві хвилі українців шукати кращої долі в Канаді. Уже у творчості Василя Стефаника чітко простежуємо цей канадський мотив. Цікавий діалог батька та сина спостерігаємо в його оповіданні “Мамин синок”:

Михайло взяв його знов на коліна.

– Ти як називаєшся?

– Андрій Косминка.

– А хто ти є?

– Луский радикал.

– Добре. А куди ти поїдеш?

– До Канади.

– На чім поїдеш?

– На такі шіфі, як хата, великі, таким морем широким, широким, геть, геть...

– А дедю озмеш з собов?

– Озму дедю, та й маму, та й Івана вуйниного, та й геть поїдемо...

[15, с. 29–30].

У новелі “Осінь” маємо недружелюбний діалог чоловіка й жінки: “Підняв чобіт з-під лави і почав ним жінку бити. Врешті зтягнув на себе кожушину та й виходив із хати.

– Аби я не діждав вертатися до цієї хати, – сказав уже на порозі.

– Йди, йди, слухай за Канаду; гадаєш, що я піду з дітьми десь на край світа? .. – навздогін сказала йому жінка” [15, с. 43].

Згадаємо принагідно тут Стефаникову новелу “Камінний хрест”, де розкривається тема Канади: “Гостей у Івана повна хата, газди і газдині. Іван спродав усе, що мав, бо сини з жінкою наважилися до Канади, а старий мусив укінці податися” [15, с. 51]. Досить часто невідомість, незвіданість ототожнювалися з безвихіддю та безнадією: “Два роки нічо в хаті не говорили, лиш Канада та й Канада” [15, с. 52–54]; “Була-с поредна газдиня, тяжко-с працювала, не гайнувала-с, але на старість у далеку дорогу вібраласи. Аді, видиши, де твоя дорога та й твоя Канада? Отам!

– І показав їй через вікно могилу.

– Не хотіла-с іти на цу Канаду, то підемо світами і розвіємси на старість, як лист по полі...

Стара впала Іванові на руки, а він казав:

– А то ті, небого, в далеку могилу везу” [15, с. 54–55].

Емігранти не знали, що їх очікує попереду. Василь Гавриш згадує: *“10 березня 1911 року я покидав своє рідне село, де прожив свої дитячі та частину юнацьких років. Мені було тоді якраз 17 років. Перед мною стелилася дорога до незваної, далекої Канади, про яку мені вже трохи й розказували. Але ясного образу тої далекої країни я таки не мав” [5, с. 29].* Дехто покидав рідну землю не з таким надривом та болем, як описано в Стефаника. Мабуть, молодшим трішки легше було її залишати: *“Ті, що залишалися дома, більше плакали, як ті, що їхали. Ми, мабуть, більше вже думали про нашу подорож та про нову країну. Я мав сльози в очах, бо покидав рідне село, але якось не дуже мені було жаль його покидати, бо я вже передтим рішив їхати й не міг діждатися тої днини, щоб пуститися в дорогу. А мої сльози котилися, мабуть, тому, що інші плакали”*, – пише у своїх спогадах Василь Гавриш [5, с. 29]. У цих рядках заковано два важливі моменти: подорож до чужого/іншого й покидання свого/рідного. У нових умовах українським емігрантам доведеться шукати в Канаді свою нову ідентичність. І пошук її затягнеться на десятиліття та вже навіть більше ніж століття. Літератори показуватимуть травмовану українську душу в умовах цього переходу. Висвітлення української міграції в Канаду збагатить також світову літературу, де тема міграції стає все актуальнішою.

Зустріч земляків у Канаді часто супроводжувались іронією, сарказмом, гумором:

“Тоді Іван звернувся до мене:

– А ти що за один?

– Я Василь Гавриш з Калинівщини.

– Ну, а тебе яка біда сюди притаскала до Канади?

То була трохи “колька” в мій бік. Бо як я вже згадував, нас в селі мали трохи за багачів. А від нас багачі до Канади не їхали” [5, с. 39].

Українців у Канаді чекала важка, часто малокваліфікована праця:

“Після обіду Іван почав мене розпитувати, як то сталося, що я такий молодий покинув дім і поїхав до Канади. Я йому розказав усе докладно. Він вислухав мене терпеливо, а тоді поплескав мене по плечах і сказав: «Ти дуже добре зробив, що поїхав з дому. Ти тут в Канаді собі даш раду і місце найдеш. Мусиш зачинати від лопати (“шуфлі”), але на то нема ради. Ми всі від того зачинали»” [5, с. 40]. Ця традиція про-

довжується до сьогодні, де випускники численних українських освітніх закладів зачинають, як і сто років тому, із лопати (“шуфлі”).

У підрозділі “Наші поселенці і їх сім’ї в Україні. Часті подружжя на віру через економічну кризу. Вислід – трагедії тут і там” Василь Гавриш згадує: “... А згодом одружені почали знайомитися з дівчатами й удавати парубків. ...” [5, с. 129]. “... Нема сумніву, що до подружніх нещасть багато причинилася та обставина, що наші поселенці жили розкинені між чужими людьми. ... Чуже середовище теж причинялося багато до того, що деякі люди стали такими, якими вони є” [5, с. 132].

Для деяких іммігрантів перехід від чужого/іншого до свого/рідного відбувався досить довго й уростання в канадський ґрунт – болісно та надривно, а для декого (як, наприклад, Ярослава Рудницького) цей перехід був менш болісним і швидшим. Уже в 1959 р. (10 років після прибуття до Канади) він писав: “Ні одне, здається, місто в Канаді не символізує самої країни краще, ніж Оттава. Так як ціла Канада – «країна майбутнього», так і Оттава – потенційно найбільш могутнє «місто майбутнього» в цій країні” [13, с. 55]. Ярослав Рудницький пише про свою подорож у містечко Мус-Джо і “мус-джівських українців” [13, с. 80]. Зрозуміло, що вони не такі, як українці України, але їхня нова (погранична) ідентичність має свої певні переваги. Голодомор 30-х років в Україні був абсолютно неспівмірним із депресією та проблемами 20–30-х років у Канаді:

“Гоберман дав нам усім роботу і з голоду ані одна людина в Канаді не померла” (записано від І. Рошка, 1953 р.).

Пригадаємо, що в той самий час Сталінів «гобернеман» в Україні виголодив мільйони людей штучним голодом...” [13, с. 81]. Чи не з тих часів заклався неспівмірний розвиток двох країн, коли Канада сьогодні входить у сімку найрозвинутіших держав світу, а Україна значно відстає.

60 років тому Ярослав Рудницький дуже вдало підмітив: “... коли переїхати від моря до моря цю країну, то це не значить пізнати й збагнути її, а значить тільки почати розсмаковувати її необмежені мандрівницькі можливості, її природню красу, багатство її краєвидів і різnorodність людського життя.

Канада, а зокрема українська Канада на фармах, по містечках і містах – невичерпне джерело тем, спостережень і переживань для мандрівника, мистця, поета й ученого” [13, с. 122]. Пізнання Канади дослідниками України й має відбуватись у цьому руслі.

Роздвоєність/розчахнутість української душі між двома континентами якнайкраще передав, мабуть, перший український поет Канади Іван Збура у своєму вірші “Канадійські емігранти”:

*Пречистая Діво мати,
Не дай же нам погибати,
Бідним русинам!
Через море переплисти,
А тут в Канаді осісти
Допоможи нам!*

*Там нещасний чоловік,
Гіркий, як хрін, єго вік,
А нам милий тут
Бівер Крік [14, с. 7].*

Зауважимо, що вірш написано в Бівер Кріку 30 грудня 1898 р. Скоро відзначатимемо 120-ту річницю його створення.

У надрукованій у “Свободі” в 1900 р. поезії “Одна лиш калина” його автор, Сава Чернецький, пише:

*Усе відмінне, Канадо, в тобі
Рослини, пташки, звірина –
Сумно і важко, неначе в гробі,
Нашого тутки нічого нема [14, с. 8].*

Написана у 1903 р. (і знову ювілей – 115-річчя з часу написання) “Піснь про Канаду” – апофеоз несприйняття, неґації, розпачу:

*Ой Канадо, Канадочко,
Яка ж ти зрадлива!
Не з одного господаря
Тут драба зробила.*

*О, Канадо, Канадочко,
Та й ти, Манітобо,
Жиє в тобі руський нарід,
Як тая худоба...*

*Ой, Канадо, Канадочко,
Яка ж ти не мила!
Бодай же ти, Канадочко,
Нікому не снила! [14, с. 11]*

Не справдилося побажання автора. На жаль (чи на щастя), сниться багатом Канада. І еміграція українців в Канаду (попри ці давні застереження) продовжується.

У вірші “Самітний батько” Пантелеймон Божик піднімає болючу й болісну тему взаємин батьків та дітей у Канаді:

*Я в Канаді доробився,
Та утратив діти.
Поверніться, діти мої,
Сумний же мій світе!* [14, с. 14]

Із плином часу відчувається впевненість, закоріненість у канадську землю, у саму країну, щезає чужинність її сприйняття (поезія “Літній вечір – канадський вечір” Олекси Гай-Головка):

*Усміхайся, дівчино хороша,
Бо, в канадських зелених шатах
Голубою росою зрошена,
Можеш ти без кінця розцвітати* [14, с. 98].

Поет оплакує долю дівчини в Україні. Опозиція “Україна – Канада” (світ “затхлої комуни” [14, с. 98] проти вільного світу) досить часто присутня (особливо в поезії). А ще десять років раніше (у березні 1967 р.) Олекса Гай-Головка не був такий упевнений:

*Хоч далеко від тебе і твоєї осяйної хати,
Улюбився в Канаду, заблуканий я,
Та це інша любов, бо ти ж рідная мати,
А Канада лише наречена моя* [14, с. 101].

Чудова поезія Світлани Кузьменко, яка підкреслює, що пограничність мігранта завжди буде травматичним досвідом:

*Коли рідним не став на чужій землі,
А на рідній – зробився чужим* [14, с. 104].

Поступово чуже одомашнюється, освоюється, узвичаюється:

*Чуже місто впустила я в долю свою
І здається мені, вже його і люблю* [14, с. 105].

Ростислав Кедр звертається також до теми чужини:

*І мариться нам будуть села пишні
І Чорногора, і гуцульський храм
І рідні дзвони в чужині дзвонити*

(вірш “Великдень на чужині”, написаний 1944 р.) [14, с. 137].

Стефанія Гурко в триптиху “Місто” також звертається до теми чужого:

*Ти зостанешся чужим мені навіки,
 Многолюдне місто стоязике,
 У якій країні ти не будеш,
 Мого серця ти ніколи не здобудеш.
 Я чужинкою блукаю в тобі,
 Кам'яним здаєшся мені гробом,
 Моє серце там, де над рікою,
 Похилились явір із вербою ... [14, с. 141].*

Дуже хотілося б згадати Нестора Дмитрова і його образок із життя емігрантів “Руська паска і французький ксьонз”, опублікований у “Свободі” 20 травня 1897 р. Наведу тільки його початок: ”- *Марино! – Га? – А чи будем сего року їсти паску? – А хоробу тяжку з’їж, як ти ся так захтіло тої Канади, – відпала гнівна жінка й відвернулася від свого ворога – чоловіка, що віз її десь на кінець світу, де не так, як у людей – ба навіть день уночі, а ніч удень. По-якомусь так перевернули – от, як не в людей звичайно – в Канаді*” [14, с. 171].

Непривабливу й навіть моторошну картину Канади зображує Сава Чернецький в оповіданні “З глибини пропасти (З життя канадійських поселенців”): “*Канадійська зима дошкуляє кождому, все полонює і тероризує цілий край. Але найприкріше вражають в таку пору ті понурі канадійські ліси. Ох як там страшно, як неміло! Нігде живого ества – здається, що все зникло, завмерло...*” [14, с. 174].

Аполінарій Новак у “Вигнанцях (Канадському оповіданні)” показує негативне ставлення місцевого населення (в особі кондуктора) до емігрантів:

“– Я їх, паскудних галішенів, навмисне вигнав, бо вони смердять! Я їх ненавиджу! – а потім додав тихшим, підхлібним голосом:

– І в тебе такий самий квіток, як у них, і в усіх інших, але ... Навіщо тут мають смердіти тхори, – і засміявся, а пасажир байдуже вторував йому” [14, с. 190].

Яків Майданик в оповіданні “Як то Штіф перехитрив скачмена” використовує дуже специфічне мовлення, не завжди є коректним стосовно жінок (видно, що не мав поняття тоді про гендерну рівність): “*І тут почалися нові троблі. Ще готов жінки позбутисі через хату. Бачу самий, жи дистрикт паршивий і вона має троха рацію. А що буде, як згедзиться, задре хвіст тай піде? Бабнота, на все вона ту здібна. Чи ж такого мало травпється в цій Канаді? Та же знаю, бо бачив багато таких трафунків”* [14, с. 208].

У своїй статті “Українська проза в Канаді” Мирослав Шкандрій зазначає: “*Канада часто фігурує в літературі (всупереч офіційній*

сучасній політичній риторичі) як місце забуття, деполітизації й культурної дебілітації. Як на виняток, тут можна вказати на згадану Кириякову епічну повість тридцятих років, на поезію М. Мандрики (поема Канада) і Яра Славутича (збірка Завойовники прерій), у яких усе ж таки звучить оптимізм “Ми доробилися!” і “Ми також тепер канадці!”. Проте, навіть у цих творах одночасно прочитується глибока ностальгія за своєю втраченою культурною життєздатністю” [14, с. 533].

Надзвичайно цінні зауваження Мирослава Шкандрія про темпоральні (часові) нюанси української літератури в Канаді: “У першій половині століття канадська дійсність (включно з політичною) подана в самій літературі зі свіжістю й безпосередністю, неначе вперше бачена та усвідомлена. Піонери, також їхні діти були глибоко зацікавлені в тому, як їх бачать і трактують «інші». Є в цій літературі енергійна заангажованість у канадській політиці та сильне бажання вплинути на неї. Цього набагато менше в літературі останніх десятиліть. Можна, проте, сподіватися, деяких змін у майбутньому” [14, с. 534].

Мирослав Шкандрій намагається трохи спрогнозувати напрям розвитку української канадської літератури: “Майбутня українська канадська література творитиметься під новими знаками, усвідомивши, з одного боку, новий політичний лад у східній Європі й нову ситуацію України в системі міжнародних відношень, а з другого – своє становище в Канаді. Як ці чинники впливатимуть на самосвідомість канадських українців ще не ясно, але те творче тертя між ідентичностями, на яке вказав Фрай [канадський критик Нортроп Фрай – ВП], напевно усвідомлюватиметься і описуватиметься” [14, с. 534].

Серед сучасних українських поетів, які піднімали канадську проблематику, виокремимо двох – Олександра Ірванця (з його “Відкритим листом до прем’єр-міністра Канади Браяна Малруні та генерал-губернатора Романа Гнатишина від трудящих колгоспу “Шлях Ілліча” “Шлях Ільковича”, написаному в 1992 р.) та Анатолія Криловця (із його “А до Києва від Оттави”). Відзначимо тут подвижницьку працю Анатолія Криловця, редактора українсько-канадського літературно-художнього альманаху “Крила”.

Зупинимось трохи детальніше на романі Зигмунта Бичинського “Ключ журавлів” [3]. Він був написаний у 30-х рр. минулого століття й опублікований уперше аж у 2006 р.

Автором передмови “Неоспіваний піонер українсько-канадського письменства” є відомий дослідник діаспоріани, знаний перекладач,

зоровий поет Ярс Балан. Із передмови дізнаємося, що *”разом зі своєю дружиною він [Бичинський – В. П.] сприяв публікації першого канадського англомовного перекладу творів Шевченка “The Kobzar of the Ukraine” (Кобзар України, 1922), виданий доктором Гантером”* [3, с. 35].

Від автора передмови також дізнаємося про неоціненний внесок дружини письменника Анни Бичинської в розвиток англо-канадської літератури (із її оповіданнями на українську проблематику).

Свій роман із підзаголовком “Повість із життя українських емігрантів у Канаді” Зигмунт Бичинський писав протягом 1930–1935-х років. Чисельні намагання письменника опублікувати свій роман за життя виявилися марними. Зусиллями насамперед Ярса Балана маємо чудову нагоду ознайомитися з цим романом. Ситуацію цю якнайкраще передає українське прислів'я: “Краще пізно, ніж ніколи”.

Бичинський чудово передає вкоріненість українських людей в українську землю, їхню трепетну любов до цієї землі. Процес еміграції – це натужний розрив із цією землею, відрив від всього того, що миле серцю й душі. У мову персонажів укрощуються слова, характерні для канадських реалій (*прерії, бурдеї, мус*). Деякі вже багатшими переїжджали до Північної Америки (“*Чистих п'ять соток доларів повіз із собою до Америки*” [3, с. 53]). Мова персонажів лаконічна, образна, колоритна, напоєна соками рідної землі (“*Так доробишся, як мені волосся виросте на долоні*” [3, с. 54]; “*Самі бачите, пане вийте, як надворі холодно. Мало душу з чоловіка не виоре*” [3, с. 57]; “*... тато переспить свій перепій*” [3, с. 61]).

Часто Америка чи Канада приходила потенційним емігрантам уві сні: “*Коли над ранок Марія заснула, снилася їй Америка. Багато поля, багато їжі, коні й корови, велика стайня і тепла хата. Марія почувала себе щасливою. Плач дитини пробудив її до сірої дійсності*” [3, с. 89]. Зигмунт Бичинський уміло користується контрапунктом/антитезою під час зображення подій, персонажів тощо. Протиставлення дає змогу краще й чіткіше описати дії, героїв.

Люди усвідомлювали труднощі та складність свого перебування на новій землі: “*А в Америці вона готова починати від самого споду. Вона знала, що панство там їй не чекає. Того вона не лякалась*” [3, с. 92].

Різкими мазками автор описує безвихідь української ситуації, яка масово штовхала селян до еміграції: “*Нужда, голод і холод визирали з кожного кута*” [3, с. 99].

Далека “Гамерика” малювалася деяким людям в найнепривабливіших тонах: “*І де ви там поїдете до тої Гамерики? Та це дикий край,*

повний індіанців, диких звірів і гадюк, котрі тільки чигають на людське життя” [2, с. 106]. Іван (один із персонажів) був іншої думки: “Ніде нема індіанців дикіших, ніж у нашому селі” [3, с. 106].

Автор підкреслює невизначеність думки про Канаду: “Я боюся води, я боюся Канади. В селі різно про неї говорять” [3, с. 110].

Чудово зображені сценки, як селяни вишукували гроші на Канаду, у спішному порядку одружувалися, щоб потрапити туди (чи не сьогоднішня це ситуація?), деякі виявляли нечувану спритність/активність, а деякі – навпаки, впадали в депресію/фрустрацію. Дія роману, нагадаємо, відбувається в 1892–1922 рр.

Постійно повторюється рефрен: “грудка землі” – “земля, яка годувала Сандика своїми грудьми” [3, с. 119]. Тут немає прямої епідигматики, але досягається неймовірний ефект. Земля звертається до Сандика: “Візьми цю грудку, поклади її собі на груди, а вона полегшить твою тугу за мною” [3, с. 120]. Цей ряд “грудка – груди” в Бичинського не є випадковим, а насправді чітко продуманим і виписаним: “Сандик припав лицем до землі, цілував її і зливав слізьми. Опісля, заспокоївшись, завинув грудку в шматину і повісив на грудях” [3, с. 120]. Бичинський постає в ролі незрівнянного й витонченого стиліста, майстра деталей. А наступний рядок хочеться процитувати без коментарів: “Всі вони, емігранти, прощалися з землею, завивали грудку в шматину і вішали собі на грудях” [3, с. 120]. Кожен із нас, емігрантів, проносить на новій землі невидиму (тепер) грудку рідної землі у себе на грудях. Ця грудка рідної землі допомагає вижити, вистояти, не зламатися під тягарем життєвських незгод і негараздів, віднайти нову міць на канадській землі.

Автор образно та наочно описує від’їзд емігрантів, їх прощання з рідним селом, мандри Європою. А далі був пароплав: “Мимохіть притискали до грудей мішечок з грудкою рідної землиці” [3, с. 139]. Переїзд на нову землю був складним і повним небезпек/пригод.

Бичинський називає теперішній Тихий океан “Спокійним океаном” [3, с. 146]. У Брухтон емігранти прибули 16 травня 1896 р. [3, с. 146]. У декількох реченнях Зигмунт Бичинський якнайкраще передає майбутній пошук емігрантами (радіше їхніми дітьми та внуками) своєї ідентичності: “Тут опарчани досягли мети своєї мандрівки. Тут мали знайти нову батьківщину. Не для себе, їм нема вже батьківщини. Вони її покинули й ніколи не забудуть. Це мала бути батьківщина для їхніх дітей і онуків, для нових поколінь” [3, с. 148–149].

Колоритно описано мовний перехід:

“– Тридцять миль на захід від мене – перший сусід, ренчар Гон, над лейком.

– Над чим?

– Над лейкою. О, я й не подумав, що ви просто з пароплава, то й не знаєте, як по-тутешньому говорять. Лейк – то такий ставок ...” [3, с. 153].

Сандику розтлумачують місцеву говірку: “Олдчум – то тютюн так тут називають” [3, с. 154]. Інколи мимовільно досягається комічний ефект: “Ол райт!” – сказав Василь, глянув з-під лоба на прибулих і взявся за биків” [3, с. 159].

Помітна кінематографічність сюжету. Його легко було б інсценізувати. Це міг би бути чудовий фільм про українську еміграцію в Канаду. Автор відзначає колективізм, взаємодопомогу перших емігрантів, їхню зарядженість на облаштування свого помешкання на новій землі. Не оминає він і гострої теми певних непорозумінь із чужинцями й навіть між самими українцями (сцена непорозумінь із гуцулами зокрема).

Лаконічність і семантична чіткість З. Бичинського вражають: “Жінки потрохи забували про Старий Край” [3, с. 186]; “Важке було життя, але не безнадійне” [3, с. 189]; “Два трупи в одній хаті, в одній родині та на однім ліжку” [3, с. 193] [про смерть Катеринених дітей].

У тяжкі хвилини українці звертаються до Бога: “Кириле, хай вас Бог потішить. Я розумію ваш біль – двоє дітей нараз стратити. Але з Богом позиватися не можете” [3, с. 198]; “Якова натура була інакша. Коли Софія сказала йому, що Йосиф умер, Яків ковтнув слину й прошепотів чотири слова: «Така була воля Божя»” [3, с. 198].

Детально описано важку працю українців, їхні невеличкі перерви на відпочинок, охоту тощо.

З. Бичинський дуже вміло, як сказали б тепер, користується епідигматичним рядом: “Осіли ми тут на безлюдді, але безлюдьками бути не хочемо” [3, с. 213]. Відбувається самоутвердження емігрантів: “Ми не в Старім Краю, ми в Канаді” [3, с. 218]. Автор трепетно описує перше богослужіння на канадській землі, пошуки деякими односельчанами можливості навчатися у Вінніпезі. Як у калейдоскопі, змінюються події: у Сандика й Аниці народилися двоє хлопців-близнюків, земляки відсвяткували Різдвяні свята, перші свята в Новім Краю, полювали на муса.

Багато дізнаємося про робочі моменти з життя емігрантів, їхні взаємини з представниками інших націй і народностей (часто непрості).

Неперевершені описи природи, довкілля у З. Бичинського. Трансформуються відносини чоловіка й жінки: “Відколи вони в Канаді, він не підняв на неї руки” [3, с. 329]. Та старокраєві пережитки все ще дають

знати про себе: *“Баба має довгий волос, а короткий розум, - сказав з авторитетом Іван Пиріг”* [3, с. 340]. Уперше доводиться мати справу з поліцейським.

Багато цінних деталей подає автор про життя українських першо-проходців Канади, як-от, відсутність належної медичної допомоги. Зворушливо та з болем описує З. Бичинський трагедію Ганки Бариляк. Автор створює комічний ефект, обігруючи прізвище українця:

“ – А де є Капуста?”

– Нема капусти, – відповів хтось із гуртка. – Зайці з’їли капусту” [3, с. 364].

Українцям, які живуть в Україні та мають перманентну проблему бездоріжжя, цікаво звучатиме наступна фраза: *“Бачиш, Джордже, ти будеш нашим послом, і тут мав ти нагоду бачити, які дороги ми маємо. Коли поїдеши до Оттави, не забудь за наші дороги. Це я тобі на серце кладу”* [3, с. 366].

У тексті часто йдеться про протистояння/протиставлення Старого та Нового Країв: *“Ти маєш мені сказати, коли він що наброїв, одначе бити його ти не маєш права. Я йому батько. Це не Старий Край, ми в Канаді!”* [3, с. 389–390]; *“Люди працювали завзято й енергійно, не як наймити панові у Старому Краю, а як господарі, що збирають для себе плоди цілорічної праці”* [3, с. 386].

З. Бичинський детально описує смерть і похорони дружини й дочки Костя Бариляка – Ганки та Дорки, перші непорозуміння на релігійному ґрунті серед емігрантів.

І рефреном знову звучить мотив: *“Це не Старий Край. Це Канада!”* [3, с. 459].

Бичинський не цурається філософських роздумів про тяглість життя, особливо емігрантського: *“І життя на колонії «Україна» плило далі, як пливе річка. Часом пливе спокійно і тихо, і не знати, чи вона пливе, чи стоїть. Часом пливе бистро і з гомоном, наче втікаючи від смерти. Але все пливе й пливе, доки не досягне свого кінця, своєї останньої мети”* [3, с. 463–464].

Описано перше весілля на колонії. Коли деякі емігранти збудували перший “Народний дім”, більшість людей уже мали готову думку про нього: *“Пиріг говорив, що це не «Народний Дім», а «Народна Розпуста»”* [3, с. 467].

Одомашнення чужинця передано через відмінювання його імені: *“Коршмар вискочив із-за високої бари, підняв Чарлія за ноги і рушником, що висів із кишені білого кафтана, став втирати його штани”* [3, с. 479].

Появляються й перші критичні нотки про Канаду: *“В Канаді родяться діти, які не знають біди, тому й вони нездалі до праці”* [3, с. 486].

У главі “Сталося” показано і темну сторону емігрантського життя – брак часу на догляд за дітьми й порушення ними закону (грабунок ферми Фреда Дмитром Капієм).

Назви глав дуже виразні, як-от “Клопоти”. Жителям Альберти, зокрема, може сподобатися ця думка: *“Ех, коби не ці морози, в Канаді було би несогірше жити! – говорив Іван Пиріг до своєї жінки, коли їхали домів”* [3, с. 531].

Часто сім’ї на той час були багатодітними, як от Сандик Федик, який мав *“осьмеро дітей, шістьох хлопців і двоє дівчат”* [3, с. 535].

Українцям доводиться знайомитись і з юридичними тонкощами життя в Канаді. Автор описує повсякденні труднощі життя, особливо після втрати одного з годувальників.

Трансформуються й прислів’я/поговірки/приказки (як-от “у Бога за пазухою”), привезені в Новий Край зі Старого: *“А ми сидім тихо, працюймо на полі та дякуймо Богові, що ми не в Старім Краю, а в Канаді, за морем, безпечні, як у Бога за печею”* [3, с. 568] (реакція на події 1914 р. в Європі); *“А свого часу, коли я дістав доляра і кводра на день, від сходу до заходу сонця, то подумав, що я Бога обняв за ноги”* (традиційне “Бога захопив за бороду”) [3, с. 577].

Бичинський описує перші походи українців на війну.

Відчуття змагальності/конкурентності серед українців автор передає просто й лаконічно: *“І не в одній хаті рішалося: коли Сандик має авто, то й ми можемо мати. Ми не гірші від Сандика”* [3, с. 628]. Показано також жертвовність українців на військові цілі.

Глава “Оповідання Костя Баріляка” демонструє живучість українців, здатність виживати в неймовірних умовах. Із роману дізнаємося про те, як стійко перенесли українці перші втрати своїх синів у війні з Австрією та Німеччиною. Трагічна образність опису небагатослівна: *“Сандик почорнів як земля”* [3, с. 672].

Із допомогою прислів’їв/приказок письменник створює небагатослівну, але дуже виразну/чітку картину: *“Третій лікар був п’яний як темна нічка”* [3, с. 727]. Сандик з Аницею переживають втрату двох дітей – сина на війні та дочки від епідемії. Захоплююче З. Бичинський описує нелегко здобуту перемогу, повернення на канадську землю переможців. Вельми зворушливо описано вибори Сандика на посла провінційного парламенту, відвідини Сандиком й Аницею Батьківщини.

Роман має епіграф – знамениті слова Богдана Лепкого “Чуєш брате мій, товаришу мій ...”, а завершальна глава має назву “Ключ журавлів”.

Тема Канади постійно присутня і в сучасній українській літературі XXI ст. Рамки статті обмежують нас до розгляду тільки декількох творів. Почнемо з мемуарів Богдана Берези [1]. Емігранти XXI ст. переживають ті самі відчуття, що і їхні далекі попередники з попередніх століть (XIX та XX-го): “Старенькі батьки на автобусній зупинці... Мама, похилена, сперлася на палицю... І тато – справа. Хворий на серце... Також зігнутий роками. Коли ми сиділи у хаті за столом, у нього вихопилось: «Мій тато поїхав до Канади, відрікся...» Мовляв, і ти, сину, покидаєш нас на старість... Чи ще побачу їх? Якими «доробками» виправдаю цю розлуку?» [1, с. 8]. Тема розлуки надзвичайно важлива. Проходить червоною ниткою. Наскрізна.

Богдан Береза пише: “Минулої середі телефонував Петро Пovalінський із Канади. Розказав, що відшукав на цвинтарі місце поховання мого діда Василя Берези. Місце є, але ні могилки, ні пам’ятника... Попрошу, аби вислав хоч фотографію того клаттика канадської землі... Бабця Маринка незадовго до смерті з гіркотою сказала: «Покинув мене Василь»... Видно, всі роки свого стражденного життя надіялась, що чоловік таки повернеться до неї... І з цією надією жила...” [1, с. 364].

І, насамкінець, трохи веселіший епізод, пов’язаний з Канадою (ідесь – з Україною): “Ігор-радист розказав кілька смішних, і разом з тим, серйозних історій: «... Так ось, щось там спитавши мене, поліцейський зразу з мого акценту зрозумів, що я не американець. Та й питає, звідки я. А я кажу: «З України». А він тоді по рації до свого старшого напарника: «Джеф! Скажи, а де то є Україна?!» А Джеф відповідає (мені добре чути!): «Тадесь на кордоні з Канадою, коло Монтани!» Я не витримав і пирснув зі сміху в свої кайданки. А мій поліцейський обертається до мене: «Ти чого смієшся?!» Я тоді: «Та Україна в Європі!» Хотів додати «телепню!», та вчасно прикусив язика... А він тоді до мене: «Джеф, мій начальник, ліпше знає, де Україна, ніж ти!» І собі зачав сміятися... Правда, він мене таки оштрафував, але зробив скидку. Дав штраф не за перевищення швидкості (це 75 доларів), а за відсутність на грудях ременя безпеки – тільки 25 ...” [1, с. 378–379].

Тема Канади (й України) є провідною у творчості Романа Колісника. Відзначимо тут порівняно недавно опубліковану (всього три роки тому) його працю [6].

Наведемо тут тільки три приклади: *“І Кравчук має надзвичайно розвинуте почуття великості, – не вгавав мій приятель. – Навіть канадський амбасадор це запримітив, коли після референдуму 1991 року був запрошений на дачу Кравчука для святкування перемоги. На подвір’ї його зустрів величезний пес. Такого великого пса ще в житті не бачив! З перестрашу амбасадор не зробив кроку. Кравчук його заспокоїв – мовляв, пес лагідний, мов ягня. А великого вибрав, щоб супротивники його боялися, а приятелі поважали. Розповідаючи цю пригоду українцям у Канаді, амбасадор закінчив: «Це був «туд джовк»» [6, с. 89].*

Інший приклад стосується актуальної на сьогодні проблему корупції в Україні:

“Саме увімкнув радіо й слухав передачу «Прометей». Перед мікрофоном пан Волховський читав інтерв’ю, яке дав у Києві колишній посол України в Канаді Юрій Щербак. Казав Волховський: коли Щербак був послом, не міг про це все розповісти. А тепер розказав. Зокрема, про те, як йому довелося «направляти» дуже погану справу.

Один громадянин України (не назвав прізвища, можливо, і з посольства) привласнив собі п’ять мільйонів доларів від канадського громадянина. «Перемив» ці мільйони в Україну й назад не хотів «відмивати». Урешті Щербакові вдалося отримати назад ці мільйони (не сказав, чи з відсотками, від кого і яких), але скривджений й дуже розчарований в українцях канадець вже не мав можливості втішитися цією доброю новиною ... помер. А був це не хто інший як генерал-губернатор Канади Роман Гнатишин” [6, с. 103–104].

І останній приклад (надзвичайно веселий і лінгвістичний): *“Що може скоїти рідна мова в душі діаспорця, хай послужить приклад мого приятеля. Його прізвище гарне і козацьке з роду в рід – Гуйко. Коли він приїхав до неньки України, нові «мовознавці» на митниці, поглянувши в канадський паспорт, видали йому документ, від якого він здеревів. Йому змінили першу літеру з «Г» на «Х»” [6, с. 224–225].*

Микола Холодний в збірці поезій “Повернення” пише:

Після московської науки

Тікали ми до канадійців,

Щоб нас Колумбові онуки

Відкрили в джунглях, як індійців [19, с. 136–137].

Юрій Пригорницький у “Переможці імперії” зображує надзвичайно цікаву й пікантну ситуацію: *“23 жовтня 1964 року до готелю «Мейфер Інн» у Торонто влетів цілий натовп збуджених канадських репортерів.*

«Ви вбивали дітей в Україні? Ви вбивали жінок? ...» – посипалися з порогу запитання. Ця несподівана атака нагадувала Д. Куп'якові [Очолював службу безпеки УПА на Золочівщині – В. П.] жахливий сон [12, с. 321]. Український вояк ту війну в імперії виграв. Убивчою для неї була також інформація, яку він протягом цієї війни поширив про Україну. В тому, що уряд країни кленового листа з такою готовністю одним із перших визнав нашу державу, є й частка довголітньої боротьби Дмитра Куп'яка. Заради цього, справді, варто було прожити таке тривале, таке немилосердне життя...» [12, с. 332]. Країна кленового листа дізнавалася страшну правду про Другову світову війну й від українців.

І, наостанок, згадаємо тут роман Павла Вольвача “Сни неофіта”: *“Останній раз Павло був тут на виступі поета-емігранта, ще повоєнного. ... Поет-емігрант, крім того, що читав графоманські вірші, ще й наполягав, що в слові «Хортиця» наголос обов'язково має бути на другому складі. Чим безапеляційніше звучав дід, тим більше зростало Павлове несприйняття. У нього так завжди. Вірш із рефреном-закликом, щось там «московською кров'ю кропи!», трам-пара-рам, викликав чи не найбільше сум'яття. «Приїжджайте з Калгарі... чи де ви там, і починайте. Або дітей-онуків пришліть, нам на підмогу», – Павло поїдав поглядом поета, схожого на посадовця обласної адміністрації, тільки з діяшпорним акцентом та Хортицею, етимологія якої виводилася чомусь від «фортеці»» [4, с. 222].*

“Краще дід-діяшпорянин розповів би про довоєнне запорізьке життя. Про арешт «геневою», про тюрму, звідки мати-селянка викупила за смажену гуску й сулію, всунуті конвоїрам ... Не розвинув канадієць тему, читав вірші. Чому в кінці вечора так аплодували Лавро з Пастушенком, Павлові не вдалося досягнути. «Я б у ті часи пропав, як щеня в базарі, – пояснював згодом Пастушенко. – А він, бач, вижив, не зламався, видав ось п'ятитомник». Ну, можливо. Загалом проти того діда Павло нічого не має» [4, с. 223]. У цих рядках ясно простежуємо постать Яра Славутича.

Дослідження образу Канади у творах сучасних українських письменників потребує системного й комплексного підходу із залученням як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Тема ця досить складна та неоднозначна. Калейдоскопічність цього образу інколи не дає можливості вловити його іманентної сутності, прослідкувати природний і невід'ємний зв'язок з Україною (першою/другою Батьківщиною). Наскільки природним виглядає це поняття “друга Батьківщина”?

Ірина Накашидзе зауважує: “В емігрантській україномовній поезії Канада постає новим краєм, образ якої еволюціонує від світу чужини до свого, де є можливість через мову, слово, поезію, громадську і професійну діяльність зберігати свою національну ідентичність” [9, с. 109].

Література

1. Береза, Богдан. 2016. *Notesick. Той, що сумує за домом*. Нью-Йорк – Тернопіль: Джура.
2. Бирич, Я. 1977. *Поема М. І. Мандрики “Канада” в двох виданнях: 1961 і 1977*. Вінніпег – Оттава.
3. Бичинський, Зигмунт. 2006. *Ключ журавлів*. Львів – Едмонтон – Торонто: Літературна агенція “Піраміда” у співпраці з видавництвом Канадського інституту українських студій.
4. Вольвач, Павло. 2017. *Сни неофіта: Роман*. Львів: Видавництво Старого Лева.
5. Гавриш, Василь. 1974. *Моя Канада і я: Спогади і розповіді про українських піонерів у Канаді*. Едмонтон: Ukrainian News Publishers Ltd.
6. Колісник, Роман. 2015. *Україна у снах і наяву: Безладні записки збаламученого діяспорця*. Київ: Ярославів Вал.
7. Комінярська, Ірина. 2016. “Ретроспектива в минуле: українська діаспора та еміграційна література”. *Science and Education: A New Dimension. Philology*, IV (18). 80: 46–49.
8. Накашидзе, Ірина. 2016. “Еволюція сприйняття образу Канади від світу “чужого” до “свого” у творчості поетів-емігрантів другої половини ХХ ст.” *Наукові записки Національного університету “Острозька академія”*. Культурологія 17: 104–111.
9. Накашидзе, Ірина. 2014. “Образ міста як топосу “другої” батьківщини у творчості україномовних поетів Канади другої половини ХХ ст.” *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Філологічні науки* 1(7): 109–113.
10. Накашидзе, Ірина. 2016. “Засоби сакралізації образу батьківщини в поезії української діаспори в Канаді другої половини ХХ ст.” *Наукові праці: науково-методичний журнал. Філологія. Літературознавство. Том 277*: 46–49.
11. Петрівський, Михайло. 1974. *Ой Канадо, Канадонько: оповідання з побутового життя українських поселенців в Канаді*. Вінніпег – Торонто: Trident Press Ltd.
12. Пригорницький, Юрій. 2016. “Переможець імперії”. *Лісові хлопці: Проза про УПА / упоряд. Антось Тонюк*. Брустури: Дискурс: 320–332.
13. Рудницький, Ярослав. 1959. *З подорожей по Канаді: 1949-1959*. Монреаль – Вінніпег – Ванкувер: видавець Іван Тиктор.

14. Славутич, Яр та Шкандрій Мирослав. 2000. *Хрестоматія з української літератури в Канаді: 1897–2000*. Едмонтон: видавничий комітет “Слова”.
15. Стефаник, Василь. 1991. *Моє слово: Новели та оповідання*. Київ: Веселка.
16. Тарнавський, Максим. 2017. “Міт босих піонерів: літературні зображення українців в Канаді”. *VII Конференція “Члени Наукового Товариства імені Шевченка в науці”*. Інститут св. Володимира, Торонто, Канада.
17. Траф’як, Михайло. 2017. “Українська література в Канаді на сучасному етапі. Проза, поезія, англomовна творчість: проза четвертого періоду”. *Новий шлях*. Торонто.
18. Траф’як, Михайло. 2017. “Українська література в Канаді на сучасному етапі. Проза, поезія, англomовна творчість: поезія четвертого періоду”. *Новий шлях*. Торонто.
19. Холодний, Микола. 2009. *Повернення: Збірка поезій*. Київ: Факт: 136–137.

3.2. ВНЕСОК ЯРОСЛАВА-БОГДАНА РУДНИЦЬКОГО В РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА (ЗА МАТЕРІАЛАМИ НАУКОВИХ РОЗВІДОК КАНАДСЬКОГО ПЕРІОДУ ЖИТТЯ Й ТВОРЧОСТІ ВЧЕНОГО)

Дослідження життя й діяльності визначних українських мовознавців – один із важливих напрямів розвитку національної лінгвістичної науки. Інтенсивне розгортання лінгвістично-історіографічних студій в Україні зумовлене потребою усунути значні прогалини в історії українського мовознавства, спричинені ідеологічними обмеженнями. Це стосується передусім лінгвістичної спадщини тих учених, які тривалий час жили й творили поза межами України.

Діяльним представником української науки в діаспорі був Ярослав Богдан Рудницький (1910–1995 рр.) – визначний мовознавець, автор низки ґрунтовних праць з етимології, лексикографії, ономастики, діалектології, історії української літературної мови та соціолінгвістики, відомий у західних колах славіст, педагог, публіцист, фольклорист, літературознавець, бібліограф, перекладач.

Наукову вартість мовознавчої спадщини Я. Рудницького справедливо визнають представники української діаспори. На пошану вченого в Канаді опубліковано друком ювілейні збірники: “Творець української науки в Канаді та інші статті й матеріали з приводу 60-річчя

проф. Я. Рудницького”, “Між наукою й політикою: до 70-річчя проф. д-ра Яр. Рудницького”. Життєвий шлях ученого висвітлили О. Войценко й Т. Носко-Оборонів. Здобутки Я. Рудницького в галузі ономастики описав С. Голутяк-Галлік, літературознавчу діяльність – Г. Семенюк. Високо оцінив наукові досягнення свого іменитого колеги відомий учений діаспори Я. Славутич, наголосивши, що праці Я. Рудницького “з царини мовознавства (зокрема ономастики та етимології) мають тривале значення, їхній засяг – на кілька поколінь” [6, с. 4]. Нині лінгвістичний доробок ученого отримує належне визнання наукової громадськості в материковій Україні.

Ім'я Я. Рудницького та його ідеї згадуються в дослідженнях сучасних українських ономастів (С. Бевзенка, М. Худаша і М. Демчук, Г. Бучко й Д. Бучка, С. Вербича), діалектологів (Г. Аркушина, С. Бевзенка, М. Лесіва, С. Вакульчука, К. Іваночка), лексикографів та етимологів (О. Трубачова, Р. Кравчука, О. Мельничука), соціолінгвістів (Г. Мацюк, О. Кривошеєвої), істориків мови й славістів (Н. Мартинишин, Г. Шміло). У статтях Я. Дзири, Г. Дідківської, Р. Зорівчак, В. Шендеровського стисло окреслено основні напрями мовознавчих досліджень Я. Рудницького. У розвідках З. Бичка та С. Гірняк розглянуто діалектологічні й соціолінгвістичні напрацювання відомого славіста діаспори. Комплексне дослідження лінгвістичного доробку вченого репрезентовано в нашій дисертації “Лінгвістична спадщина Ярослава-Богдана Рудницького”.

Потрібно наголосити, що всі дослідники наукової спадщини вченого відзначають його основну характерну рису – винятково широке коло наукових інтересів.

Відзначимо внесок Я. Рудницького в розвиток українського мовознавства за матеріалами наукових розвідок канадського періоду життя й творчості вченого (1949–1995 рр.).

Як згадує Я. Славутич, “почалася українська наука в Канаді лише з приїздом сюди д-ра Я. Рудницького – наприкінці 40-х років. В особі д-ра Рудницького поєднано дві рівно виявлені якості – сумлінний вчений і діяльний організатор науки” [6, с. 5].

1949 р. в Манітобському університеті міста Вінніпег учений започаткував роботу Департаменту славістики й україністики, який очолював із 1949 до 1977 р., виховуючи нову генерацію україністів.

Цього ж року Я. Рудницький, Д. Дорошенко та І. Білецький створили осередок Української вільної академії наук у Канаді (далі – УВАН), президентом якої Я. Рудницький був упродовж 1955–1970 рр.

У 1951 р. учений організував роботу Ономастичної комісії при УВАН у Вінніпезі, а в 1954 р. став співзасновником Канадської асоціації славістів і Канадського лінгвістичного товариства. У 1959 р. Я. Рудницький обійняв посаду голови Української наукової ради й голови Канадського назвознавчого товариства, у 1963 р. – обраний професором Українського католицького університету в Римі. Крім того, професор Я. Рудницький був першим президентом Канадського інституту назвознавства, упродовж 1968–1971 рр. виконував почесні обов'язки члена Федеральної королівської комісії в справах двомовності й двокультурності в Канаді (далі – “V&V Commission”), був заступником голови Міжнародного комітету спеціальної ономастики при ООН, а в 1974 р. став співзасновником Міжнародної академії гуманітарних і суспільних наук Канади.

Заслуговує на увагу видавнича та редакторська діяльність видатного філолога. Я. Рудницький видавав і редагував серії наукових збірників УВАН: “Slavistica” (1948–1973 рр.), “Onomastica” (1950–1975 рр.), “Ucrainica Occidentalia” (1956–1966 рр.), був співредактором таких наукових періодичних видань, як “The Slavic and East European Journal” (“Слов'янський і східноєвропейський журнал”), “Etudes slaves et esteuropéennes – Slavic and East European Studies” (“Слов'янські та східноєвропейські дослідження”).

У 1977 р. Я. Рудницький завершує свою роботу на посаді голови Департаменту славістики в Манітобському університеті й переїжджає в Монреаль, де продовжує активну громадську та просвітницьку діяльність.

Велика заслуга вченого-патріота – відновлення в 1978 р. Української Могілянсько-Мазепинської академії наук, президентом якої він був до 1992 р.

Канадський період наукової діяльності Я. Рудницького (1949–1995 рр.) успішний й плідний. Учений реалізував себе в таких мовознавчих сферах, як етимологія, лексикографія, ономастика, діалектологія, соціолінгвістика.

У Канаді видано найвагомішу лексикографічну працю науковця – перший в історії сучасного українського мовознавства “An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language” (“Етимологічний словник української мови” (1962–1982 рр.)).

Перший випуск опубліковано в 1962 р. Упродовж 1962–1977 рр. словник видано окремими випусками: 1–16-й – (літери А–Ж), згодом

перевидано у двох томах (перший том – літери А–Г (1968 с.), другий – літери Д–Ж), а також опубліковано на правах рукопису словникові матеріали на З–Ь (1128 с.). Видання завершено в 1982 р.

Методологічну концепцію словника автор виклав у працях: “Etymological Formula: With Especial Reference to Slavic” (“Етимологічна формула: З особливою увагою до слов’янських мов” (1962)), “Etymological Formula in Onomastics” (“Етимологічна формула в ономастиці” (1967)).

“Етимологічний словник української мови” Я. Рудницького – це словник-довідник етимологічного типу, укладений за алфавітно-гніздовим принципом.

Структура словникової статті є авторським нововведенням Я. Рудницького. Алгоритм її побудови такий: слово кирилицею, його літературні й діалектні різновиди, переклад англійською мовою, указівка на історичні джерела, порівняння з відповідниками в інших (слов’янських чи індоєвропейських) мовах, вичерпна історія слова, похідні слова (зокрема власні назви), семантика та синоніми. Наприклад: *ба́йка* 1. *fable, [fairy-] tale; trifle, lie*, *MUk. байка (1596 Зизаній), байкоповБдаць (1627 Беринда); Po. bajka, Sln. Vajka. – Deriv. ба́счка, ба́счний, -ик, байка́р, -ка, -ство, -ський, Lk. байча́р; FN. Байче́нко; GN. Байкі́вка, Байкі́вщина, Байкі́вці. – Syn. ка́зка, віга́дка, ві́думка, небилі́ця. Корінь бай-, див. ба́яти [7, с. 54].*

Основу словника становить загальноновживана літературна лексика, хоча широко репрезентована в ньому лексика обмеженого функціонування – термінологічна, діалектна й історична. Крім того, Я. Рудницький уводить у реєстр ономастичні утворення, а також слова, пов’язані із суспільно-політичними реаліями розвитку української мови в Радянському Союзі (*експатрія́ція, сексо́т, смери, кому́на, виконко́м, емте́с, барахо́лка*) та в діаспорі таких країн, як США, Канада, Австралія, Бразилія (*ло́єр, ба́рбер, ла́йна, ко́рнер, ко́стумер, дзі́тарит, да́рлінг, фазе́нда, коробо́рі, лорі́кіт*).

Автор праці диференціює реєстрові лексеми за генетичним принципом, виділяючи питомі слова, ранні та пізні запозичення. Ретроспективне дослідження лексики відбувається на порівняльно-історичному тлі. У словникових статтях знаходимо реконструйовані індоєвропейські, праслов’янські, зафіксовані в писемних джерелах староцерковнослов’янські, давньоукраїнські слова, словоформи середньо-

українського періоду й сучасні форми слова із зазначенням першоджерел.

Я. Рудницький етимологізує іншомовні слова, виявляючи ймовірний шлях проникнення таких лексичних одиниць і вказуючи на джерела запозичення та можливу опосередкованість цього процесу. За даними проведеного кількісного аналізу орієнтовно 61–63 % лексичного складу словника становлять слова загальнослов'янського та власне українського походження, а також ранні запозичення, 21–23 % реєстру складають пізні запозичення, 14–18 % – вигуки, звуконаслідувальні слова й власні назви.

Своєрідним ідіолектним словником називають працю Я. Рудницького “З екзильної ідіолексики”, опубліковану в 1981 р. Значною мірою в ній репрезентовано власне бачення певних суспільних і соціокультурних процесів, зокрема мовних явищ та фактів. Тлумачення лише 12 реєстрових слів і словосполучень (*автокрáт, авторитéт, контáкт, конфедерація, конфлі́кт, менші́на, націона́льна менші́на, еволю́ція, револю́ція, федерація* тощо) збігаються з усталеними поясненнями їхньої семантики в інших лексиконах. Більшості авторських дефініцій властиві помітні ідеологічні конотації, порівняно з тлумаченнями відповідних термінів у “Словнику іншомовних слів”, виданому в УРСР у 1985 р. за редакцією О. Мельничука. Для деяких понять автор пропонує новотвори, як-от: *альтернатівне суспільство, альтрофóн, екскля́ва, енкля́ва, ідіолéксика, лінтвіці́д (мововбівство), суспільства в контáкті/конфлі́кті* [5].

Традиційно до сфери наукових зацікавлень Я. Рудницького входить ономастика, зокрема топонімія. У 1949–1995 рр. учений видає та перевидає чимало праць про українські топоніми: “Слово й назва «Україна»” (1951), “Назви «Галичина» й «Волинь»” (1952), “Історія та походження місцевої назви «Харків»” (1952), “Нові дослідження назовництва українських Карпат” (1952). У виданні “Studies in Onomastics: Vol. 2: Toponymy” (“Наввознавчі студії: Том 2: Топоніми” (1958)) уміщено низку передруків важливих розвідок автора з регіональної української топонімії, зокрема публікації стосовно висвітлення історії походження таких назв, як Стрий, Семигинів, Харків, Тереховля. У 1962 р. Я. Рудницький перевидає працю “Географічні назви Бойківщини”, яка була першою найповнішою ономастичною роботою, “в якій у діахронічному аспекті проаналізовано всі основні назви гідрооб’єктів, назви гір і населених пунктів цього регіону України” [1, с. 420].

У статтях Я. Рудницького про окремі ойконіми Західного регіону України скрупульозно розглянуто відомі гіпотези щодо етимологій цих онімів, продемонстровано пріоритетність словотвірного підходу до їх аналізу, а також наведено усі похідні назви до цих найменувань, що побутують як на українських теренах, так і в інших слов'янських країнах.

Науковий інтерес викликає здійснений Я. Рудницьким у праці “Слово й назва «Україна»” структурно-граматичний аналіз базового апелятиву й власної назви “Україна”. Початковою для слова “Україна” науковець вважає семантику “*межівна земля*” (1), із якої за посередництвом значення “*частина землі*” (2) розвинулися ще такі значення, як “*земля, країна загалом*” (3) і “*країна українського народу*” (4). Як і Ю. Шевельов, Я. Рудницький заперечує гіпотезу про походження лексеми “Україна” від “окраїна” [3, с. 12].

Питання функціонування та правопису українських онімів у чужомовному середовищі схарактеризовано в таких працях: “Канадійські місцеві назви українського походження” (1949, 1951, 1957), “Classification of Canadian Geographical Names” (“Класифікація канадських географічних назв” (1952)); “Ukrainian Place Names of Canadian Geography” (“Українські місцеві назви Канади” (1956)), “Slavonic Toponymic Neologisms in Canada” (“Слов'янські топоніми-неологізми Канади” (1956)), “Manitoba: Mosaic of Place Names” (“Мозаїка місцевих назв Манітоби” (1970)), “Slavic Geographical Names in Manitoba” (“Слов'янські географічні назви Манітоби” (1973)), “Mosaic of Winnipeg Street Names” (“Мозаїка вулиць Вінніпегу” (1974)) й ін.

На особливу увагу заслуговує дослідження автора “Канадійські місцеві назви українського походження” (1951), у якому в історичному, етнічному, морально-естетичному, мовознавчому аспектах проаналізовано 180 найбільш характерних українських топонімів, що отримали нове місце побутування на канадській землі [2, с. 11].

Авторська класифікація канадських топонімів українського походження, як і класифікація канадських топонімів загалом, ґрунтувалася на їх топотворенні, унаслідок чого Я. Рудницький виокремив такі види цих онімів: 1) перенесені з України топоніми: *Antonivka, Borshchiv, Brody, Odesa, Poltava, Sniatyn, Ternopil, Ukraina* та ін. [13, с. 2]; 2) топоніми, утворені від українських антропонімів: *Bohdan, Vasyliv, Whitkow, Gonta (Honta), Taras, Sirko* й ін. [13, с. 4]; 3) топоніми, утворені в Канаді від апелятивних українських іменників або прикметників, серед яких – а) назви, що передавали яку-небудь зовнішню прикмету місцевості:

Hory, Dibrova Dolyny, Ozerna, Zelena та ін. [13, с. 2]; б) назви, що трактуються як певний символ або заклик: *Vilna, Dilo, Zoria, Slawna, Slawna* [12, с. 4]; в) назви, утворені за допомогою поєднання двох скорочених частин власних імен: *Krydor* – із початку прізвища одного з перших поселенців Петра Крисака (*Krysak*) і закінчення імені іншого – Теодора Луцика (*Teodor*); *Ukalta* – від поєднання початку назви *Ukraine* й скорочення *Alta* від *Alberta* [8, с. 90]; г) назви, утворені зі словосполучень: *Murnam* від українського “мир нам” у значенні побажання [13, с. 2–8].

Наявність таких українських топонімів у Канаді підтверджує їхній безпосередній зв’язок із реаліями, що відображають історію та самобутність культури українського етносу.

Дослідивши закономірності змін імен і прізвищ українського походження в англомовному середовищі Канади й США, учений продемонстрував, яким чином так звані “іммігрантські” мови адаптували свою антропонімну систему до ономастичних форм (зразків) офіційної англійської мови (її американського чи канадського варіантів). Зокрема, науковець виявив, що прізвища українців виявляють більшу стійкість перед асиміляцією, ніж імена. Типовими антропонімними змінами в Північній Америці, на думку Я. Рудницького, були: 1) повна асиміляція (буквальний або приблизний переклад імен: *Slava – Gloria; Lyubov – Love; Nadia – Hope; Vera – Faith; Wyrostak – Young; Michaluk – Williams; Tkaczyk – Weaver; Wowchuk – Teal* [8, с. 34–36]); 2) часткова асиміляція (скорочення певних частин морфемного складу онімів, унаслідок чого ці власні назви уподібнюються до односкладових англійських імен: *Yakimishchak – Yak; Kachorovskey – Key; Zaparovich – Parr* [8, с. 37–38]); 3) гібридизація антропонімів (інтеграція в межах слова елементів обох мов й утворення неологізму одразу у двох мовах: *Cybulski – Cybold; Wasylyshun – Wasley; Moroz – Morroze* [8, с. 38–39]).

Особливе місце серед публікацій Рудницького канадського періоду посідають твори соціолінгвістичного спрямування. Найпомітніші серед них – “Language Rights and Linguicide” (“Мовні права й лінгвіцид” (1968)), “Становище української та інших слов’янських мов у Канаді” (1971), “Immigrant Languages, Language Contact and Bilingualism in Canada” (“Іммігрантські мови, мовний контакт і двомовність у Канаді” (1973)), “Українська мова й мовне питання в Манітобі” (1969), “Linguicide” (“Лінгвіцид: мововбивство” (1976)), “The Ems Ukase of 1876 and the Problem of Linguicide” (“Емський указ 1876 року і

проблема лінгвіциду” (1976)), “Справа лінгвіциду на міжнародному мовознавчому конгресі” (1984), “Multiculturalism and Multilingualism in Canada” (“Багатокультурність і мультилінгвізм у Канаді” (1984)), “Справа української мови в Канаді” (1987), “Languages of Canada” (“Мови Канади” (1987)), “Про українську мову в Канаді” (1993).

Важливе значення для розуміння позиції Я. Рудницького як борця за мовні права українців має праця “Linguicide” (“Лінгвіцид: мововбивство” (1976)).

У вступі описано історію введення в науковий обіг авторської концепції *лінгвіциду* (*лінгвоциду*). Як свідчить джерело, у 1966 р. в процесі гострих дискусій із членами “B&B Commission” в контексті розв’язання проблеми мовних прав національних меншин Канади в Я. Рудницького виникла ідея вдосконалити свою концепцію *лінгвоциду* (“*author ventured to advance his concept of “linguicide”*”) і створити її оновлену версію – концепцію лінгвіциду [11, с. 7]. Унаслідок дискусій учений не лише запропонував уживати термін *лінгвіцид* замість *лінгвоцид* (“*not only the term was improved („linguicide“ instead of “linguicide”*)), а й увиразнив, уточнив і систематизував свою концепцію *лінгвіциду* [11, с. 7].

У розділі “Лінгвіцидні заходи і лінгвіцид” Я. Рудницький наголошує, що будь-які спроби частини суспільства, уряду чи інституцій обмежити або підтримати використання однієї мови за рахунок іншої слід уважати лінгвіцидом [11, с. 14]. Учений наводить приклади зумисного вилучення мови з широкого вжитку через насильницьку асиміляцію, уніфікацію, денаціоналізацію, зокрема Валуєвським циркуляром і підписаним 1876 р. Емським указом. Я. Рудницький констатує: кожна група, незалежно від громадянства й національності, має право зберігати та розвивати свою рідну мову, вимагати від органів влади загальнодержавної й інституційно-адміністративної підтримки [11, с. 23].

Чітко визначає він і перелік заходів, які вважає лінгвіцидними, а саме: убивство носіїв мови (геноцид); репресивні заходи, що заважають природному розвитку мови; насильницьке трансформування двомовного суспільства в одномовне; нав’язування чужої мови за допомогою обов’язкового її вивчення в школі, через засоби масової інформації; відсутність державної підтримки культурного розвитку національних меншин [11, с. 24].

Досліджуючи особливості побутування й перспективи збереження української мови в діаспорі, Я. Рудницький у праці “Languages of

Canada” (“Мови Канади” (1987)) доводить важливість таких основних чинників збереження національної ідентичності українців у діаспорі, як компактність проживання мовців, створення українських сімей, україномовне виховання в родині, активна просвітницька робота церкви та громадських організацій, науково-освітня діяльність, навчання рідною мовою, наявність власних засобів масової інформації тощо [10, с. 11–16].

У роботі “Становище української й інших слов’янських мов у Канаді” Я. Рудницький, покликаючись на свою працю “Українська мова й мовне питання в Манітобі”, зазначає, що *“українська мова з’явилася на манітобських теренах”* 1874 р., згодом поширилася в околицях і в самому Вінніпезі, у 1897 р. набула прав мови викладання в школах, а згодом зрівнялась у можливостях із французькою мовою – другою офіційною мовою Канади. Однак у 1916 р. *“лінгвіцидним актом Манітобської легістлятури”* ці права ліквідовано, а *“суто асиміляційна”* мовна політика Канади в період між першою та другою світовими війнами призвела до зниження кількості україномовних громадян серед другого покоління емігрантів, їх відмови *“від традиційного батьківського пня”* і прийняття ними панівної англійської культури та мови. Науковець робить висновок, що українська діаспора в Канаді є й довгий час буде *“діаспорою в розсіянні”*, відтак наголошує на необхідності *“духовного підложжя, ідейного спрямування й національної свідомости широких кіл українського громадянства в розсіянні”* [4, с. 7–18].

Я. Рудницький переконаний, що, крім внутрішніх (ідейних) переконань, потрібна дія зовнішніх чинників, найважливіший із яких – *“формально-правний чинник, включно з конституційним визнанням і забезпеченням нашої мови, культури, й узагалі нас, як окремишньої групи”* [4, с. 18].

Тож коли в кінці 50-х – на початку 60-х рр. ХХ ст. мовна ситуація в Канаді ускладнилася через вимоги франко-канадців визнати французьку мову другою офіційною мовою та хвилю протестів щодо мовної політики уряду з боку інших національних меншин, учений активно вступив у боротьбу за мовні права канадських українців.

Упродовж 1963–1971 рр. Я. Рудницький працює в складі “B&V Commission”, завдання якої простудіювати становище двох головних мов Канади та співвідношення двох культур і представити урядові Канади свої рекомендації [9, с. 21].

Щоб переконати громадськість у необхідності державного захисту української мови в Канаді, учений максимально використовує ресурс своїх наукових досліджень.

У 1957 р. Я. Рудницький висуває класифікацію мов Канади, згідно з якою виокремлює: 1) за історичним принципом: а) *colonial* (колоніальні); б) *indigenous* (корінні); в) *immigrant* (іммігрантські) мови; 2) за принципом генеалогічної належності: а) *Indo-European* (індоєвропейські); б) *non-Indo-European* (неіндоєвропейські) мови; 3) за рівнем опору асимілятивним процесам: а) *enclavic* (анклавні) – мови з великою силою опору й мінімумом допустимого чужомовного втручання; б) *symbiotic* (симбіотичні) – мови, що співіснують у гармонійному творчому контактуванні; в) *hybridized* (гібридизовані) – мови зі змішаними елементами формування конгломерату; г) *extincted* (вимерлі) – із нульовим опором чужомовним втручанням у процесі історичного розвитку [10, с. 44].

Учений переконливо обстоює належність української мови до групи іммігрантських, анклавних, стійких до асиміляційних процесів мов індоєвропейського походження, що стали частиною канадської культурно-мовної мозаїки.

Я. Рудницький опротестовує традиційне для тогочасних канадських учених розуміння білінгвізму лише як англо-французької двомовності. Зважаючи на реальну мовну ситуацію в Канаді, лінгвіст висуває тезу про розрізнення таких типів білінгвізму, як *official bilingualism* (офіційний білінгвізм) – англо-французький або франко-англійський; *regional or semi-official bilingualism* (регіональний, або напів-офіційний білінгвізм) – знання однієї з офіційних мов (англійської чи французької) і материнської; *marginal bilingualism* (маргінальний білінгвізм), одним із видів якого є *unofficial bilingualism* (неофіційний білінгвізм) – знання й використання двох мов, жодна з яких не належить до офіційних; *extended bilingualism or multilingualism* (розширений білінгвізм, або мультілінгвізм) – знання двох офіційних мов на додаток до регіональних [10, с. 43].

У 1967 р. Я. Рудницький публікує свій окремий “Меншинний звіт”, у якому, на противагу іншим дев’яти членам “B&V Commission”, стверджує, що Канада – не двомовна та двокультурна країна, а багатомовна й багатокультурна держава з двома офіційними і багатьма регіональними мовами [9, с. 17]. Крім того, учений пропонує визнати

регіональними ті мови, кількість носіїв яких у певних місцевостях становить 10 % і більше від загальної кількості населення регіону.

Уряд високо оцінив діяльність Я. Рудницького, передусім пропагування ним ідеї багатокультурності. У 1992 р. вченого нагородили почесною медаллю “Лицар Ордена Канади”.

Важливою ділянкою наукової діяльності Я. Рудницького залишалася діалектологія. Потрапивши в умови канадської еміграції, учений продовжив працю в цій галузі. Він методично записував і досліджував зразки діалектного мовлення українських емігрантів, про що свідчать його публікації: “Remarks on Literary Ukrainian and Dialects in Canada” (“Зауваги щодо функціонування української мови та її діалектів у Канаді” (1954)), “Матеріали до українсько-канадської фолкльористики і діалектології” (1956–1963), “Українська мова та її говори” (1965), “Phonological Innovations in the Canadian Dialect of the Ukrainian Language” (“Фонологічні нововведення в канадійському діалекті української мови” (1961)).

Популярними серед українців діаспори стали видання щодо питань культури мовлення, збереження самобутності, неповторності й соборності української мови, розширення сфер її використання та популяризації в західному світі: “Як писати по-літературному” (1951), “Чи дискусія на тему українського правопису потрібна?” (1952), “A Modern Ukrainian Grammar” (“Сучасна українська граматики”, співавтор Ю. Луцький (1968)).

Отже, українознавчі лінгвістичні праці Я. Рудницького канадського періоду наукової діяльності (1949–1995 рр.) у таких мовознавчих сферах, як етимологія, лексикографія, ономастика, діалектологія, соціолінгвістика, містять чимало цінних положень, які не втратили своєї пізнавальної вагомості сьогодні.

В історію вітчизняної лексикографії вчений увійшов насамперед як автор ґрунтового “Етимологічного словника української мови” (1962–1982 рр.). Його наповненість лексикою, яка послідовно відображає історію, життя, побут і контакти українського народу, уведення української мови в етимологічно-порівняльні дослідження роблять це видання важливим чинником розвитку українського мовознавства, вагомим внеском знаного науковця діаспори в українську культурну скарбницю.

Найвагомим здобутком відомого філолога діаспори в галузі соціолінгвістики є концепція *лінгвоциду* (*лінгвіциду*). Я. Рудницький – автор поширеного в сучасній українській соціолінгвістиці терміна

лінгвоцид й активно вживаного в зарубіжному мовознавстві терміна *linguicide* (лінгвіцид). Помітним внеском Я. Рудницького в соціолінгвістику стали достатньо вмотивована й обґрунтована класифікація мов Канади, а також опис визначених ним типів “канадського білінгвізму”.

У працях Я. Рудницького канадського періоду докладно висвітлено особливості побутування та перспективи збереження українських власних назв у чужомовному середовищі, проблеми функціонування української мови і її діалектів у Канаді.

Література

1. Бучко, Ганна і Бучко Дмитро. 2013. “Внесок львівських учених у становлення та розвиток української ономастики”. *Історична та сучасна українська ономастика: вибрані праці*. Чернівці: 416–428.
2. Рудницький, Ярослав-Богдан. 1957. *Канадійські місцеві назви українського походження*. Вінніпег: 96.
3. Рудницький, Ярослав-Богдан. 1951. *Слово і назва “Україна”*. Вінніпег: 32.
4. Рудницький, Ярослав-Богдан. 1971. *Становище української й інших слов’янських мов у Канаді*. Вінніпег: 33.
5. Рудницький, Ярослав-Богдан. 1981. *З української екзильної ідіолоксії*. Оттава: 24.
6. Славутич, Яр. 1971. “Творець української науки в Канаді”. *Творець української науки в Канаді та інші статті й матеріали з приводу 60-річчя проф. Я. Рудницького*. Вінніпег: 89–92.
7. Rudnytskyi, Yaroslav B. 1972. *An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language* (1). Winnipeg: 968.
8. Rudnytskyi, Yaroslav B. 1974. “Anthroponymic Changes in Canada and the USA” in *Dictionary of Ukrainian surnames in Canada*. Winnipeg: 33–40.
9. Rudnytskyi, Yaroslav B. 1987. “A Note Re Royal Commission Lsaureneau-Dunton (B&B Commission) and its work” in *Rudnyckiana* (3). Ottawa: 5–21.
10. Rudnytskyi, Yaroslav B. 1987. *Languages of Canada*. Ottawa, Montreal: 81.
11. Rudnytskyi, Yaroslav B. 1976. *Linguicide*. Winnipeg, Munich: 31.
12. Rudnytskyi, Yaroslav B. 1956. “Slavic Toponymic Neologisms in Canada” in *Canadian Slavonic Papers* (1). Toronto: 89–92.
13. Rudnytskyi, Yaroslav B. 1956. “Ukrainian Place Names of Canadian Geography” in *The Canadian Ukrainian*: 2–8.

3.3. РОЛЬ ІВАНА ОГІЄНКА В СТАНОВЛЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Сучасники називали Івана Огієнка людиною енциклопедичних знань, праці й обов'язку. І це не випадково. Адже природжений хист ученого, педагога, державного, громадського, церковного та культурного діяча однаково успішно виявлявся у його діяльності і як мовознавця та літературознавця, і як перекладача та поета, і як редактора й видавця, і як першого ректора та фундатора Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, і як міністра народної освіти та головного уповноваженого уряду УНР, і як православного митрополита Іларіона та історика української церкви.

У період еміграції Іван Огієнко, будучи вдівцем, спочатку приймає чернечий постриг (особисте горе та суспільно-політична ситуація в Польщі на період початку Другої світової війни, де на той час проживає Іван Огієнко, спонукали до важливого рішення – прийняти чернечий постриг). Цьому певною мірою сприяло й те, що українські віряни хотіли мати свого єпископа з українців, мріяли про здобуття автокефалії Українською церквою. 6 жовтня 1940 р. І. Огієнко звернувся з прощальною промовою до тих, хто знав його як професора, а 19–20 жовтня 1940 р. на Холмському Соборі був хіротонований (під ім'ям Іларіон) у сан єпископа. Перебуваючи на цій високій посаді, зміцнював українську церкву на Холмщині за допомогою введення української мови в богослужіння, а після війни в сані митрополита служив у Вінніпезі (Канада). Після себе залишив не лише величезну наукову спадщину, а й художню.

Іван Огієнко як автор починався з поетичної творчості. Ще у 12-літньому віці він написав свого першого вірша (російською мовою) “Женитьба в школе или сказка о том, как Петриченко женился постом”. Деякі з цих віршів уміщено в рукописному місячнику “Моя библиотека”, який видавав початкуючий поет з друзями, навчаючись у Київській військово-фельдшерській школі.

Сталося так, що одній із перших україномовних поезій Івана Огієнка, надрукованій у газеті “Громадська Думка” 1906 р., судилося стати народною піснею. Її авторство тривалий час не підкреслювалося, але сьогодні псню вважають чи не народною:

*Не питай, чого в мене заплакані очі,
Чого завжди тікаю я в гай*

*Та блукаю по темних лісах до півночі
Не питай, не питай, не питай...*

До народної пісні ввійшла лише перша, лірична, строфа Огієнкового вірша, який у цілому за своїм змістом має глибоко соціальне, патріотичне звучання: герой вірша – сільський юнак – не може сповна віддатися чарам кохання у великому місті, бо серце його страждає болями свого села, свого народу (друга і третя строфи):

*Рідний край раз у раз мене кличе до праці,
Його пута важкі в мене завжди в очах...
Треба дати допомогу сліпцю-небораці,
Поки він не зачах. Поки він не зачах.
Коли гляну кругом по селу – тільки й бачу
Зневажається рідний наш край...
Не питай же мене, чого часто я плачу,
Чого завжди сумний... Не питай...*

Слова Огієнкової пісні, як кращий зразок глибоко народної пісенної лірики, дійшли й до Західної України. Її записано від Килини Шевців у селі Скородинці Чортківського району на Тернопільщині. Пісня ввійшла до збірника “За волю України” (2007) [1].

Вагомим, не вивчений досі, є пласт художньої творчості І. Огієнка – **релігійна поезія**. Творити її здатна, як відомо, людина, помисли й діяння якої одухотворені глибокою вірою в Бога, щоденним безкорисливим служінням його ідеалам. У збірці “Бог і світ” Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) закликає українську молодь: “Українська молодь, – закликаю тебе до познання Бога й світу, до вироблення собі правдивої думки: Служи своєму Богові і своєму народові! Це нехай стане тобі за ціль твого життя! А служити народові – то служити Богові! Ніколи не забувай Господа Бога, твого Творця, ніколи не забувай і України, твоєї первобатьківщини!” [3, с. 68 – 69].

Погляд на *душу* як на *храм* узагалі є основним в українській культурній карті світу та у творчості Івана Огієнка. В асоціації душі з храмом величезну роль зіграли християнські уявлення про душу, завдяки яким язичницьке уявлення про душу як про частинку всього суцього переродилося в розуміння душі як творіння всемогутнього й усюдисущого Бога, безпосередньо пов’язаного з ним.

Душу як найвищу цінність потрібно ретельно охороняти, вона несумісна з таким суто плотським явищем, як гроші та все, що з ними пов’язане. В антитезі “*душа/гроші*” душа володіє беззаперечним пріоритетом.

*Постійно думай про Людину
Саме лиш добре та хороше,
Й ніяк ніколи й на хвилину
При цьому не зважай на гроші!* [3, с. 10].

У поезіях Івана Огієнка лексема Душа вживається з такими лексемами, як Бог, Божа Матір, віра, серце та ін.

*Живна Молитва для Людини,
Немов для квітоньки роса. –
Коли із серця тихо лине
В відкриті Божі Небеса!...
Як тихий дощик на пустелю
Її оживлює й кріпить,
Отак Молитва творить скелю
З душі твоєї й серця вмить!...
Веде Молитва нас Угору
Й розмаєм пахне, як весна,
І душу спраглу неозору
Добром оформлює вона!...
Молитва з Господом єднає,
В душі від неї – тихий Рай,,
Молитва – щастя нам безкрає,
Як з серця лється через край!... [3, с. 23].*

Узагалі українська модель особистості ґрунтується на протиставленні тіла як матеріального компонента людської суті душі як морально-емоційному ядру людини. І в цьому протиставленні пріоритетом володіє саме душа. В антитезі душа/тіло часто присутній мотив тісного зв'язку духовного й тілесного. Причому цей зв'язок двохсторонній. Усі ці ознаки наявні в поезіях Івана Огієнка.

*Ніколи не цурайся Бога,
То й він про тебе не забуде,
Оце найкраща путь-дорога,
Щоб в щасті проживали люди!* [3, с. 26].

Ми також виявили низку важливих образних утілень цього поняття душа в поезіях І. Огієнка. Душа виступає як певне вмістилище переживань, емоцій, а також як синонім життя, здоров'я. Крім того, душа може виступати в опозиції до матеріальних благ – багатство несумісне з чистотою душі. Частіше за все душа протиставляється явищам матеріального світу.

Часто поняття душа синонімічне поняттю серце, що, безумовно, пов'язано з уявленням про локалізацію душі в серці. Душа виступає як

символ внутрішнього психічного світу людини, осередок емоцій, бажань, пов'язаних із задоволенням духовних запитів і потреб.

На початку ХХ ст. перед українським суспільством склалися об'єктивні передумови необхідності другого повного перекладу Святого Письма українською мовою. Волею історичних обставин сталося так, що така велична, відповідальна й надзвичайно тяжка місія випаде на долю видатного діяча українського відродження ХХ ст. Івана Огієнка – митрополита Іларіона. До цього поважні здобутки в перекладах Біблії українською літературною мовою досягнуті в ХІХ ст. Незважаючи на тяжкі заборони, накладені на українську мову різними режимами, у ХІХ ст. зроблено сім перекладів Біблії у її окремих частинах українською мовою, зокрема, Маркіяном Шашкевичем, Пилипом Морачевським, Антоном Кобилянським, Пантелеймоном Кулішем, Іваном Пулюєм, Іваном Нечуєм-Левицьким, Олександром Бачинським.

Ось чому, приступаючи до цієї надзвичайно складної роботи, Огієнко поставив перед собою два найголовніші завдання: по-перше, найточніше передати зміст оригіналу, дбаючи, передусім, про змістову точність низки багатозначних слів, а по-друге забезпечити переклад милозвучною, сучасною літературною мовою. Робота пожвавилася після того, як Британське й Закордонне Біблійне товариство уклало з перекладачем угоду (1 квітня 1936) про видання книги. Уперше в 1921 р., перебуваючи в Тарнові з урядом УНР, Іван Огієнко звернувся до “Бритійського й Закордонного біблійного товариства”¹ з пропозицією перекласти Біблію новою українською літературною мовою. Проте отримав відповідь, що зараз на Сході революція, але про бажання вченого пам'ятатимуть.

Спочатку І. Огієнко працював над перекладом Літургії Св. Івана Золотоустого, вивчав методологію перекладу й Богослужбових Книг, і Книг Св. Писання. У Додатку “Методи перекладу Богослужбових Книг” і “Пояснення до перекладу св. Літургії Івана Золотоустого” наведено тлумачення 821 слова грецького походження. У процесі перекладу Богослужбових Книг І. Огієнком склалася така хронологія у 20-х роках ХХ ст.: 1923 р. – новий переклад “Свята Відправа Вечірня й Рання” (288 с.); 1927 р. – “Методологія перекладу Св. Письма та Богослужбових Книг на українську мову”; 1926–1928 рр. – двотомна монографія про життя Св. Братів Костянтина й Методія.

Перший, незначний наклад перекладених Огієнком чотирьох Євангелій (від Матвія, Марка, Луки, Іоанна) побачив світ у 1937 р. у

¹ Правопис Івана Огієнка.

Львові (Євангелії опубліковано в друкарні Наукового товариства ім. Шевченка, по 5000 екземплярів кожна), а в 1939 р. – додруковано у Варшаві. До цього видання додано ще й “Псалтир” (25 000 примірників). Переклад усієї Біблії завершено 11 липня 1940 р., однак через обставини військового стану запустити цю роботу до друкарні не вдалося. Крім того, І. Огієнкові відмовили в подальшій оплаті його праці. Проте Українська церковна рада у Варшаві 11 серпня відправила службу (о. Архімандрит Паладій) “...з приводу позитивного закінчення Професором Доктором Іваном Огієнком перекладу св. Письма (Старого й Нового Завіту) протягом 7-літньої пильної праці од року 1933-го до 1940-го” [6]².

Від початку перекладу богослужбових книг у Кам’янці-Подільському до одержання сигнального примірника перекладеної Іваном Огієнком повної Біблії у Вінніпезі пройшло 42 роки [3, с. 89].

Під час евакуації з Варшави під час Другої світової війни згинули всі джерела до перекладу Біблії, проте оригінал й усі копії зберегла друкарка, найнята в 1943 р. п. Софія Сім’янцева, яка привезла їх до Словачії в Штребське Плесо. Увесь час блукань митрополит Іларіон працював над своїм перекладом, доопрацював мову. За словами автора, “Літературна українська мова сильно й швидко зростала, і треба було закінчений переклад 1940-го року знову переглянути, треба було передумати і сам зміст перекладу” [6, с. 10]. У часописі “Віра й Культура” натрапляємо на статті про Біблію, у якій автор твердить про значення перекладу Біблії власне літературною мовою, саме: “Біблія – найперше джерело для вивчення своєї літературної мови” (Митр. Іларіон) [4].

Після публікації перекладу Біблії Митрополит Іларіон у Ч. 10–11 (серпень/вересень, 1962 рік) “Віри й культури” друкує власну поему “Святая Біблія відвічна”, присвячену завершенню перекладу Святого Письма. У примітці вказує: “12. VI. 1962, – день одержання першого друкованого примірника української Біблії мого перекладу” (цитуюмо окремі строфи):

*Позасвічую тихі Лямпадки
І творю Тайнодію Священну,
І в душі моїй жодної гадки
Про життєву журбу ту буденну...*

² Джерелом нашого дослідження став часопис „Віра й культура“, виданий у 1953–1962 рр. – орган Українського наукового богословського товариства, Отава (Канада). Редагував часопис Іван Огієнко (Митрополит Іларіон).

Убираю я Біблію Божу
 В мову рідну мого народу, –
 Поливаю її, райську рожу,
 І складаю надзоряну Оду...
 Читаймо Біблію щоденно,
 Вона нас розуму навчає, –
 Вона відкриє всю Вселенну,
 Її знання життя подасть безкрає!...
 Читаймо Біблію бездбнну,
 Вона – як та роса на квіти:
 Дорогу вказує Законну
 До Щастя Вічного летіти!...
 Як той орел могучекрилий
 Ширяє легко в Небеса,
 Так з Нею вкупі, брате милий,
 Твій розум геній та краса!...
 Бо Біблія – Свята Наснага
 Твоєму розуму навіки, –
 Із неї родиться відвага,
 Її свободі духа вірні ліки!...

Іван Огієнко зазначав такі причини звернення до виснажливої праці перекладача, як робота над монографією про життя й працю архімандрита Іоанікія Галятовського, українського письменника XVII ст., який у своїх творах часто подавав власний переклад Святого Писання літературною мовою того часу; знайомство зі стародавніми перекладами Святого Писання, стосовно котрих Іван Огієнко зазначає: “Це були Євангелії: Пересопницька 1556–1561 рр, Житомирська 1571 р., Тяпинського 1570–1580 рр., Негалевського 1581 р., Літківська 1595 р. й ін.” [5, с. 4]; робота з “Учительними” рукописними та друкованими Євангеліями, наслідком якої стал одна з найбільших монографій І. Огієнка – праця про Крехівський Апостол 1560-х років (Варшава, 1930 р.); зауваги до перекладу Біблії Пантелеймоном Кулішем. Іван Огієнко в часописі “Віра й культура” – органі Українського наукового богословського товариства, Отава (Канада), що став місячником української богословської думки й культури, який І. Огієнко редагував упродовж 50–60-х рр. XX ст., зазначав: “А коли появилася року 1905-го повна Біблія в перекладі Пантелеймона Куліша, вона мене відразу не задовольнила, – на ній аж надто чулася тяжка рука Пулюя, що таки видав її – без волі головного перекладача – старим галицьким право-

писом. І взагалі цей переклад появився надто спізнено, а мова його вже для свого часу була застаріла” [5, с. 4]. З подякою згадує І. Огієнко своїх викладачів богословських наук професорів о. протоєрея Павла Світлова, Степана Тимофійовича Голубіва, класичних мов, грецької та латинської – Ю. Кулаковського, санскриту – Кнауера, наука яких давала потрібні знання для власного перекладу “...цілої Біблії на зразкову українську мову” [5, с. 4].

В окремих заувагах у 1958 р. Митрополит Іларіон коментує ритмічність Біблійної мови та особливості кантиляції в різних народів і перекладах. Сам він завжди пам’ятав про ритмічність і намагався все це перенести в українську мову. Звертав увагу на каданси, запитував і відповідав: “Як ці каданси перенести в український переклад? Я їх віддаю мірною мовою, мовою милозвучною, мовою плавно текучою. При мірній мові каданси стають у нас справді мовними спадами, показуючи закінчення віршу та наводив приклади: «Не беріть ані торби в дорогу, ані двох одеж, ні сандаль, ані палиці, – бо вартий робітник своєї поживи!» Матвія 10.10; або: «Коли злива настала, ріка кинулася на той дім, та однак не змогла захитати його, – бо збудований добре він був!» Луки 6, 48” [5, с. 7]. Автор часто в текстах виділяв каданси рисою.

Сучасники з подякою зустріли завершення праці. Так, архієпископ Сильвестр (професор С. Гаєвський) у ч.12 часопису за 1963 р. видрукував статтю “Науковий переклад Біблії (Переклад Митрополита Іларіона)” [6, с. 13–15]. Текст його, починаючи з титульної сторінки, порівнюється з текстом перекладу П. А. Куліша. Автор для зіставлення взяв 5-ту Книгу Мойсеєву – “Повторення Закону”, якою І. Франко користувався під час написання своєї поеми “Мойсей”.

Автор статті порівнює розділ 10-й, який у перекладі П. Куліша звучить так: “Того самого часу промовив до мене Господь: Витеши собі дві камяні таблиці, такі як перші, і вийди на гору до мене, та зроби собі скриню із дерева”; у М. Іларіона: “Того часу сказав був до мене Господь: «Витеши собі дві камінні таблиці, як перші, та й вийди до Мене на гору, і зроби собі дерев’яного ковчега»”. Різниця в текстах, як зазначає архієпископ Сильвестр, і в уживанні граматичного часу (застосування давноминулого часу (плюсквамперфект) “сказав був”, а не “промовив”; і в ясності та конкретності термінології, і в пошані до Бога.

До 32 розділу подано: “Предсмертну Мойсеєву пісню”, і цю пісню І. Огієнко перекладає ритмічно, із величаннями Мойсея. Мойсей

закликає Ісуса (31 – Настановлення Ісуса) п. 3 – Ісус перейде перед тобою, як говорив Господь.

У Кулішевому перекладі: Йозей же перейде через його перед тобою, як і заповідав Господь. У Кулішевому перекладі наявні примітки, щодо імені Йозей. Проте в перекладі Огієнка натрапляємо лише на ім'я Ісус.

Арх. Сильвестр посилається на визначення автора “Нового Укр. Письменства” М. Зерова, випуск 1-й, Мюнхен, 1960 р., с. 282: “Куліш – уже історія. Його «художливе» слово звучить важко, негарно, архаїчно, а його метода поводження з первотвором не відповідає і в найменшій мірі нинішнім вимогам. – Зазначає, що «...внаслідок обробки його (перекладу) чистою українською літературною мовою з додатком глибоко наукових приміток та довідника в середині тексту, – цей переклад набуває виключного значення для всіх частин нашої Батьківщини на еміграції та в межах Московщини. Приносимо урочисту подяку Господеві за Його великі милості до Блажейнішого Митрополита Іларіона, так досконало утворившого науковий переклад Біблії» [6, ч. 12 (120), с. 15].

У статті “Епохальна наукова праця. Біблія в перекладі Митрополита Іларіона” д-р М. І. Мандрика витлумачує термін “епохальний” щодо перекладу Святого Письма митрополитом Іларіоном. Книги Пророків і багато інших місць у Біблії перекладені білим віршем. Автор порівнює переклад Куліша: “Господь зійшов від Синая і явився із Сеїра; засіяв із Паран гори і прийшов із тьмами святих. З Його правиці палав вогонь закону про їх” із перекладом митр. Іларіона:

*“Господь від Синаю прибув,
І зійшов від Сеїру до них,
Появився у світлі з Парану гори,
І прийшов із Меріви Кадешу.
По правиці Його – огонь
Закону для них”* (Пояснення: “із Меріви Кадешу – із тьмами Святих”).

Крім того, автор зазначає, що “Британське й Закордонне Біблійне товариство не подало імені Івана Огієнка на Титульному аркуші, а в листковій під заголовком «Нова українська Біблія» спочатку підкреслено особливу роль українських протестантів у виданні Біблії, а лише потім згадано, що видавництво запросило до перекладу д-ра І. Огієнка”. Закінчує статтю автор так: “Вважаємо, що кожна українська сім’я, як і окремі українські свідомі особи, збагатить свою бібліотеку, а себе

самих культурно, набуттям нової Біблії, опрацьованої на століття наперед Митрополитом Іларіоном” (передрук з “Українського голосу”, 1963 р., 29. V.) [7, ч. 8 (116), с. 6].

Передає часопис і вітання С. Сем’янцевої, друкарки І. Огієнка: “...Я горда ще й тим, що зберегла виправленого машинописа Біблії в часи наїзду німецького. Від 1940 р. аж до 1944-го цей машинопис усе був при мені. Не кидала я його й у найстрашніші години бомбардувань, – переїхали ми в Швейцарію, я віддала його в Ваші руки...” [7, ч. 7 (115), с. 22].

У часописі за 1962 р. читаємо: “...Перечитуючи місячника «Віра й Культура», я дуже втішився, що наш многостраждальний український народ вже має написану в своїй рідній матірній мові найбільшу Книгу світа – Біблію” [6, ч. 1 (109), с. 24].

У часописі є також допис нашого земляка Л. В. Бачинського: “Я уважно перечитав «Історичний нарис» про новий переклад Біблії, і подивляю, скільки Ваше Преосвященство затратили років праці й скільки мали перешкод, щоб довершити справді таке велике діло, що увійде в історію не лише церковного життя, а всієї літературної спадщини, яка появилася за останні майже 70 літ, після перекладу Біблії П. Кулішем в 1905 році. Я, як бувший асистент Українського Державного Університету в Кам’янці-Подільському, дуже гордий, що Ваше Високопреосвященство були моїм Ректором і є таким визначним науковцем” [6, ч. 12 (108), с. 22].

Також за 1963 р. видрукувана Постанова Священного Собору єпископів Української греко-католицької церкви в Канаді 29-го грудня 1959 р. і 14 травня 1963 р. про титул митрополита, де зазначається, що митрополит заслужив титул Блаженнійший найголовніше за “...переклад Св. Біблії на українську мову” [7, ч. 8 (116), с. 23].

Відгуки сучасників на переклад Біблії збіглися зі святкуванням 80-ї річниці з дня народження митрополита Іларіона, тому в ч. 8 (116) “Віри й Культури” за 1963 р., ч. 4 (112) за той самий рік, одна з рубрик має назву “80-літній ювілей і переклад Біблії”, де опубліковано вітальні тексти, напр.: “В 1962 році Ваш ювілей 80-ти річчя з дня народження, ознаменовано двома великими подіями:

Появою з друку Біблії Вашого високоавторитетного перекладу з мов старосврейської й грецької на українську, що є великим вкладом в Історію Української Культури та Історію Святої Української Православної Церкви, а також усього християнства, і урочистим освяченням пам’ятника Тарасові Шевченку в Вінніпегу...

Ми щасливі і раді всіма Вашими великими досьогочасними осягами, як Світлого Українського Ієрарха на протязі 22-ох років, як видатного науковця богословських і світських наук, на протязі 57-років, як видатного богослова й філолога і як колишнього будівничого Української Держави в 1918-му та дальших роках...

На многії літа, Владико!

Централя Союзу Українців самостійників. З глибокою синівською любов'ю д-р Левко Г. Фарина – голова. Інж. К Теличко – генеральний секретар. 3-го січня 1963-го року” [7, ч. 4 (112), с. 26].

Отже, правомірно можемо зазначити, що Іван Огієнко як особистість, науковець та видатний релігійний діяч чесно служив українській справі, розвивав рідну мову та культуру, створював і видавав для різних верств населення україномовні підручники, посібники, наочний матеріал. Варто згадати “Наглядну таблицю милозвучности української мови”, опубліковану в Жовкві 1923 р. в друкарні отців Василіан. Відгуки сучасників у часописі “Віра й Культура” підкреслили значення перекладу Біблії Іваном Огієнком. Цей переклад і сьогодні виконує, окрім релігійної, ще одну функцію – “...забезпечення українському народові його невід’ємного права читати і пізнавати Святе Письмо своєю рідною мовою” [1, с. 24].

Література

1. Гіщинський, Євген. 2007. *За волю України*. Луцьк: Навчально-методичний центр культури Волині: 391.
2. Митрополит, Іларіон (Іван Огієнко). 1999. *Життєписи великих українців*. Київ: Либідь: 672.
3. Огієнко, Іван. 1964. *Бог і світ*. Вінніпег: Наша культура: 69.
4. Тимошик, Микола. 1997. “Голгофа Івана Огієнка”. *Українознавчі проблеми в державотворчій, науковій, редакторській та видавничій діяльності*: Київ: Заповіт: 231.

Ілюстративні джерела

1. *Віра і культура*. 1959. Т.7 (69). Вінніпег, Канада.
2. *Віра і культура*. 1962. Т. 1 (109), 2 (110), 10 (106-107), 12 (108). Вінніпег, Канада.
3. *Віра і культура*. 1963. Т. 3 (111), 4 (112), 6 (114), 7 (115), 8 (116), 12 (120). Вінніпег, Канада.

3.4. ХРИСТИЯНСЬКИЙ SACRUM – ІНТЕГРАЛЬНИЙ АСПЕКТ МОЛИТВИ В ХУДОЖНЬОМУ МИСЛЕННІ УЛАСА САМЧУКА

Важливим засобом відображення християнського світогляду як основи національної ідентичності героїв у романі є молитва – сокровенний прояв релігійного духу, відтворення природної потреби людини спрямовувати свої думки до образу Божого. У молитві особа може виявити, усесторонньо розкрити свій етнічно-духовний світ, свої потреби й бажання. Так, читач із роману “Марія” пізнає внутрішній світ Марії, Гната, бо саме їхні молитви органічно поєднують два начала духовності – філософське та інтуїтивне. Улас Самчук у творах ствердно та впевнено використовує саме такі види молитви, як прохання, роздум, прославляння й подяка.

Молитва відіграє неабияку роль у свідомості героя, її промовляє віруюча людина у зверненнях до Бога під час релігійних обрядів. У романі “Марія” осмислення головною героїнею Марією Перепутько навколишнього середовища, усвідомлення себе в стосунках з іншими людьми, Богом, історією рідного краю неподільно поєднане із християнською сутністю, у якій об’єднано будні й свята сільської родини. Цей клімат здебільшого складають народні вірування, звичаї та обряди, що разом становлять цементуючий елемент епопейної думки автора.

Молитва-прохання в романі “Юність Василя Шеремети” звучить як реквієм славним історичним подіям гетьманування Богдана Хмельницького. Устами гетьмана головний герой звертається з проханням Божого благословіння для козацького війська на битву під Берестечком: *“Боже! – мабуть, узивав він. – За що ти мене так караєш? Я ж хотів тільки того, що мені належить. Я ж хотів, Великий, тільки одного – правди твоєї. Я хотів визволити людей цієї землі. Сам бачиш і сам знаєш, що вони прокляті великим прокляттям якогось страшного, сильнішого за Тебе, сатани. Невже ти, Всесильний, не маєш крихітки милосердя до мене і так ось караєш мене незаслужено...”* [4, с. 297].

У своїх думках герой роману “Василь Шеремета” під час молитви звертається до Бога, навіть у сердечних питаннях кохання до Насті: *“... дивився в обличчя почорнілої Матері Божої і з глибини душі, ніби кров з рани, виступала молитва. Велика, добра, всерозуміюча і всепрощаюча: “Мати Любови, не відмов мені своєї ласки і даруй мені мою пристрасть! Гріх це чи святість? Не знаю. Я люблю!..”* [4, с. 168].

Розмірковує Василь у творі про вчителів, які відкидають існування Бога: *“Де сидять мозки учителів. Скільки разів доводилося, що Бога нема, але дорослі вірять у нього. Вірять, будують храми, кадять і співають пісні. Радять вам обережність... Кому і на що вона? Зробити великий вчинок, просто йти, плюнути з презирством на небуття і вмерти”* [4, с. 211].

Хто трудиться на землі, той обов’язково дивиться на небо, і в кого мозолисті руки від сумлінної праці на матінці-Землі, у того світла душа від чистої віри в Отця Небесного. Любов до землі привела українця до любові до Господа – і це стало невід’ємною рисою характеру. Із прадавніх часів віра в Бога була основним світоглядним елементом української духовності й визначальним показником душевної чистоти та світлого розуму. Безбожність, навпаки, сприймалася як ознака моральної вбогості та недалекого розуму. Таку рису українства називають антеїзмом, що означає глибоку українську релігійність, яка зародилася від початків нашої людності, витримала всі випробування не завжди прихильної до нас історії й збереглася до наших днів. *“Бог і Україна!”* – головне гасло багатьох наших поколінь.

Образ релігійної людини Улас Самчук виокремлює та виводить на нові горизонти художнього мислення в романі-епопеї *“Волинь”*. Через дії, вчинки і поведінку героїв твору в сім’ї та суспільстві автор концентрує увагу на тих духовних орієнтирах героя, які свято зберігає проста селянська сім’я. Це християнські звичаї, традиції й закони, яких дотримувалися наші предки ще багато років тому, що дає право виховувати в такому дусі наступні покоління: *“Другого дня – неділя. Погода лагідна, м’яка. Рано батько вибрався до церкви. Мати з Володьком підуть уже на «вечірню» до монастиря, бо хто зварить обід? А церква не близько, верстов п’ять, у сусідньому селі”* [1, с. 16].

На початку твору *“Волинь”* Улас Самчук оповідає про релігійні закони, за якими живе звичайна українська родина. Після тяжкої праці на землі протягом цілого дня Матвій Довбенко молиться до Бога й так само навчає своїх дітей: *“Співаючи розглянувся, підійшов до столу, перехрестився розмашним, твердим хрестом до ікон. Ікон багато. Все старосвітські, все з Почаєва нанесені. Перед Богом-Саваофом освітив лампадку, при чому довго м’явся з гнотом, що втопився в оливі, ... Василь, який довго слухав батьківських співів, нарешті не витерпів і, коли батько перейшов на «Світе тихий», підтягнув і собі за старим, тремтячим нечистим дискантиком”, “Лягаючи, ціла родина спочатку молиться. Лягти без молитви ніхто не посміє. Батько, лягаючи вже в*

постіль, ще три рази хрестить себе, відмовляє «Ангелу Христов Хранителю» і вкладається. Володко чує це все, вивчив таким робом і собі цю молитву, говорив її так і, лягаючи, хрестив місце подушки, на котрому клав голову” [1 с. 37]. Джерелом формування української ідентичності є молитва (вранішня та ввечірня), яка утверджує стійкі моральні орієнтири мабутньої особистості.

Молитва – це релігійний чинник, який відтворює природну потребу людини спрямовувати свої думки до образу Божого. У молитву особистість укладає свій етнічно-духовний світ, власні думки, свої сподівання. Так читач пізнає внутрішній світ Насті (головної героїні роману “Волинь”), бо саме її молитва органічно розкриває суть берегині родини: *“Найщиріше і найспокійніше молиться мати. Вона стоїть децю збоку, щоб її не заважали, поволі, виразно, шепотом переказує всі, які знає, молитви, б’є глибокі, до самої землі, поклони, іноді вдаряє правим кулаком у груди і переказує: «Боже милостів, будь мені грішний», а Володько все дивується, що «мама моляться по-мужицьки», не по книжному, а по-своєму, і йому здається, що така молитва не може бути справжньою, бо справжньою є лише та, що написана у книзі, он як та, що її читає батько”* [1, с. 81]. Улас Самчук у творах ствердно й упевнено використовує такі види молитви, як прохання, роздум, прославляння та подяка.

Молитва-прохання Володьки (роман “Волинь”) спрямована до майбутнього, до життя: *“А Володько слухає й чує, не все гаразд второпає, але все влазить в нього, в голову, в його душу і там виповнює його. Млин, хатина – його школа, дядьки – учителі. Учителі щодня міняються, учень лишається назавжди. Дні йдуть, проходять, минають, міняється життя, росте, множитья, набирається сили, зводиться на ноги, простягає руки. Як жити? Куди йти? Господи! Візьми мене за руку і веди, і покажи сокровенні свої діла, твої таємниці, розкрий мені сили паростків, що витикаються з нічого і пнутья догори, покриваючись соками, насичуючись запахом сонця. Як радісно бути твоїм слугою, кохати творіння твоє, брати від нього малу частину сили і також жити”* – це молиться мала дитина [1, с. 91]. Сім’я Довбенків вирішила шукати кращого життя – потрібно більше землі: *“Вірте мені чи не вірте, а такої землі, як у нас, ви на цілій Волині не знайдете. Високе, соняшне, сухе місце. Чорна, вироблена, пшенична земля”* [1, с. 139]. Через певний час Володько знову у своїх думках звертається до Бога уже на новому місці, на новій землі: *“І так ідуть, і минають, і знов приходять дні, несуть і несуть із*

собою, ніби птахи. Завжди стеблинку нового, будують гніздо життя, щоб у ньому родилось і виростало почуття вічного” [1, с. 179].

Після довгого поневіряння Іван Мороз складає молитву-подяку Богу за щасливе повернення на свою Батьківщину: *“Дякую тобі, Боже, – думав Іван...Дивився догори, ніби так хотів на власні очі побачити самого Бога. І бачив тільки в куті сріблом обложений образ з червоною лампадкою, і це допомогло йому сполучитися з дійсним Богом...Він мав на увазі не тільки себе. Передовсім згадав свою Марусю, і одночасно втиснулася думка про все, що переживав зараз. Механічно стиснув руками лікті сина і пригадав, що добре було б поговорити з ним... Але в такий час не можна поговорити про справи свої, справи надто людські і земні.*

Іван чув не раз вислів «родинне тепло». Він не завжди його розумів. Але зараз він відчував його. Так. Тут вони всі разом. За вікном мороз. Довкруги у світі великий неспокій. У цій родині – тепло... Винятково велике тепло. Родинне огнище, що своє тепло черпає з глибин давнини. Його не можна розказати звичайними словами” [5, с. 156–157]. Отже, родинне вогнище – це ментальна сутність особистоті, із якою тісно пов’язані психодуховні переживання героя в критичні моменти життя.

У словах Григора Мороза спостерігаємо хвалу Богу за щасливе повернення його синів під час війни. Сини Мороза були один від одного далеко, перебували в різних середовищах, але все-таки єднано їх спільне походження “з одного кореня”. Улас Самчук оповідає й вимальовує поведінку героя в межовій ситуації. Батько промовляє молитву-подяку: *“Не стає навіть потрібних слів, щоб як слід про це сказати. Ось була велика війна. І були ми розкидані по широкому світі. Просили Бога, щоб охоронив і залишив нас при житті. І от, дяка Всевишньому, все сталося добре. Всі мої сини живі, здорові, і моє серце від цього радіє. Тепер треба знов починати життя...” [5, с. 36].*

Молитва-роздум Марії (роман “Марія”) спрямована до Матері Божої, заступниці, яка завжди “тішила” думки й душу віруючої жінки: *“Марія і молилася, і думала... Ніколи стільки не думала, як тепер. Десь ті думи бралися, як чорні хмари восени... І було їх так багато, і нема з ким слова промовити. Все навкруги мовчить, чекає... Все з опущеними руками, все дивиться перед себе, і, видається, нічого ніхто не бачить” [2, с. 112–113].*

Головна героїня і в радості, і в горі звертається до Бога, щиро вірить у заступництво Матері Божої на своїй життєвській дорозі. Дуже болісно сприймають батьки, а особливо Марія, думки та вчинки рідного

сина – Максима, який агресивно й безбожно ставиться до віри предків: *“Вот бачу у тебе богомази вісять... Чи не варто їх послати у пещку?...”* [2, с. 112].

Героїня впродовж усього життя вранці та ввечері молиться до Матері Божої: *“Стане в своїй убогій хатині перед образами, он Мати Божжа – спомин минулого, згорне на грудях руки і молиться. Вона вдячна Богові за соняшний день, за радість стояти з приложеною до чола долонею і захищатися від променя, за очікування своєї телички і, нарешті, за свій великий живіт”* [2, с. 61]. Це молитва-подяка. Марія, за релігійним законом своїх предків, іде до церкви на Пасху, веде й повчає своїх дітей та чоловіка: *“Великдень став дійсно святом Марії. Вийшла з Корнієм і дітьми до церкви. Дзвони дзвонять, сміється небо і земля”* [2, с. 84]. Автор показує високу релігійну моральність і самосвідомість не лише дорослої людини, а й малої дитини, її вчинки, думки, виховання, поведінку в храмі через молитву-прославляння.

Улас Самчук за посередництвом вчинків і поведінки головного героя показує любов до ближнього, любов до Бога, велику пошану до релігійних обрядів українського народу: *“Мати Божжа! Ти ж, пресвятая, у муках сина родила! І Ти була, як всі матері, пренепорочна, палаюча любов’ю, страдаюча... І Син Твій був Сином живим з тіла і крові... Заступи, Мати Свята, нас всіх матерів, перед найвищою силою”* [2, с. 112]. Мислення й поведінка Марії вміло вплетені письменником у глибини християнської свідомості та народної моралі, високої духовності й почуття національної гідності.

За допомогою порівнянь і прийомів, що привабили б читача, для письменника важливо показати століттями відоме значення образу Діви Марії. Народження другої дитини не принесло б Марії душевного спокою з Гнатом: *“...за півроку родилася нежива дитина”*. Героїня шукає розради на стороні – у розпутному житті: *“Марія забула про Романа, забула всю себе, повернулася у далекі царства минулого дівочтва і от, вільна, з тисячами сердечних болів вичікує ранньої зірничі. Нема. Не може бути. Вернулася, пеклася жижадкою і плакала по-дівочи”* [4, с. 60].

До покаяння, до сім’ї жінку повертає біблійна оповідь про черницю, яка через зраду в коханні стає “вуличною потаскухою”. Після її смерті сперечаються янгол і Божий посланець за місце її душі: *“Не може бути ніколи пізно, коли йде про спасіння живої душі”* [4, с. 66].

Марія усвідомила ці пророчі слова та вертається до Гната. Знову жінка вагітна, народжується дівчинка Надійка, яка приносить тимча-

сову радість матері, тому що тяжка пошесть забрала дитину: *“Марія думала: нема більше справедливості. Це ж жорстока несправедливість. То ж безглуздя. Якість кнупи над нею... Зрешистю, навколо смерть, смерть і тільки смерть. Де ж життя! Коли ж начнеться життя! Навколо покотом люди. Чого вмирають люди! Чому не живуть? Горе Марії не мало границь...”* [4, с. 68].

Нещасливе заміжжя з Гнатом принесло Марії тільки душевні муки й страждання. Діти, які було “відродили” жінку, дійсно запалили сімейне вогнище, на жаль, повмирали. Та Марія не хоче миритися зі своїм нещастям. Як пташка з клітки, рветься на волю. Та виявилось, що ніхто не знав, скільки внутрішньої сили в цієї жінки. Залишаючи свого чоловіка, Марія забирає із собою найсвятіше, найдорожче – ікону Божої Матері.

Із народженням кожної дитини для Марії починається пізнання дійсності, людської суті та її призначення на землі. Людина для Уласа Самчука – трагічна істота, її призначення – страждати й вистраждати свою долю. Митець не абсолютизує ні страждань, ні трагічного, ні смерті, а тому героїня живе й діє в реальному світі.

Відтак для себе здобула повагу з боку чоловіка, односельчан, бажаний шлюб і дітей. Марія вчинила великий гріх – загубила душу майбутньої дитини: *“Боже! Дай, щоб воно не родилося! Не хочу... Не можу!... Пішла до якоїсь баби. Та патралась у ній, виривала живе тіло, ніби залізом гарячим випікала плід. Ціпила Марія зуби, ячала, заливалась кров'ю, але терпіла. Треба було терпіти, і навіть хотілося терпіти”* [4, с. 74].

Духовне життя українців у романі “Марія” тісно пов'язане з вірою в існування Божого початку, зі сповіданням Божих заповідей і високих моральних та християнських цінностей. Українці ретельні у виконанні обрядових дійств, читанні священних і церковних книг.

Віра для Уласа Самчука – це джерело існування людини у світі, її самопізнання та самовдосконалення. Внутрішній світ героя він розкриває через авторську характеристику. Письменник показує глибоку релігійність людини, віру в Бога, у всепрощення. У творах викладено оригінальне бачення проблеми Самчукової віри й релігійності героя.

Самчукова таємниця – християнська любов до ближнього. Митець аналізує тип персонажа – власне, ідентичне світовідчуття та світосприйняття. Отже, із розгортанням сюжету за допомогою виразних портретних засобів письменник окреслює спосіб свого художнього мислення, що в спресованому вигляді економно дає змогу виразити

авторську ідею твору. По-християнськи чинить Марія, коли рятує Гната від темниці. Усепрощення Гнатове велике, хоча з розпуки він тяжко кривдить Марію, підпалює обійстя. Під час цієї зустрічі Улас Самчук із допомогою яскравої художньої деталі підкреслює дружні стосунки між колишнім подружжям. Гнат мовить до Марії: *“У тебе... порваті чоботи. Не мерзнуть ноги? Скоро зима...”* [4, с. 103].

У творі виразно простежуємо, як національна свідомість виробила глибоке розуміння та вкорінення поняття віри в Бога й потреби молитви в повсякденному житті. Будучи в наймах, дівчина з великою душевною радістю приходить у Божий дім після виснажливої праці в полі: *“Стала з лівого боку і, як голубка, роздивляється на всі боки. Надто тут спокійно, надто радісно. Цілий тиждень тяжкої праці, і, вирвавшись сюди, полегшено зітхається, і уста шепочуть тріпотливу молитву”* [2, с. 18].

Автор реалізовує як і свої власні, так і почуття героя через трагічну долю нації, осмислюючи, таким чином, питання національної ідентичності в площині біблійних вартостей. Письменник устами Гната пророкує: *“Слово моє, – казав він, – не для вас. Слово моє для мертвих і ненароджених. Слово моє прийдучим вікам. Затямте, ви, сини і дочки великої землі... Затямте, гнані, принижені, затямте, витравлювані голодом, мором!.. Нема кінця нашому життю. Горе тобі, зневірений, горе тобі, виречений самого себе!.. Кажу вам правду велику: краще буде Содомові й Гоморрі в день Страшного суду, ніж вам, що відреклися й плюнули на матір свою!..”* [2, с. 141].

Молитва-роздум героя Самчукового твору наскрізно простежується в трилогії “OST” у першій частині (Морозів хутір). Родина Морозів ідентифікує себе з давніми предками, які жили на берегах Дніпра: *“... мене тішить цей простір над Дніпром, туман і ніч, і що чим простором проходить сама вічність, затямте, що стояла на цій землі і в часи мамутів і бронозаврів. Кінчаємо це наше прекрасне, холодне і разом тепле свято зими, омити святою водою Дніпра-ріки – тієї самої, в якій десять століть перед цим хрестили наших предків знаком віри Христової. Цей огонь хай буде символом вічного горіння нашого духа над водами цієї ріки”* [5, с. 298].

У трилогії “OST” письменник вимальовує образ героя за допомогою набожності та твердої віри в Бога: *“Старий Григор каже, що на Новий рік завжди падає сніг. На Різдво місяць, на Маланку сніг, на Водохреще мороз. На хуторі багатий, щедрий вечір. Столи, як годиться, засипані мішаним зерном – жито, пшениця, всяка пашиця –*

прикриті сіном і білими скатертинами. Родина в повному складі, палає ялинка, і брати щедрують: «Щедрий вечір тобі, пане господарю, – радуйся! Ой, радуйся, земле, син Божий народився»” [5, с. 249]. Обов’язковим кроком героя самчукового твору є відвідування церкви у великі християнські свята, де він звертається у своїх молитвах до Всевишнього з надією спокою і миру в родині та державі: “Всеношна тишина і маєстатна. Панікадила палають огнем, все залите світлом. Собор повний народу. Благословенство «хлібів, вина і єлею» викликає в пам’яті кращі образи дитинства. Розмашний виголос протидиякона – «і подаждь, Господи, мир благосостояніє, побіду над врагами» – страшними брилами звуків підноситься у простір храму, сильне, як буря, «многая літа» єднає небо і землю і кличе вічність” [5, с. 250].

Отже, ми бачимо, що молитва відіграє головну роль у свідомості та духовному світі героя. У романах Уласа Самчука відбувається осмислення навколишнього середовища через усвідомлення себе в стосунках з іншими людьми, Богом, історією рідного краю, яка неподільно поєднана з християнською сутністю. Цей клімат, беззаперечно, складає народні вірування в існування Бога, християнські звичаї та обряди, що в корені становить основний духовний елемент епопейної думки автора.

Література

1. Самчук, Улас. 2005. *Волинь*: [роман у 3 ч.]. Острог – Львів: Сполом: 632.
2. Самчук, Улас. 2005. *Марія; Куди тече та річка*. Київ: Наукова думка: 416.
3. Самчук, Улас. 2004. *Марія; Хроніка одного життя*: Львів: Оріяна-Нова: 175.
4. Самчук, Улас. 2005. *Юність Василь Шеремети*. Рівне: Волинські обереги: 328.
5. Самчук, Улас. 2006. *Ost: [трилогія]*. Морозів хутір: Тернопіль: Джура: 452.

3.5. МІФОЛОГЕМИ В ПОЕЗІЇ ВІРИ ВОРСКЛО

Ворскло Віра (Юлія Трирог) народилася 5 лютого 1926 р. в м. Київ. Дитячі роки провела на Полтавщині, Кубані та Кавказі. Наприкінці Другої світової війни виїхала з батьками до Перемишля, де здобула середню освіту. Звідти в 1951 р. разом із батьками емігрувала до Канади. Освіту здобула в Кооперативному коледжі в Англії та Торонтському університеті в Канаді. У 1960 р. закінчила Асекураційний (стра-

ховий) інститут у Нью-Йорку. Багато років працювала канцеляристкою. Померла 12 вересня 2013 р. у м. Торонто.

Перший вірш В. Ворскло “Для тебе, Україно, ця пісня моя” з’явився в “Новому Шляху” в 1951 р. Її вірші друкувались у журналі “Київ” у Філадельфії та інших періодичних виданнях діаспори. Перша її збірка “Листи без адреси” (Торонто, 1967) мала успіх і дістала високу оцінку критиків. “Вона засвідчила самобутній талант Віри Ворскло, органічно пов’язаний із народними традиціями народу, його культурою” [14, с. 66]. Другу збірку – “Лада” – опубліковано в Едмонтоні в 1977 р. Вона містить вірші на різноманітні теми. У центрі – здогади та гіпотези авторки щодо походження слів. Яр Славутич вважає В. Ворскло найбільш талановитою українською поеткою в Канаді [12, с. 72]. Поетеса працювала і в жанрі художнього нарису (“Так народилась пісня”, “Цвіт акації”), літературної критики, рецензувала нові видання на літературно-мистецькі теми, багато перекладала.

На жаль, творчість В. Ворскло на теренах України залишається ще маловідомою й малодослідженою. Увагу дослідників, насамперед, привертають твори, що відображають елементи побуту та вірувань українського народу, зокрема вірші про писанки, рушники, богиню Ладу. Ці твори використовуються і в етнологічних дослідженнях як ілюстративний матеріал. Однією з виділених ознак поезії В. Ворскло є антропоцентризм, що дає підстави дослідникам говорити про неї як про послідовницю “празької школи”. Ґрунтовного літературознавчого аналізу творчості В. Ворскло на сьогодні немає. Це й зумовлює актуальність звернення до обраної теми дослідження.

Кожен художній твір має міфологічну основу, розуміння якої приходить через розуміння світоглядних позицій народу та загальноприйнятих культурних надбань. Аналіз міфопоетики літературної творчості уможливорює глибоко осягнути творчий феномен автора. Проблема дослідження міфологем у творчості письменників – тема багатьох публікацій, зокрема Т. Шестопадової, С. Богдан, О. Ломакиної, О. Слоновьської, Л. Фоміної, Н. Кобилко й ін.

Проте в полі зору науковців у цьому аспекті ще не потрапляла поезія В. Ворскло. Виконаємо аналіз особливостей художнього втілення міфологем у ліриці поетеси.

Під міфологемою у фольклорі й літературі розуміємо мотив, образ, що зберігає свій міфологічний смисл. “Тим вона відрізняється від звичайного мотиву, семантика якого як складова системи мотивів того чи того сюжету може змінюватися, варіюватися” [13, с. 52]. У сучас-

ному літературознавстві немає чіткого наукового визначення поняття міфологеми. А. Круталевич зазначає, що безліч варіантів уживання терміна “міфологема” можна умовно розділити на три групи: уявлення про міфологему як про синонім архетипу (Т. В. Бовсунівська), розгляд міфологеми як мінімальної структурної одиниці міфу, “атома міфу” (С. Ю. Гуцол) і розуміння міфологеми як конкретного втілення архетипу (Ю. В. Вишницький, В. А. Маслова, Ю. А. Іванова, О. В. Коляда) [8, с. 12]. І. Костюк робить висновок, що міфологема “є носієм важливого загальнолюдського досвіду, частково виражаючи більш загальний зміст архетипів” [7, с. 407].

Літературознавці розглядають поняття “міфологема” з двох позицій: синхронії та діахронії. Основою діахронічного підходу є теорія архетипів К. Юнга, який розглядав у архетипах відображення буття колективного несвідомого. Архетипи відтворюються в міфологемах або архетипних варіантах. Відповідно до цього підходу у міфологемі насамперед виділяють її укоріненість у давні пласти людської свідомості. У тексті міфологема передає смислове навантаження образів, на основі яких можна побудувати як міфологічний сюжет, так і сюжет художнього твору.

Із синхронної позиції міфологема позначає запозичений у міфу мотив, тему або її частину і його відображення в пізніших фольклорних і літературних творах. Тобто, згідно з цим підходом міфологема не лише акумулює досвід минулого, але й актуалізує нову реальність з усіма її символами, знаками, концептами.

Отже, архетип і міфологема є взаємопов’язаними структурними елементами міфу. “Як архетипний образ вона [міфологема – І. Н.] зберігає здатність існувати у множинній варіативності, що дає широкі можливості для інтерпретації. Як структурний компонент міфу вона сигналізує про здатність останнього творити духовно зримий універсум” [15, с. 38]. Міфологему дослідники розглядають як символічний засіб установаження зв’язку з універсальними цінностями, закодованими в міфотворчих актах, засіб гармонізації людини й природи, спосіб розуміння міфу як ключ до інтерпретації інших культурних явищ.

Міфологема пов’язана з етнічними рисами певного народу, тобто має етнічну (регіональну) специфіку, оскільки за її конкретного втілення зазнає впливу національної картини світу. “Міфологема є одиницею міфологічної картини світу, реалізовує концепти міфологічного мислення, є ціннісною формою культурної пам’яті, суспільного сумління” [7, с. 414]. Важлива ознака міфологеми – ретроспективність, оскільки

вона передбачає орієнтацію на досвід й ідеї попередніх поколінь. Особливого значення ці риси міфологем набувають у літературі діаспори, адже стають ознаками ще й культурної та національної ідентичності письменників.

Важливе місце в ліриці В. Ворскло посідають роздуми над значенням мови, походженням слів. Сама поетеса в передмові до збірки “Лада” писала, що ця тема важлива для пошуків істини.

*Найбільший скарб на світі – людська мова,
Яка ховає мудрість всіх віків.*

*Таємна скриня – кожне людське слово,
Звідкіль вся істина пливе до наших днів [3, с. 9].*

“Гіпотези про походження слів є лише здогадами, які показують, що речі і явища можна бачити зовсім з іншого кута зору” [5, с. 8]. В. Ворскло заглиблюється у світ слів настільки, що можна говорити про те, що збірці поезій “Лада” В. Ворскло підносить міфологему слова до архетипу. Це виражається графічно: у написанні з великої літери: “Культура наша різьблена зі Слова” [3, с. 77]. Отже, письменниця підкреслює глибинне значення цього поняття для людини й людства в цілому.

Авторка знаходить у слові жіноче начало, адже, на її думку, його винайшла саме жінка:

Слово – матір мислі, матір дії.

Слово – іскра, впавши з божих віт [3, с. 11].

Це можна вважати однією із рис українськості В. Ворскло. Наведена цитата є ілюстрацією до слів психолога М. Дідуха: “Оскільки українському менталітету була і є властива психологічно розвинена творча землеробська свідомість, пов’язана з ушануванням землі та любов’ю до неї, то це переважно веде до того, що в психологічному складі українського етносу превалює жіноче начало” [6, с. 55].

Міфологема слова також пов’язана із сакральними мотивами:

*Відкриєш перше слово – Бог,
А друге слово – небо [3, с. 392].*

Авторка відсилає читачів до перших слів Біблії “На початку було Слово, а Слово в Бога було, і Бог було Слово” (Ів. 1:1). Ця теза наведена в низці віршів збірки “Лада”, у яких розкрито значення релігії для людини, народу й підкреслено релігійність як споконвічну рису менталітету українців.

Для поезії Віри Ворскло, як і для еміграційної поезії взагалі, характерно використання символів, міфологем як символів духовного

зв'язку з батьківщиною. Такою, наприклад, є міфологема землі, через яку В. Ворскло подає характеристику батьківщину:

*Україно, моя Україно,
Обійму я тебе золоту*

.....
*Кожну грудку твоєю обцілюю,
Кожен камінь сльозою скроплю* [3, с. 63].

У кольоровій характеристиці “золота” асоціативно вгадується степ. М. Дідух підкреслює, що “особливе значення для українського національного самоусвідомлення має міфологема Землі. Про Землю (поле, степ) можна говорити як про елемент довкілля, так і у міфічному розумінні, коли вона буде сприйнята: а) сакрально; б) архетипічно” [6, с. 71]. Саме таке сприйняття простежуємо в ліриці В. Ворскло.

Через міфологему землі В. Ворскло втілює мотив любові до батьківщини, що є одним із провідних у її поетичній творчості. Наприклад, у вірші “О якби ми вродились остров'яни...” В. Ворскло проводить думку, що любов до батьківщини закорінена в землю:

*Земля розлита медом навкруги,
Тому думки і мрії в нас прикуті
До сонця, до дощу і до плугів* [4, с. 38].

“Образи сонця і дощу, скорельовані на міфологеми степу, жовтого від сонця, та Дніпра – головного водоймища України” [10, с. 182]. Образ Дніпра теж набуває смислового навантаження міфологеми ріки: “В нас в серці шумує Дніпро” [4, с. 42], “Дніпро – це річка перемоги” [3, с. 118.]. Отже, В. Ворскло підкреслює могутність головної артерії України, не розмежовуючи географічну та метафоричну площини.

Важливе місце в авторській моделі світу В. Ворскло займає міфологема степу. Саме степ – головна прикмета батьківщини, сакральний “євшаном” для емігрантів:

*Пахне степ, мов чар-зіллям-вином,
Що окрилює душу і тіло* [3, с. 32].

Міфологема степу символізує безмежність простору, що передає сутнісну рису національного характеру. “Міфологема степу – не що інше, як психоментальна особливість українського народу, віддзеркалена у його свідомості і закладена на підсвідомому рівні” [1, с. 300]. Оригінальним у ліриці В. Ворскло є втілення образу степу через концепти української природи, у характеристиці яких основним є порівняння зі святковим одягом:

*Степ як плахта, весь розшитий,
Річка – наче поясок,*

*І шепоче ніжно жито
Дивних тисячу казок [4, с. 47].*

“Міфологеми степу та річки (за образом якої – Дніпро) – образ України. В образі шепоту жита закодовано образ вітру: приємний і необхідний ліричній героїні як вісник з батьківщини” [9]. У наведеному уривку також відчутне жіноче начало.

Однією з домінант українського національного характеру поряд з обожнюванням землі є пошана до матері. “Ще в протоукраїнських племен можна помітити сакральність жінки, жіночого начала, що видно з настінних зображень (Печера чаклуна, Кам’яна могила), малюнків на музичних інструментах (с. Молодове, Буковина)” [6, с. 56]. Образ Матері в українській культурі тривимірний: “це рідна ненька, яку треба шанувати і берегти; другий вимір – батьківщина-мати, яку треба цінувати й охороняти; третій – Матір Божа, яка сама є покровителькою українців” [2]. Коли ці три виміри поєднуються, то можна говорити про архетип Великої Матері. У творчості В. Ворскло образ матері співвідноситься з образом батьківщини-України: “Україно, моя рідна Мамо”, “Бо для мене, ти, Мамо, свята!” [3, с. 63], “Україно, матінко-орлице” [3, с. 65]. Так окреслюється міфологема України-матері. Образ матері сакралізується:

*Бо матері іншої в світі немає,
Для нас Україна – земля пресвята! [3, с. 398].*

У низці віршів В. Ворскло міфологема України-матері співвідноситься з образом берегині: “Україно, нас з’єднай в родину” [3, с. 66], “Мама знов приходить охоронцем –/Янгол зрозуміння й доброти” [3, с. 427]. Батьківщина є не просто берегинею родинного вогнища, а й охоронцем, “духовним центром”, мрією для емігрантів. До такого трактування батьківщини України-матері контрастує чужина-мачуха: “Чужина – загадка, не рідная мати” [4, с. 42].

Ще одна поширена міфологема в ліриці В. Ворскло – це міфологема дому. Із давніх часів оселя ставала елементом багатьох обрядів, звичаїв, традицій. Підкреслюючи її жіноче начало, поетеса використовує образ хати:

*Хата – це предивне царство,
Тут окремих зовсім світ [3, с. 379].*

Ця міфологема виконує функцію зв’язку з батьківщиною. У В. Ворскло її модифіковано в міфологему напівзруйнованої хати, що постає символом як утраченого дитинства, так і назавжди втраченої батьківщини: “Минуле? Чоловіче!/Пройшло п’ятнадцять літ!”, “Схили-

лась хата вбік” [4, с. 10]. Отже, міфологему дому наділено не лише просторовими, але й часовими характеристиками.

Одним із символів-прикмет Батьківщини у творчості В. Ворскло постає тризуб – державний і духовний символ України. Поетеса наділяє цей образ сакральним змістом, співвідносячи його з міфологемою дерева життя:

*“Тризуб – це дерево життя” –
Сказав Мороз-поет.
Це сили три, які щодня
Кують нам кожний мент [3, с. 167].*

Тризуб постає одним із виявів архетипу триєдності. Це співвідноситься з давніми віруваннями українців. “Що ж до суті тризуба, то, як відомо, існує версія уособлення в ньому трьох природних стихій – повітря, води і землі; ця версія досить правдоподібна, якщо зважити на релігійні вірування язичників, які поклонялись природі, її стихіям, обожнювали їх... Поняття єдності цих трьох стихій було для них образом руху всього живого. Адже життя утворювалось тільки в таких умовах” [11, с. 118]. В. Ворскло виводить архетип триєдності в різних площинах: родини, природи, релігії. Наприклад:

*Три – це призначення родин,
Щоби були, як слід:
Крім батька й матері є син
Продовжувати рід [3, с. 167].*

Образ тризуба також зображено як джерело народної пам’яті, що асоціативно співвідноситься з троїстим за структурою часовим поділом:

*Тризуб – природи це закон,
Це досвід поколінь! [3, с. 167].*

Отже, образ тризуба трансформується в міфологему, що поєднує в собі ознаки дерева життя, історичної пам’яті.

Отже, першоосновою світу в поезії В. Ворскло постає міфологема слова, яка наближається до архетипу. Поетеса у своїй ліриці, насамперед, звертається до міфологем, котрі вкорінені в менталітет українців. Серед них – земля, степ, ріка, хата. Міфологеми землі, степу та ріки є міфологемами першостихій – землі й води.

У всіх наведених міфологемах яскраво виявляється жіноче начало, котре є ознакою світосприйняття українців. Жіноче начало – початок самого життя, що втілено через міфологему слова. У цьому контексті також виокремлюється міфологема України-матері, яка часто співвідноситься з образом берегині.

Важливе місце у творчості В. Ворскло займає міфологема тризуба як національного символу та як один із виявів архетипу триєдності. Так поетеса підкреслює свою любов до рідного краю, постійний духовний зв'язок із нею, що свідчить про її національну й культурну ідентичність.

Література

1. Астаф'єв, О. 2012. "Міфологема степу і література степу". *Київські полоністичні студії* 19: 296–307.
2. Беленька, Г. В. 2015. "Образ матері в українській культурі та його вплив на формування особистості". *Вісник психології і педагогіки* 18. http://www.psyh.kiev.ua/Беленька_Г.В._Образ_матері_в_українській_культурі_та_його_вплив_на_формування_особистості
3. Ворскло, В. 1977. *Лада: Поезії*. Торонто.
4. Ворскло, В. 1967. *Листи без адреси: Вибрані поезії*. Торонто.
5. Ворскло, В. 1977. "Слово від автора". *Лада: Поезії*. Торонто: 7–8.
6. Дідух, М. Л. 2016. "Соціально-психологічні закономірності етнічної індивідуації". Дис. докт. психол. наук, Київ.
7. Костюк, І. 2011. "Міфологема: історія поняття в науковому дискурсі". *Вісник Львівської національної академії мистецтв* 22: 405–416.
8. Круталевич, А. Н. 2016. "Мифологема" в понятійном апараті культурології". *Культура и цивилизация* 1: 10–21.
9. Накашидзе, І. 2016. "Звернення до образу степу як вияв української ментальності у творчості україномовних поетів Канади другої половини ХХ ст." *Українська ментальність*. http://mentalist-2016.blogspot.com/p/blog-page_54.html
10. Накашидзе, І. С. 2014. "Художнє вираження мотиву любові до батьківщини у творчості україномовних поетів Канади другої половини ХХ ст." *Міжнародний науковий журнал "Науковий огляд"* 1: 180–184.
11. Семенюк, В. 2012. "Від прагерба до герба". *Експедиція XXI* 6-7: 117–122. http://www.uac.gov.ua/custom_content_source_list/ex21_6/ex21_6-7_117.pdf
12. *Славутич Яр*. 1976. *Українська поезія в Канаді*. Едмонтон: Славута.
13. *Словник символів культури України*. 2002. Київ: Міленіум.
14. *Українські письменники діаспори*. 2006. Матеріали до біобібліографічного словника. Ч. I (А-К). К.
15. Шестопалова, Т. 1999. "Кореляція понять «Архетипний образ – міфологема – символ – міф» (на прикладі поезії П. Тичини)". *Наукові записки Національного університету "Києво-Могилянська академія"*. Філологія 17: 37–41.

РОЗДІЛ 4

ДОСЯГНЕННЯ УКРАЇНСЬКО-КАНАДСЬКОЇ
ЛЕКСИКОГРАФІЇ

4.1. “УКРАЇНСЬКО-АНГЛІЙСЬКИЙ СЛОВНИК”

К. АНДРУСИШИНА І Я. КРЕТА: КАНАДСЬКИЙ
ВНЕСОК В УКРАЇНСЬКУ ЛЕКСИКОГРАФІЮ

“Українсько-англійський словник” К. Андрусишина і Я. Крета 1955 р. (далі УАС) [3] – найвідоміший і найавторитетніший діаспорний перекладний словник у парі українська-англійська мови. Він мав широке використання за кордоном, був перевиданий 1981 р. й досі перебуває в продажу, проте довгий час залишався недоступним у материковій Україні. У підрадянський час словник уважався “націоналістичним” і лише деякі фахівці мали змогу ним користуватися. Окремі паперові примірники словника почали з’являтися в незалежній Україні в 1990-х рр. Відносно недавно засканований варіант було викладено он-лайн на сайті diasporiana.org.ua, а на сайті e2u.org.ua словник став доступний у текстовому форматі з повнотекстовим пошуком. Відтак словником могло користуватися щонайширше коло осіб. Нижче ми проаналізуємо реєстр УАСа, розглянемо його цінність на сучасному етапі та назвемо особливості електронного варіанта словника на сайті e2u.org.ua.

УАС уклали К. Андрусишин, канадський мовознавець українського походження, на той час голова відділу славістики Саскачеванського університету, та Я. Кретт, який на початку ХХ ст. став піонером українського словникарства в Канаді [5]. Їм допомагала Г. Андрусишин. Високому стандарту якості словника сприяли залучені редактори, а саме: професор Ю. Луцький і К. Маннінг (перевірили англійські відповідники), професори Д. Чижевський та Ю. Шевельов (відредагували українську частину) [3, с. viii].

За даними В. Свободи [5], понад 80 % реєстрових слів УАСа взято зі словника Б. Грінченка 1907–1909 рр. [1] й “Українсько-німецького словника” З. Кузелі та Я. Рудницького 1943 р. [4]. Підрадянський

“Українсько-англійський словник” за ред. М. Подвезька [2] з’явився друком 1952 р. – надто пізно, аби його могли опрацювати укладачі УАСа [3, с. vii].

До спільного реєстру словника входять загальні й власні назви, абрєвіатури. Укладачі стверджують, що видання містить близько 95 тис. слів із відповідниками плюс приблизно 35 тис. ідіом, усталених висловів, приказок, прислів’їв та різних сполук [3, с. viii]. Підрахунки на основі електронної версії УАСа засвідчують, що словник складається із 54 675 статей і нараховує 133 201 гасло (слова й сполуки, позначені жирним шрифтом, до яких подано англійські відповідники). Порівнявши ці показники, можна з певністю твердити, що предметом лексикографічного опрацювання справді стало понад 130 тис. одиниць української мови.

Про вагомість реєстру УАСа свідчить той факт, що лише через близько півстоліття з’явилися українсько-англійські словники суттєво більшого обсягу. Та навіть ці більші видання, а вони зосереджені на літературній мові, не охоплюють сотень і тисяч українських слів, уміщених в УАСі. Річ у тому, що прикметною рисою УАС є свідоме введення й докладне лексикографічне опрацювання слів живої мови, які опинилися “поза стандартом” у радянський час і так і не увійшли до українсько-англійських словників тієї доби. За інерцією словники незалежної України спираються на реєстри підрадянських словників, а також щедро черпають із російсько-англійських словників, із додатками власних матеріалів укладачів. Ясна річ, що пласт таких живомовних скарбів, що їх описано в УАСі, у вказаних джерелах не знайдеш.

Саме в цьому й полягає, на нашу думку, найбільша й непромишляльна цінність цього словника, завдяки чому він є й далі буде корисним. Більшість зі слів з УАСа, про які йтиметься нижче, перебувають поза межами сучасних українсько-англійських словників і, відверто кажучи, навряд чи можна сподіватися, що майбутні лексикографічні праці цього напрямку заповнять прогалини такою мірою, як це зроблено в УАСі.

Можна виокремити декілька груп такої лексики, охопленої в УАСі й не представленої в інших українсько-англійських словниках: 1) діалектні й регіональні слова; 2) слова церковно-релігійної сфери; 3) лексика, пов’язана з традиційною народною культурою; 4) збільшено-згрубілі та пестливо-зменшувальні форми.

Діалектна лексика супроводжується такими ремарками (наведені нижче підрахунки наші): *E.U.* – East Ukraine (східноукраїнське) – сім

слів: *візит* ‘visit’, *год* ‘year’, *овоч* ‘vegetable’, *пиїнка* = кукурудза ‘corn’, *фамілія* у значенні ‘surname’, *фиркати* у значенні ‘snort’, *харч* у ж. р. (р. в. *харчі*) ‘food’; *Huts.* – Hutsulian (гуцульське): *балта* ‘axe [ax], hatchet; quagmire, mud-hole’, *бартка* ‘hatchet’; *W. U.* – West Ukraine (західно-українське) – близько 1000 одиниць: *ачей, ачень* ‘perhaps’, *бадіка* ‘old man (fellow)’, *банний* ‘sad, sorrowful, melancholy’, *варувати* ‘to keep guard, watch; to caution, warn’, *гохиталер* ‘bluffer, impostor, smart Aleck’, *таці* ‘drawers’, *десень* ‘sketch, dessein’, *елетант* ‘beau, fop, dandy’, *етомо́сьць* ‘his reverence (in addressing a priest), reverend’, *жак* ‘schoolboy, idle boy; cantor, church singer; a kind of fishing net; common task (labor)’, *інтра́нтний* ‘bringing a large income’, *кічера* ‘bushy (woody) mountain top’, *луна́вий* ‘short-sighted, squint-eyed’, *меценас* ‘eminent (learned) lawyer or barrister’, *новинка́р* ‘newsman’, *олеге́ниця* ‘pleura’, *нітьма* ‘mist, haze, thick fog; snow and rain (together)’ (поруч із загальномовним значенням ‘darkness, obscurity’), *ренто́вність* ‘lucrative (annuity) income’, *сметанка* ‘cream, sweet cream’, *те́ка* ‘small portfolio (satchel)’, *укла́дний* ‘mannerly, polite, courteous; inserted’, *фі́гель* ‘trick, frolic, prank’, *хіснува́ння* ‘(act of) taking advantage, profiting’, *ці́ле* ‘effectively’, *чі́чка* ‘flower; *Inf.* plaything, gewgaw’ тощо, *илюбува́ти* ‘to vow, make a vow (solemn promise); to be married, receive nuptial benediction’, *яр* ‘brook, stream, rill’ (поруч із загальномовним значенням ‘small ravine (ditch)’) тощо

Діалектних слів із ремаркою *dial.* (dialectal) у словнику близько 1800 одиниць. Ось лише деякі з них: *арга́т* ‘workman (especially fisherman in the lower reaches of the Dnieper); derelict, wandering laborer’, *басе́тник* ‘violoncellist’, *віданни́ця* ‘girl ready to get married, marriageable young woman’, *гнет* ‘at once, immediately’, *ту́гля* ‘outer woollen clothes of the Hutzuls; mantle with a hood’, *допrikáти* ‘to reproach, blame, upbraid, reprove’, *е́вза* ‘fever’, *желі́нну́ти* ‘to cry out (exclaim) loudly’, *звакува́ти* ‘to lose (waste) time, be idle’, *ід* ‘with’ (наприклад, *ід неді́лі* ‘by the end of the week’), *ка́вза* ‘quarrel, high words, abuse; blame, censure, reproof, reproach’, *ле́ля* ‘sudden shower of rain’, *мля́скати* ‘to kiss repeatedly’, *не́вередь* ‘not much, a little’, *обло́ги* ‘window-frames, window-sash’, *пи́лува́ти* ‘to hurry on, make haste (speed), hasten’, *ро́бливо* ‘manufactured object; fabrication, handiwork’, *семи́ця* ‘seven-day period, a week’, *те́сівни́ці* ‘smooth rocks’, *улелéкати* ‘to cause to die’, *фа́фула* ‘good-for-nothing, worthless person (wretch)’, *ха́йний* ‘tidy, neat, clean’, *цико́ніти* ‘to tremble, shiver, quake, shake with cold’, *чалапу́ти* ‘bad (ugly) shoes’,

шаркán ‘tempest’, *щедриня́* ‘generous (bountiful) person’, *яклити* ‘to beg’ тощо.

Окрім того, чимало діалектної й регіональної лексики подано без ремарок, як-от: *гаванóвий* ‘dark yellow’, *гайно́* ‘manure, compost, dung; straw, hay, fodder; bear lair; disorder’, *галáйстра* ‘mob, throng, crowd (especially of children)’, *галапáс* ‘parasite, sponger’, *галапáсний* ‘parasitical’, *та́блі* ‘manure fork’, *зна́діб* ‘instruments, implements, apparatus, tools, means, materials’, *мо́нятися* ‘to procrastinate, take one’s time in doing a thing’, *на́точка* ‘piece added (put) on’, *справі́лля* ‘outfit, equipment, apparatus, furnishings, rigging, tackling; bride’s dress (trousseau)’, *хрунь* ‘(common name for a pig); one who sells his vote (in Ukraine); traitor (in a political cause)’, *цві́чений* ‘trained, taught, instructed; blooming’ тощо. З урахуванням непомаркованих гасел частка діалектизмів у реєстрі УАСа значно перевищує 3000 одиниць.

На додаток до діалектної лексики УАС містить чимало українських слів, узагалі не зафіксованих у сучасних українських загальномовних словниках, перекладних чи тлумачних: *на́товк* ‘bruise, contusion’, *натовка́ти* ‘to break (pound) much; to beat, thrash’, *натовка́тися* ‘to be broken (bruised)’, *нато́вкувати* = *натовка́ти*, *натовсті́ти* ‘to spread with fat’, *натолóчити*, *натолóчувати* ‘to trample down much, to tread upon (grass, plants, etc.)’, *натомля́ти* ‘to fatigue, tire, weary, harass (much, many)’, *натомля́тися* ‘to be fatigued (tired, weary); to tire (fatigue) oneself’, *нато́нкувати*, *натопкáти* ‘to trample (tread) upon’, *напрі́вка* ‘powder-pan (of firearms)’, *напранку́* ‘at random, pell-mell, hit or miss’, *напрою́дити* ‘to speak ill or evil; to calumniate’, *на́труд* ‘swelling, boil’, *натрудова́тити* ‘to swell, bloat; to become turgid; to be covered with wounds; to have flabby (red) cheeks’, *напру́тити* ‘to thrust or push (one against another); to instigate, incite’, *на́тря* ‘part of spun cloth (on the loom)’, *нату́жїтися* ‘to have grieved (sorrowed) much’, *нату́жність* ‘tightness, staunchness, firmness; strain, exertion’, *натупо́тити* = *нату́пати* ‘to stamp enough (long), to trample sufficiently’, *нату́ритися* ‘to become restive (stubborn); to contract a bad habit’, *натуркоти́ти* = *нату́ркати* ‘to jabber (babble, prattle) a great deal’, *нату́ронька* Dim. *нату́ра* ‘nature’. Наведені вище 23 одиниці виявлено в межах суцільної вибірки з невеликої частини реєстру УАСа від *нато...* по *натх...*, що охоплює лише 147 гасел! Екстраполяція на весь словник показує, що він може містити до 20 тисяч таких гаслових одиниць (15 % від загального обсягу).

Отже, лексику, котра на сучасному етапі сприймається як діалектна, у словнику подано незвично широко. Географічно вона походить переважно із Західної України; низку діалектизмів не позначені спеціальними ремарками, чимало гасел не зафіксовано в інших сучасних словниках.

УАС уміщує також понад 200 розмовних одиниць, зокрема чимало сталих виразів, із позначкою *Colloq.*, як-от: *Ада́мові слі́зки (сльо́зи)* ‘aqua vitae, whiskey’, *буцега́рня* ‘jail, coop, guardhouse; clink, can’, *це тобі бо́ком ві́лзе* ‘you shall suffer (smart, pay) for it’, *за масля́ні ві́шкварки* ‘for nothing, quite uselessly’, *відбива́тися* ‘to come up (of swallowed food, in burping): мені́ відбива́ється часні́к ‘the garlic rises in my stomach’, *на на́шій ву́лиці тепе́р пра́зник* ‘it is our turn now (to make merry, to show you)’ та інші. Церковно-релігійна лексика здебільшого споряджена ремаркою *Rel.*, наприклад: *Воздви́ження* ‘the Elevation (feast commemorating the exaltation [raising] of the Cross)’, *вочолові́чений* ‘made man, incarnated’, *Головосі́ки* ‘feast of the beheading of St. John the Baptist’, *Зелéні Свята́* ‘Whitsuntide, Pentecost’ та ін.

Збільшено-згрубілі й пестливо-зменшувальні форми введено з відповідними ремарками *Augm.* – augmentative, *Dim.* – diminutive. Перших подано понад 200 одиниць: *багатéнний* ‘enormously rich’, *багні́сько*, *багні́ще* ‘great (big) swamp’, *звірю́ка* ‘wild beast’, *незда́рисько* ‘great big good-for-nothing’ тощо), а форм другого типу в словнику аж 2232: *анікогі́сінько* ‘no one at all’, *Анні́чка* ‘Annette’, *ба́течко* ‘papa, daddy’, *височéнький* ‘quite high’, *за́єнько* ‘female rabbit (hare)’, *розуме́ць* ‘witty (clever) person’ тощо). При цьому укладачі свідомі того, що часто до таких форм немає більш-менш точних відповідників, а тому рекомендують уживати прикметникові уточнювачі *big, large, huge, ugly, monstrous; very, pretty, precious, tiny* [3, xiii]. Позначення реалій народної культури особливих позначок не має, однак їх достатня кількість, як-от: *байба́ра* ‘long whip (carried by shepherds)’, *вечерни́ці* ‘evening party, evening meetings (of young people)’, *клепак* ‘work-table of a shoemaker’ та ін.

УАС подає англійські відповідники також до 240 слів із ремаркою *Archaic* (архаїчне): *віру́тний* ‘real, genuine; efficacious’, *возглаша́ти* ‘to proclaim, announce solemnly’, *ко́чет* ‘cock’, *кру́ць* ‘nail’, *кунішта́ція* ‘decorations, scenery’, *лінота́* ‘beauty, magnificence, splendor’ тощо.

У словнику напрочуд розлого подано фразеологію в широкому сенсі (усталені звороти, ідіоми, прислів’я). Наприклад, лише в статті **нату́ра** наведено такі звороти: *серді́та кату́ра* ‘angry disposition, ill-humor’, *во́вча кату́ра* ‘perverse (depraved) nature, like a wolf’,

показувати нату́ру ‘to show (reveal) one’s real nature (character)’, *узяти нату́ру* ‘to acquire a habit’, *у нату́рі* ‘in reality, in nature, in kind’. У сучасних словниках можна знайти хіба що останню фразеологічну одиницю. Автори описали близько 120 прислів’їв (із ремаркою *Prov.*), інколи – із поясненням і буквального значення, а подекуди з дуже влучно підібраними відповідними англійськими прислів’ями: *зійшли́ бійці на кі́ці* ‘one’s boasting has come to naught (*lit.* the calf has been reduced to a kitten)’, *ко́лі триво́га, то до Бо́га* ‘in times of danger (trouble) one turns to God’, *хто потопáє, той брiтви ханáє* ‘a drowning man catches at a straw’, *не спита́вши брóду, не лiзь у во́ду* ‘look before you leap’, *при одні́м во́гні двi печéні спекті́* ‘to kill two birds with one stone’ тощо.

Укладачі словника не шукали собі легких стежок, а ґрунтовно розписували, тлумачили й пояснювали силу-силенну українських реалій, які не мають паралелей в англomовному світі. Наприклад, у перекладачів традиційно викликає проблеми слово *кум* і гніздо спільнокореневих слів. УАС подає тут інформацію в обсязі, що його навіть важко очікувати від перекладного словника: *кум* ‘godfather; crony, gossip (person), intimate friend’, *рiдний кум* ‘one invited to be a godfather (as distinct from the child’s father who is simply *кум*)’, *ку́мiвство* ‘compaternity’, *він це зробiв по кумiвству* ‘he did it for the sake of good (intimate) friendship (as *кум*); nepotism’, *кума́ння* ‘compaternity, friendship between those called *куми́*’, *кума́тися* ‘to become related by compaternity, to establish intimate relations by inviting friends to serve in the capacity of *кум*; to live in close familiarity’ та ще декілька слів із цього гнізда.

Годі очікувати, що словник, укладений на початку 1950-х рр., міститиме навіть дуже звичні й широкоживані українські слова сьогодення. І справді, в УАСі бракує чимало слів літературної української мови, наприклад на літеру М немає таких загальноживаних слів: *магістраль*, *мажоритарний*, *мазня*, *мовець*, *мовлений*, *мовлення*, *мовник*, *мовчазно*. Позаяк УАС – словник загальнономовний, науково-технічну термінологію в ньому представлено вибірково. Автори УАСа усвідомлювали неповноту реєстру й відзначали, що словник “не всеохопний щодо суто фахової термінології. Якби він був таким, знадобився б ще один том такого самого обсягу, що засвідчує наявний у нас список із близько 60 збірок спеціалізованих номенклатурних одиниць, що позначають вузькофахові терміни” [3, с. viii]. Залишається лише пошкодувати, що надія укласти й опублікувати додатковий термінологічний словник, яку висловлюють автори УАСа, так і не стала реальністю.

Як і будь-який словник, УАС не позбавлений недоліків і помилок. Наприклад, слово *актуальний* подано лише в сенсі ‘actual, real’, натомість обмаль відповідників до іншого значення ‘urgent, of current relevance, pressing, topical’. Певну кількість наведених у словнику одиниць нині сприймають як невинуваті росіянізми, хоча 50 чи 100 років тому вони могли належати до піднесеного стилю, поетичної, діалектної чи архаїчної лексики: *водворя́ти* ‘*Poet.* to establish (in a place, mansion, court) with grandeur’, *вселéнна* ‘*O.S.* universe, world’, *желáти* ‘wish’, *ло́дка* ‘boat, canoe, skiff’ тощо.

На сайті e2u.org.ua УАС викладено з певними виправленнями й доповненнями. Для зручності користування гнізда гасел у межах статті розбито на окремі рядки. Також виправлено низку очевидних хибодруків і дрібних огріхів. Оскільки пошук у словнику відбувається лише через пошуковий рядок, то слова в незвичному написанні (діалектні), можуть залишитися проігнорованими. Є також суто правописні відмінності, особливості вживання літери *г* тощо. Щоб зробити доступними такі одиниці для пошуку, після них у тексті словника у квадратних дужках уставлено більш звичні для сучасного користувача форми, як-от: *авдитор* [аудитор], *гіне́рболя* [гіне́рбола], *гіпно́за* [гіпно́з], *гіподро́м* [іподро́м], *галя́нтний* [галáнтний], *двокля́совий* [двокля́совий], *дредно́вт* [дредно́ут], *струя́* [стру́мінь, течія], *совісти* [сові́сті], *тріумф* [тріумф] та багато інших. Отже, користувач завжди знайде потрібне слово, навіть якщо воно зафіксоване в словнику у відмінному написанні.

Повнотекстовий пошук із масками (питальний знак ? заміняє будь-який один символ, а астериск * – нуль або більше символів) дає змогу швидко знаходити потрібну інформацію. На сайті користувачі можуть задавати в пошук й англійські слова – тоді серед виведених результатів вони бачитимуть усі українські слова, які стосуються відповідної англійської лексеми. І не лише прямі відповідники, а й слова, пов’язані різними семантичними зв’язками. Для зручності такого напряму пошуку також подано варіанти написання слів у квадратних дужках. Так, до британської (і канадської) форм *axe* додано американську форму [ax]. У відповідь на пошукове слово *axe* система видасть серед результатів різні назви сокир: *балта*, *барда*, *колун*, *недолимок*, *сокира*, *сокирка*, *тесло*, *топір* (*топірець*, *топірчик*), *топорець* (*топорисько*, *топорище*); дієслова на позначення рубання й дій із сокирою, похідні від них дієприкметники та іменники, назви частин сокири й інші споріднені слова: *зарубати*, *зацюкати*, *надрубина*, *надрубання*,

надтесаний, надтесати, насаджати сокиру, нацюкати, носок сокири, обух, осадити сокиру, позарубувати, позастругувати, понадрубувати, прикро тупа сокира, прирубати, розрубаний, сокирний, сокирник, урубатися, уцюкнути, цюкати, цюк!, цюкання; та ідіоми *гострити зуби на когось, мати з ким на пеньку, мати на пеню*. Пошук у такому напрямі в електронній версії словника частково замінює функцію англійсько-українського словника й може бути корисний для різних категорій користувачів.

Завдяки внесенню УАСа до словникової бази сайту e2u.org.ua він став у коло інших подібних видань і доречно доповнює їх. Найближчим часом колекція українсько-англійських словників сайту має поповнитися ще кількома ґрунтовними виданнями, однак можна з цілковитою впевненістю стверджувати, що ні ці словники, ні наступні не знівелиюють цінності праці К. Андрусишина та Я. Крета.

Насамкінець хочемо навести свідчення відомого перекладача й письменника Сергія Сингаївського про те, яке значення УАС мав для українських перекладачів у радянський час (особисте повідомлення): редакція англійської газети “News from Ukraine” мала “в себе справжній скарб – словник Андрусишина, але з ідеологічних міркувань користуватися ним навіть для повсякденної редакційної роботи могли не всі, він зберігався у спеціальній кімнаті разом з кількома іншими «ворожими» довідковими виданнями. ... У чому ж полягав «підривний» характер цього ... видання? ... Прогорнувши навіть кілька сторінок, ти не міг не помітити, яке багатство української мови від тебе приховує офіційна лінія партії в галузі мовознавства. [С]ьогодні навіть важко уявити той вакуум, який існував щодо української мови поза її бляклим офіційним лексичним складом і узусом... Адже тільки там [в УАСі] можна було знайти відповідники силі-силенній сільських реалій, які англійська давно вивела з активного вжитку і на які, з огляду на “історичні фактори”, була (і залишається) така багата наша література... А ще надзвичайно допомагали приклади використання, і треба зізнатися, що часто вони давали багато нового і про власне українське слововживання, не лише англійське... Цінність цього словника зберігається і сьогодні... Що вже казати про його значення для перекладу на англійську будь-яких текстів з історичною чи діалектично забарвленою лексикою”.

Отже, ми розглянули особливості реєстру “Українсько-англійський словник” К. Андрусишина та Я. Крета, розкрили його унікальність серед інших подібних словників й окреслили можливості, що їх

відкриває перед користувачами електронна версія словника на сайті e2u.org.ua. Досліджуваний словник є не лише віховою працею української перекладної лексикографії, а й вагомим здобутком канадських науковців українського походження, що має велику цінність для сучасних користувачів.

Література

1. Грінченко, Борис. 1907–1909. *Словарь української мови*. Т.1–4. Київ.
2. Подвезько, Михайло. 1952. *Ukrainian-English Dictionary*. Київ: Радянська школа.
3. Andrusyshen, C. H., Krett, J. N., and Andrusyshen, H. V. 1955. *Ukrainian-English Dictionary*. Toronto: University of Toronto Press for the University of Saskatchewan.
4. Kuzelja, Zenon, and Rudnyckyj, Jaroslav. 1943. *Ukrainisch-Deutsches Wörterbuch*. Leipzig: Harrassowitz.
5. Swoboda, V. 1959. “Ukrainian-English Dictionary by C.H. Andrusyshen; J.N. Krett. Review” in *The Slavonic and East European Review*, Vol. 37, 89: 505–508.

4.2. ФУНКЦІЇ ФОРМАНТІВ -АК/-’АК, -ЧАК В УКРАЇНСЬКИХ ПРИЗВИЩАХ КАНАДИ (НА МАТЕРІАЛІ СЛОВНИКА Ф. БОГДАНА “СЛОВНИК УКРАЇНСЬКИХ ПРИЗВИЩ У КАНАДІ”)

Прізвища – надзвичайно цікавий пласт лексики будь-якої мови. Навіть поверховий огляд антропонімів може дати багато інформації для допитливих. З онімів ми можемо визначити, яке ім’я покладено в основу того чи іншого прізвища, з’ясувати, з якого географічного регіону прийшло це прізвище, відновити внутрішню форму прізвища, для якого не простежено зв’язок із лексикою сучасної мови. Кожна проблема, очевидно, чекає на свого дослідника. Останнім часом значну роль в активізації сучасних українських студій відіграють діаспорні антропонімічні дослідження.

Предметом нашої наукової розвідки є аналіз українських прізвищ у Канаді, зібраних у словнику Ф. Богдана. Проаналізуємо власні назви з поліфункціональними формантами **-ак/-’ак, -чак**.

В українській антропонімії прізвища з цими суфіксами займають помітне місце. Вони були предметом дослідження Б. Близнюк (Гуцульщина), Г. Бучко (Бойківщина), Г. Бачинської (Закерзоння), Г. Панчук (Опілля), Я. Пура (Рівненщина), Л. Кравченко (Лубенщина) й ін.

Усі прізвища граматично оформляються як іменники або прикметники, однак спосіб їх словотворення значно вужчий у сучасній українській мові від способів словотворення іменників та прикметників. Так, загальні назви в мові творяться як семантичним, так і всіма різновидами морфологічного способу. А прізвища, як свідчить аналіз, активно утворюються лише семантичним і суфіксальним різновидом морфологічного способу.

Досліджувані прізвища, із погляду словотвірної структури, можна поділити на дві групи:

1) примарні (первинні) прізвища, утворені лексико-семантичним способом;

2) секундарні (вторинні) прізвища, утворені морфологічним способом.

Семантичний спосіб творення прізвищ полягає лише в зміні функції базової назви – особове ім'я, прізвисько або апелятивне означення особи, не зазнаючи жодних формально-структурних змін, ставало спадковим іменуванням.

Морфологічний спосіб творення прізвищ полягає в одночасній зміні форми (структури) й функції лексичної бази.

Суть цього способу творення – у тому, що прізвища творяться додаванням до твірної основи відповідних афіксів. Стосовно прізвищ термін “морфологічний” означає ускладнення базових назв, тобто християнських і давньослов'янських імен, індивідуальних прізвиськ та деяких апелятивів, спеціальними словотворчими формантами з одночасною зміною функції цих назв – їх переходом у спадкові родові назви. Прізвища, утворені морфологічним способом, забезпечують коефіцієнт етимологічної надійності [15, с. 120]. Саме прізвищетворчі суфікси ідентифікують національну чи регіональну належність. Словотворчий формант, як стверджує П. Чучка, є візитною карткою прізвища [28, с. 568].

Лексичною базою вторинних прізвищ виступають лексеми усіх тих груп, звідки черпали свої основи первинні прізвища, а також жіночі імена й андроніми. Антропонімія канадських українців, представлена у словнику Ф. Богдана, як і українська антропонімія в цілому, не має спеціальних прізвищетворчих формантів. Вона використала у своїх

цілях системні можливості української мови та пристосувала їх до ономастичної системи, урахувавши при цьому її можливості й потреби. В українській антропонімії прізвища із суфіксом **-ак/-'ак**, **-чак** займають досить помітне місце.

Суфікс **-ак** за походженням праслов'янський [34, с. 89]. З іменних суфіксів із приголосним **-к-** він є найдавнішим, його функціонування відзначене ще в індоєвропейській мовній спільноті в лексемах на позначення осіб [11, с. 25-26].

На українському ґрунті творення іменників, що означають осіб, із суфіксом **-ак/-'ак**, **-чак** особливого поширення набуває, очевидно, з XIV–XV ст. Про поширення утворень із цими суфіксами в українській мові цього часу свідчить той факт, що в реєстрі Війська Запорозького після зборівської угоди 1649 р. знаходимо немало антропонімів із цими суфіксами: *Лесняк*, *Погребняк* [1, с. 109].

Суфікс **-ак** використовувався як в онімній, так і в апелятивній лексиці. Особливо поширені деривати із суфіксом **-ак(-'ак)** на “означення особи, носія певної чинности або прикметности; на означення приладів, інструментів, на означення людини за її станом, місцем перебування, на означення чоловічої статі й живих істот, на означення деяких недуг” [20, с. 115]. Первинною функцією цього суфікса у власних назвах була демінутивність, проте згодом він утратив цю свою архаїчну функцію й набув значення патронімічності, із яким відомий багатьом слов'янським антропонімічним системам [2, с. 132]. Патронімічну функцію цього суфікса, поряд з іншими його значеннями, виділяють дослідники польської антропонімії Г. Борек, Й. Бубак, А. Ковальська [29, с. 63; 30 II, с. 165; 33, с. 46]. У давньоруській мові формант **-ак** уживався для творення власних особових назв як від апелятивів, так і від християнських імен [23; 16]. За даними М. Худаша, українські антропоніми з формантами **-ак(-'ак)**, **-чак** із середини XVI ст. найчастіше вживаються на західноукраїнських землях [25, с. 123]. Високу продуктивність патронімічного формату **-ак** у західній частині Руського воєводства в кінці XVIII ст. фіксує Е. Вольнич-Павловська [37, с. 31]. Дослідження антропонімії Бойківщини, Гуцульщини та Лемківщини в працях Г. Бучко, Б. Близнюк і С. Панцьо показали, що прізвища з формантами **-ак(-'ак)**, **-чак** належать до найпродуктивніших на цих територіях. С. Панцьо припускає, що епіцентр іррадіації словотворчої моделі з суфіксом **-ак** – власне на Лемківщині [5, с. 330; 4, с. 127; 14, с. 62].

Сполучувальні можливості формантів *-ак(-'ак)*, *-чак* великі. Якщо суфікс *-ак* приєднувався до антропооснов, що закінчувалися на губний і м'який приголосний, то він звучав як *-'ак*: *Адам'як*, *Романяк*. Суфікс *-чак* утворювався при поєднанні форманта *-ак* з основами на *-к*: *Адамчак* (<Адамко), *Демчак* (<Демко). У функціональному відношенні прізвищетворчі суфікси *-ак(-'ак)*, *-чак* ідентичні. Кожен із них міг утворювати як патроніми, так і матроніми, поєднуватися як з відіменними, так і відапелятивними основами. Ураховуючи генезис і структуру лексичної бази, поділяємо їх на такі групи:

– **чоловічі християнські імена різної словотвірної структури**: *Адам'як*, *Амброзяк*, *Антоняк*, *Гавриляк*, *Давидяк*, *Даниляк*, *Климак*, *Кузьмак*, *Миколяк*, *Максимак*; *Адамчак*, *Петрунчак*, *Яремчак*; *Ромак*, *Семак*, *Федак*; *Антосяк*, *Гриньчак*, *Стахняк*.

Найпродуктивнішими для творення цього структурного типу прізвищ виявились імена *Григорій*, *Микола*, *Федір*, *Петро*, *Степан*, що вживались у різних структурних варіантах. Наприклад, від імені *Григорій* і його варіантів утворено прізвища *Гринзяк*, *Гринчак*, *Гриньчак*, *Грицеляк*, *Грицьков'як*. Від імені *Петро-Петриняк*, *Петреняк*, *Петроняк*, *Петрусяк*, *Петрущак*.

Прізвища, що утворені від імен *Нестор*, *Назар*, *Ян*, *Якуб*, ілюструються лише по одному прикладу: *Несторяк*, *Назарак*, *Янчак*, *Якуб'як*.

– **повні, усічені, усічено-суфіксальні християнські жіночі імена**, як-от: *Галиняк*, *Гандзяк*, *Ганущак*, *Ксеняк*, *Катериняк*, *Килиняк*, *Мариняк*, *Марущак*, *Машиняк*, *Оленяк*, *Ориняк*.

– **давньослов'янські відкомполітивні усічені та усічено-суфіксальні імена**, а саме: *Володяк* (пор. Володимир), *Гром'як* (пор. Громислав [Mal., 113]), *Драгущак* (пор. Драгомир [Mor., 76]), *Духняк* (пор. Духослав [Mor., 80]), *Собчак* (пор. Собеславъ).

Інші прізвища на-ак своєю лексичною базою прямо чи побіжно тяжіють до апелятивної лексики української мови. До прізвищевих основ такі апелятиви увійшли по-різному. Частина до закріплення у формі прізвищ була прізвиськами, решта – характеристиками осіб за їхніми заняттями, становищем тощо. З погляду семантики та структури лексем, що стали базою прізвищ, останні поділяємо на групи.

Прізвища, в основах яких відображено давньослов'янські відапелятивні імена. Вивченню цієї групи слов'янських автохтонних імен відапелятивного походження в українському мовознавстві, як і в інших слов'янських мовах, приділялося чимало уваги. Основна

проблема під час дослідження цього класу антропонімів полягала в розмежуванні відапелятивних слов'янських автохтонних імен від прізвиськ.

Досліджуючи слов'янські автохтонні особові імена в побуті українців XIV–XVII ст., М. Демчук робить висновок, що "... до слов'янських автохтонних відапелятивних особових власних імен сміливо можна віднести специфічні антропонімійні утворення, які виникли на слов'янському апелятивному ґрунті, але в українській антропонімії й в антропонімії інших слов'янських народів у ролі особових власних імен відомі вже з найдавніших часів" [6, с. 102]. Натомість прізвисько – це додаткове неофіційне ім'я, яке надається людині відповідно до її характерних особливостей, за якоюсь аналогією, за походженням чи іншими мотивами [17, с. 111].

У слов'янській ономастиці досі не існує єдиного погляду щодо класифікації слов'янських імен відапелятивного походження. В. Ташицький і І. Железняк схильні класифікувати такі імена виключно за лексико-семантичними ознаками твірних основ [36, с. 87–89; 7, с. 77–93]. Я. Свобода, С. Ілчев, М. Худаш уважають за доцільне класифікувати досліджувані імена за мотивами номінації [35; 8; 24]. О. Селіщев та О. Мирославська обрали змішаний принцип класифікації слов'янських автохтонних імен відапелятивного походження за семантикою твірних основ і за мотивами номінації [19, с. 136–141; 13, с. 127–138].

У досліджуваних нами прізвищах представлено апелятивні основи двох видів. Одні з них уживалися з особовим значенням ще до антропонімізації, тобто до того часу, поки стали прізвищами чи прізвиськами. Інші не мали особового значення до того часу, поки не стали антропонімами. Особового значення вони набули лише з часом, завдяки метафоризації за якимось, тепер уже часто й незбагненими, мотивами. На основі цього відапелятивні імена та прізвиська дослідники поділяють на два розряди: *nomina personalia* та *nomina impersonalia*.

У класифікаційній схемі українських прізвищевих назв М. Худаш передусім (*nomina personalia*) об'єднує антропонімійно-апелятивні іменування, друга група (*nomina impersonalia*) уключає власне антропонімні іменування [25].

Імена та імена-прізвиська розряду “*nomina personalia*” давалися носіям за їхніми фізичними чи психічними рисами, особливостями поведінки. У таких власних найменуваннях фіксуються як національні ідеали краси, так і різні відхилення від них, а також фізичні вади [21, с. 7]. Сюди відносимо прізвища *Бистрак*, *Галак* (<галакати –

“кричати” [Гр. I, 26]), Гойсак (<гойса – “висока жінка” [ЕСУМ I, 547]), Довжак, Дурняк, Клапоущак, Кудиляк (<кудла – “вскуйовджена голова” [Гр. I, 318]), Куртяк (діал. Куртий “короткий”, Лисак, Кривак, Мудрак, Сивак, Цимбалак (<цимбал – “олух” [Гр. IV, 427]), Червоняк, Шарак.

Для утворення прізвищ використовувалися давньослов’янські імена та прізвиська, які можна трактувати і як відкомполітивні, і як відапелітивні імена. Такими неоднозначними є прізвищеві основи з коренями: **біл-** (Біляк), **крас-** (Краснак), **лют-** (Лютак), **люб-** (Любчак), **мал-** (Малак, Малиняк), **руд-** (Рудак, Рудяк), **стар-** (Старак, Старчак), **чорн-** (Чорняк). Однозначне вирішення цього питання практично неможливе, а тому важко визначити місце таких прізвищ.

Імена та імена-прізвиська розряду “nomina impersonalia” – це група прізвищ, в основу яких покладено назву “не особи”, а тварин, рослин, предметів і явищ навколишнього світу, абстрактну лексику. Усі вони первісно автохтонні відапелітивні імена або прізвиська, “придбані” їхніми першими носіями в різні періоди свого життя. Дослідники давньої української антропонімії зазначають, що більшість із цих особових назв, що дійшли до нас уже як прізвища, сформувалися ще в глибоку давнину й належать до народного побутового іменника відапелітивних особових власних імен, які давалися новонародженим дітям ще в дохристиянські часи, а після прийняття християнства ще довгий час, навіть у XVIII ст [6, с. 14], уживалися паралельно з церковно-християнськими з різною забобонною чи містичною метою [25, с. 186]. Однак відносно обов’язкових для кожної людини церковно-християнських імен слов’янські автохтонні імена були другорядними, що й дало підстави називати їх іменами-прізвиськами. Уживаючись паралельно з церковно-християнськими іменами на другому плані ідентифікації особи, слов’янські автохтонні імена-прізвиська поступово набували тенденції передаватися у спадок і ставати сімейно-родовими прізвиськами. Проте важко визначити, чи ті другорядні імена виступали в ролі індивідуальних імен-прізвиськ, чи сімейно-родових прізвиськ. Пройшовши стадії особове ім’я → індивідуальне ім’я → прізвисько → сімейно-родове прізвисько → прізвище, слов’янські автохтонні імена в закостенілому виді з глибини віків дійшли до нашого часу й залишили помітний слід у складі сучасних прізвищ [6, с. 21–22]. Сюди відносимо прізвища *Бараняк, Вовчак, Вороняк, Вуйчак* (<вуйко), *Галущак, Голуб’як, Грушак, Дроздяк, Дубчак, Качуряк, Кияк, Коропчак, Ломак, Пальчак, Первак, Рибчак, Семак, Середяк, Сичак, Шостак.*

Прізвища апелятивного походження відображають особливості соціального, історичного та культурного розвитку народу. Будучи особливою системою, антропоніми тісно пов'язані з апелятивною лексикою, яка відображає не просто стан мови, а особливості матеріальної й духовної культури предків [26, с. 254].

Серед досліджуваних прізвищ широко відображені утворення, які вказують на професію, заняття, етнічну, соціальну приналежність першоносія. Залежно від цього можна виділити кілька класифікаційних підгруп.

Прізвища, що походять від назв людей за професією чи родом заняття. У кожній мові існують слова, які відображають ту чи іншу сторону життя людини, мають багату й цікаву історію. До таких слів належать і лексеми на позначення осіб за професією чи родом діяльності. Ю. Редько відзначав, що “існуючі сьогодні прізвища, які утворилися у зв'язку з становістю та трудовою діяльністю, відображають картину українського суспільства у другій половині XVIII ст.” [18, с. 34]. Ці прізвища свідчать про різноманітність і глибоку спеціалізацію ремесел в Україні періоду формування української прізвищевої системи. Із розвитком машинного виробництва зникла значна частина ремесел, для яких була характерна ручна праця, а разом із ними втрапились і їхні назви. Деякі ремесла, що збереглися, зараз називаються по-новому. Прізвища законсервували в собі низку утрачених сьогодні лексем. Досліджуючи пам'ятки староукраїнської мови, Р. Керста відзначає, що власні назви в багатьох випадках є єдиними свідками існування низки ремісничих промислів в Україні в XVI ст. [9, с. 141]. Аналогічну гіпотезу висловив і Ю. Редько: “якби в нас не було інших документів і пам'яток минулого, то вже на основі існуючих прізвищ можна було б досить повно і точно реконструювати стан розвитку ремесла на Україні в ту пору, коли відповідними документами фіксувалися родові назви людей” [18, с. 46]. На думку М. Бірили, прізвища, утворені від назв професій, є “... своєрідним дзеркалом, що відображає історію розвитку лексичної системи української мови” [3, с. 3]. Такої самої думки й О. Суперанська, яка зауважує, що “це свого роду енциклопедія суспільства” [22, с. 84].

Прізвища, що походять від назв людей за професією чи родом заняття, у словнику Ф. Богдана представлені утвореннями: *Булав'як, Візняк, Ворожак, Воротняк, Гушляк, Мірошняк, Ободяк, Пасічняк, Пирожак, Ратушняк, (<ратушний – „член сільського чи міського управління“ [Гр., IV, 7]), Ситняк, Цирковняк, Цимбалак, Чоботак.*

Прізвища, що походять від назв осіб за місцем походження або проживання. Виникнення прізвищ за місцем походження чи проживання – явище природне й зрозуміле. Я. Бистронь вважає, що в часи, коли ще не було офіційних прізвищ, визначення людини за місцем проживання було надзвичайно поширеним [31, с. 23–24]. У нашому матеріалі виділяємо прізвища, які загалом указують на місце, де хтось проживав: *Бережняк, Доляняк, Горняк, Крайняк, Зарудняк, Нагірняк, Нагорняк, Могиляк, Підгірняк, Піддубняк, Степняк*.

Прізвища, що походять від назв осіб за їх етнічною належністю. У мові існує чимала кількість слів на означення народностей, народів й інших етнічних одиниць. Традиційно до них застосовується термін “етнонім”. Назви осіб за їх етнічними ознаками завжди були активними в збагаченні національного антропонімікону.

Основною причиною виникнення відетнонімних антропонімів є переселення людей з однієї етнічної території на іншу. Звичай найменувати людину за її етнічним походженням мешканці найчастіше застосовують до пришельця – представника іншого народу або етнографічної групи [27, с. 127]. Хоча, як слушно зауважують Р. Керста та Л. Масенко, носіями таких особових іменувань не обов’язково були представники інших національностей [10, с. 33; 12, с. 33]. Ю. Редько пише, що йому відомий факт називання Прусом селянина, який ще до першої світової війни щороку виїжджав на сезонні роботи до Німеччини [18, с. 26]. Я. Свобода теж відзначає, що в старочеській мові купці й мандрівники одержували назви від тих країн, із якими торгували або які вони відвідували [35, с. 186]. Крім того, слід мати на увазі й те, що в деяких народів Європи як своєрідний вияв поваги чи симпатії до інших народів раніше побутував звичай надавати новонародженим хресні імена у вигляді відповідних етнонімів [32, с. 469].

Як і інші апелятивні характеристики особи, етноніми достатньо виділяли її (особу) у певному середовищі, а згодом закріплювалися як спадкові родові назви.

У досліджуваному матеріалі виокремлюємо такі відетнонімні прізвища: *Венгричак, Воляняк, Вугриняк, Гуцуляк, Лемчак, Литвак, Мазурак, Поділяк, Подоляк, Прусяк, Турчак*.

В деяких випадках прізвища на **-ак(-’ак), -чак** у плані словотвірної структури можуть кваліфікуватися і як вторинні (від імен чи прізвиць), і як первинні, у допрізвищеву структуру яких входили названі вище суфікси, наприклад *Давидак* < *Давид* + *ак*, або від суфіксального імені *Давидак, Назарак, Ромак, Самак, Федак*.

На архаїчність цієї антропонімної моделі вказує на наявність в основах прізвищ слов'янських (відкомполітичних і відапеліативних) імен, а на продуктивність та широке функціонування – значна кількість утворень від церковно-християнських імен, а також найменувань осіб за заняттям, професією й етнонімічними означеннями.

Отже, прізвища на **-ак(-'ак)**, **-чак** посідають у праці Ф. Богдана “Словник українських прізвищ у Канаді” помітне місце. Становлення цих лексем як прізвищ відбулося двома способами: афіксальним і лексико-семантичним.

Література

1. Бевзенко, Степан. 1960. *Історична морфологія української мови*. Ужгород: Закарпатське обласне видавництво: 198.
2. Бірыла, Микола. 1963. *Беларускія антрапанімічныя назвы у іх адносінах да антрапанімічных назваў іных славянскіх моў (рускай, украінскай, польскай)*. Мінськ: АН БССР: 57.
3. Бірыла, Микола. 1969. *Беларуская антрапанімія. Прозвішчы, утвораныя ад апеліатывнай лексікі*. Мінськ: Навука і техника: 505.
4. Близнюк, Богдана. 1997. *Сучасні гуцульські прізвища в історичному розвитку*. Львів: 144.
5. Бучко, Ганна. 1995. “Найпоширеніші структурні моделі прізвищ Бойківщини”. *Badania dialektów i onomastyki na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim*. Białystok: 327–336.
6. Демчук, Марія. 1995. *Слов'янські автохтонні особові імена в побуті українців XIV–XVII ст.* Київ: Наукова думка: 170.
7. Железняк, Ірина. 1962. “До семантичної характеристики сербохорватської антропонімії XII–XV ст.” *Дослідження з монознавства*. Київ: АН УРСР: 77–99.
8. Илчев, Стефан. 1969. *Речник на личните и фамилни имена у българите*. София: БАН: 626.
9. Керста, Розалія. 1970. “Особові назви, утворені від загальних назв на означення професії, роду занять”. *Питання історії української мови*. Київ: Наукова думка: 141–158.
10. Керста, Розалія. 1984. *Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування*. Київ: Наукова думка: 152.
11. Ковалик, Іван. 1958. “Про деякі питання слов'янського словотвору”. *Філологічний збірник*. Київ: АН УРСР: 5–26.
12. Масенко, Лариса. 1990. *Українські імена і прізвища*. Київ: Знання: 46.
13. Мирославская, Анна. 1962. “Еще раз о древнерусских именах и прозвищах”. *Славянский филологический сборник*. Уфа: Башкирский университет: 127–138.
14. Панцьо, Стефанія. 1995. *Антропонімія Лемківщини*. Тернопіль: Книжково-журнальне видавництво “Тернопіль”: 125.

15. Панцьо, Стефанія. 1998. *Прізвища на -ин в антропонімії Лемківщини. Українська ономастика*. Київ: НАН України.
16. Панчук, Галина. 1999. *Антропонімія Опілля*. Тернопіль: 18.
17. Подольська, Наталя. 1978. *Словарь русской ономастической терминологии*. Москва: Наука: 198.
18. Редько Юліан. 1966. *Сучасні українські прізвища*. Київ: Наукова думка: 214.
19. Селищев, Афанасій. 1948. “Происхождение русских фамилий, личных имен и прозвищ”. *Ученые записки Московского университета*. Москва: 128–152.
20. Синявський, Олексій. 1941. *Норми української літературної мови*. Львів: Українське видавництво: 363.
21. Суперанская, Александра, Сулова Анна. 1981. *Современные русские фамилии*. Москва: Наука: 174.
22. Суперанская, Александра. 1977. *Имя и эпоха. Историческая ономастика*. Москва: Наука: 7–26.
23. Толкачев, Александр. 1977. “К истории словообразовательных форм со значением субъективной оценки (квалитативов) личных собственных имен греческого происхождения в древнерусском языке XI–XV вв.” *Историческая ономастика*. Москва: Наука: 72–130.
24. Худаш, Михайло. 1980. “До питання класифікації прізвищевих назв XIV–XVIII ст.” *З історії української лексикології*. Київ: Наукова думка: 96–160.
25. Худаш, Михайло. 1977. *З історії української антропонімії*. Київ: Наукова думка: 236.
26. Чучка, Павло. 1973. “Апелятивна лексика у прізвищах українців Закарпаття”. *Культура і побут населення українських Карпат*. Ужгород: 254–261.
27. Чучка, Павло. “Закарпатські відтопонімічні прізвища”. *Питання сучасної ономастики*. Київ: Наукова думка: 127–132.
28. Чучка, Павло. 1993. “Прізвища закарпатців і національна приналежність їх носіїв”. *Українські Карпати*. Ужгород: 568.
29. Borek, Henryk, Szumska Urszula. 1976. *Nazwiska mieszkańców Bytomia od końca XVI wieku do roku 1740*. Warszawa: 261.
30. Bubak, Józef. 1970–1971. “Nazwiska ludności dawnego starostwa Nowotarskiego, cz. I–II.” *Prace onomastyczne*, 14–15. Wrocław: 248.
31. Bystron, Jan Stanisław. 1933. *Nazwiska polskie*. Warszawa.
32. Constantinescu, Nicolae. 1963. *Dictionar onomastic romînesc*. Bucureşti: 469.
33. Kowalska, Alina. 1978. “Nazwiska mieszkancow Katowic w siedemnastowiecznej księdze metrykalnej”. *Prace jezykoznawcze 4. Onomastyka*. Katowice: 35–52.
34. Sławski, Franciszek. 1974. *Słownik prasłowiański*. Т. 1–2. Wrocław.
35. Svoboda, Jan. 1964. *Staročeská osobní jména a naše příjmení*. Praha: 317.
36. Taszycki, Witold. 1958. *Najdawniejsze polskie imiona osobowe*. Kraków, Wrocław: 32–148.
37. Wolnicz-Pawłowska, Ewa. 1978. “Osiemnastowieczne imiennictwo ukraińskie w dawnym województwie Ruskim”. *Prace slawistyczne*, 7. Wrocław: 139.

Підсумовуючи, зазначимо: уміщені в цій книзі матеріали дають підстави стверджувати, що основну мету в колективній монографії досягнуто, зокрема здійснено спробу систематизувати здобутки найбільш пріоритетних напрямів канадознавчих досліджень в Україні, яким є також філологічний. Звісно, не всі аспекти цієї нової наукової галузі, яка перебуває на стадії активного формування й розвитку, охоплено, що, сподіваємося, буде продовжено в наступних працях.

Українсько-канадські філологічні дослідження не лише дають змогу здійснити системний аналіз мовної ситуації та комунікації в Канаді, особливостей використання канадського варіанта англійської мови, але й сприяють визначенню основних досягнень українсько-канадської лексикографії. Цікавим і недослідженим аспектом у цьому контексті є питання впливу мови на національну самоідентифікацію українців у Канаді.

Важливі також вивчення особливостей використання художніх засобів в англійській літературі Канади й аналіз художніх творів загалом, які є відображенням становлення канадської державності, національної свідомості та багатокультурності суспільства в цілому, а також висвітлюють проблеми імміграції, традиційні моральні засади, що потребують подальшого опрацювання. Англійська література канадців українського походження досі залишається практично невідомою як для літературознавців України, так і для широкого загалу.

Попри значного представлення розвідок щодо філологічної тематики сучасного канадознавства, які доповнюють аспекти розгляду мовної ситуації та комунікації в Канаді, особливостей застосування канадського варіанта англійської мови, специфіки функціонування української мови, досягнень лексикографії, виокремлення мовообразів англо-канадської літератури, недостатньо дослідженими поки що залишаються канадський варіант французької мови, стилістичні засоби франкоканадської літератури, тексти сучасної літератури українською мовою, постаті видатних українських письменників (таких як Улас Самчук, Яр Славутич й ін.), відомих діячів культури та освіти українського походження, діяльність культурно-освітніх закладів, гендерні студії тощо.

Переконані, що розвитку канадознавства сприятиме тривала історія відносин між Україною й Канадою, що мають позитивну динаміку, наявність великої української діаспори в цій північноамериканській

ВИСНОВКИ

державі, залучення до досліджень багатьох фахівців високого рівня з різних галузей, підготовка спільних наукових проектів. Уважаємо, що ця монографія стане важливим виданням, яке буде корисним для зміцнення канадсько-українських зв'язків, насамперед у науково-освітньому середовищі.

Для нотаток

Наукове видання

Україна – Канада: сучасні наукові студії

Ukraine – Canada: Modern Scientific Studies

Книга 2

Монографія

Літературний редактор: Г. О. Дробот
Коректор: І. М. Калиновська
Верстка: І. С. Савицька

Формат 60×84 ¹/₁₆. Обсяг 7,67 ум. друк. арк., 6,74 обл.-вид. арк.
Наклад 300 пр. Зам. 81. Редакція, видавець і виготовлювач – Вежа-Друк
(м. Луцьк, вул. Шопена, 12, тел. (0332) 29-90-65).
Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України
ДК № 4607 від 30.08.2013 р.